

Institutt for forsvarsstudier (IFS)

Tollbugt. 10, 0152 Oslo, Norge

Institutt for forsvarsstudier er en faglig uavhengig institusjon som forvaltningsmessig er underlagt Forsvarets skolesenter (FSS), og som står under tilsyn av Rådet for forsvarsstudier med representasjon fra Forsvarets overkommando, Forsvarsdepartementet, Forsvarets høyskole og Universitetet i Oslo. Instituttet driver forskning innenfor tre områder: Militærteori og strategiske studier, norsk sikkerhetspolitikk, forsvarpolitikk og forsvarskonsept, og internasjonale konflikt- og samarbeidsmønstre.

Direktør: Professor Rolf Tammes

Forsvarsstudier tar sikte på å være et forum for forskningsarbeider innenfor institusjonens arbeidsområder. De synspunkt som kommer til uttrykk i publikasjonen, står for forfatterens egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med samtykke fra forfatteren.

Redaktør: Tom Kristiansen

Norwegian Institute for Defence Studies (IFS)

Tollbugt. 10, N-0152 Oslo, Norway

Institutt for forsvarsstudier - Norwegian Institute for Defence Studies is an independent institute administratively attached to the Norwegian Defence Education Centre. Its activities are supervised by the Council for Defence Studies, composed of representatives from the Defence Command, the Ministry of Defence, the National Defence College, and the University of Oslo. The Institute conducts independent research on military theory and strategic studies, on Norwegian defence and security issues, and on international patterns of conflict and cooperation.

Director: Professor Rolf Tammes

Forsvarsstudier - Defence Studies - aims to provide a forum for research papers within the field of activities of the Norwegian Institute for Defence Studies. The viewpoints expressed are those of the authors. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Tom Kristiansen

Trykk: Hamtrykk A/S

ISSN 0333-3981

Bak piggråd i øst

Nordmenn i sovjetisk fangenskap 1940–55

Ane Dalen Ringheim

Innhold

Forkortelser og russiske begreper	5
Forord.....	7
Kapittel 1	
Hvem var fangene – og hvor mange var de?	8
Kapittel 2	
Det sovjetiske leirsystemet	13
De ulike leirtypene	15
Kampen for å overleve	18
Nasjonal fordeling og andel døde.....	20
Repatrieringen	21
Kapittel 3	
Frontkjemperne	26
Waffen SS	27
SS Division Wiking	28
Den norske legion	30
SS Panzerdivision Nordland	32
SS Skijegerbataljonen	33
Tilfangetakelsen	33
Avhør.....	37
Oppholdet i fangeleirene	38
Repatrieringen	46
Sammenlikning med Danmark.....	48
De hjemvendte frontkjemperne	50
Kapittel 4	
Partisanene	53
Veien til sovjetisk fangenskap.....	57
Rettsforfølgelse og dom	62
Partisanenes skjebner	64
Rehabilitering	68
De hjemkomne partisanene	69

Kapittel 5	
De sivile	73
Kidnappinger på havet	73
Kidnappinger på land	82
Hvorfor ble sivile kidnappet?	83
Ulovlig grensepassering	84
Andre sivile	87
Epe-saken	90
Kapittel 6	
Norske myndigheter og fangesakene	95
Institusjoner og fremgangsmåter	95
Utenrikspolitiske hensyn?	104
Utleveringssaken	110
Overvåkning av de hjemkomne fangene	114
Kapittel 7	
Sovjetiske myndigheter og fangesakene	116
Sovjetiske svar på norske etterlysninger	116
Uriktig oppgitte dødsårsaker	118
Henry Meyer-saken	121
Krav om gjensidig utlevering av krigsfanger	123
Negativ omtale i norsk presse	127
Kapittel 8	
Avslutning	131
English summary	137
Appendiks 1: Kilder og tidligere litteratur	140
Appendiks 2: Navnelister	149

Forkortelser og russiske begreper

- AVPRF *Arkhiv Vnesjnej Politiki Rossijskoj Federatsii* – Den russiske føderasjons utenrikspolitiske arkiv.
- d. *Delo* – en arkivenhet som betegner en saksmappe.
- f. *Fond* – en organisatorisk eller tematisk definert arkivenhet.
- GULag *Glavnoje Upravlenije Lagernej* – Hovedforvaltningen for leirene.
- GUPVI *Glavnoje Upravlenije po delam vojennoplennykh i internirovannykh* – Hovedforvaltningen for saker angående krigsfanger og internerte.
- l. *List* – side, brukt for å angi sidetall i de sovjetiske arkivenes saksmapper.
- MGB *Ministerstvo Gosudarstvennoj Bezopasnosti* – Ministeriet for statlig sikkerhet.
- MID *Ministerstvo Innostrannykh Del* – Ministeriet for utenrikssaker.
- MVD *Ministerstvo Vnutrennikh Del* – Ministeriet for innenrikssaker.
- NKGB *Narodnyj Komissariat Gosudarstvennoj Bezopasnosti* – Folkekommissariatet for statlig sikkerhet.
- NKID *Narodnyj Komissariat Innostrannykh Del* – Folkekommissariatet for utenrikssaker.
- NKVD *Narodnyj Komissariat Vnutrennikh Del* – Folkekommissariatet for innenrikssaker.
- NKVMF *Narodnyj Komissariat Vojenno-Morskogo Flota* – Folkekommissariatet for marinen.
- oblast Administrativ geografisk enhet. Tilsvarende fylke på norsk.
- o. *Opis* – arkivenhet på nivået under Fond, kan være kronologisk eller tematisk definert.
- PPV *Prijomnyj punkt vojennoplennykh* – Mottakspunkt for krigsfanger.

- RGVA *Rossiiskij Gosudarstvennyj Vojennyj Arkhiv* – Det statlige russiske krigsarkiv.
- SPV *Sbornyj punkt vojennoplennykh* – Samlingspunkt for krigsfanger.

Forord

Under andre verdenskrig kom millioner av mennesker i fangenskap. Blant dem var også mange nordmenn. De fleste nordmennene ble tatt til fange av den tyske okkupasjonsmakten av politiske eller rasemessige grunner, og deres historier og lidelser er godt kjent for oss gjennom etterkrigslitteraturen. Men også i Sovjetunionen, vår allierte i øst, satt det nordmenn i fangenskap. De norske fangene kom dit av svært forskjellige grunner og fikk ulike skjebner. Denne studien tar sikte på å fortelle deres historie.

Studien bygger på russiske og norske skriftlige kilder, samt på intervjuer. For øvrig henvises det til oversikten over litteratur og kilder bakerst i studien.

Kapittel 1

Hvem var fangene – og hvor mange var de?

Nordmennene kom i sovjetisk fangenskap av svært forskjellige grunner, og det har derfor vært hensiktsmessig å dele fangene i tre grupper: frontkjemper, partisaner og sivile.

Den største gruppen nordmenn i sovjetisk fangenskap var *frontkjemperne*, som kjempet frivillig på tysk side under krigen. Rundt 6000 nordmenn deltok i aktiv tjeneste ved fronten, og minst 136 av disse ble tatt til fange av sovjetiske styrker. Betegnelsen frontkjemper kan oppfattes som belastende, og frontkjemperne er derfor anonymisert. Unntaket er dersom navnene deres allerede figurerer i publisert materiale.

De norske *partisanene* arbeidet for Sovjetunionen i kampen mot Tyskland. Rundt hundre nordmenn dro over til Sovjetunionen allerede høsten 1940, fordi de fryktet at tyskerne skulle slå ned på folk de visste var kommunister. Mange av de norske partisanene fikk opplæring i etterretningsvirksomhet, og ble etter endt opplæring sendt til Norge for å utføre etterretningsoppgaver på norsk jord. Syv av partisanene ble imidlertid ofre for sovjetisk mistenksomhet, og ble under oppholdet i Sovjetunionen anklaget for spionasje eller illojalitet. På denne måten kom de i fangenskap i landet de hadde risikert så mye for å hjelpe.

I flere tilfeller kom også *sivile nordmenn* i sovjetisk fangenskap. 69 sivile norske borgere ble under krigen tatt til fange av

sovjetiske styrker. Dette skjedde på flere måter. Det er flere eksempler på at sovjetiske styrker gikk til regelrett kidnapping av sivile. Sovjetiske fartøy angrep norske fiskebåter og tok mannskapet til fange, eller hentet folk som var bosatt langs kysten og tok dem med til Sovjetunionen. Andre sivile nordmenn kom i sovjetisk fangenskap etter å ha forsøkt å krysse grensen uten tillatelse. Disse ble anklaget for ulovlig grenseovertredelse, og i noen tilfeller også for spionasje. En tredje gruppe sivile nordmenn kom i sovjetisk fangenskap fordi de oppholdt seg på områder som Den røde armé inntok. Disse ble anklaget for hjelp til fienden, og ble tatt med til Sovjetunionen for å bistå i gjenoppbyggingen av landet.

Hvor mange nordmenn kom i sovjetisk fangenskap? Gjennom arbeidet med dette prosjektet er det frembrakt opplysninger om 212 nordmenn som det er grunn til å tro at kom i sovjetisk fangenskap. Dette er et minimumstall – til tross for det omfattende materialet som finnes om de norske sovjetfangene både i norske og russiske arkiver, er det fortsatt knyttet usikkerhet til antallet.

Mørketallene kan være store. Det kan finnes nordmenn som kom i fangenskap, men som av ulike grunner ikke er nevnt i kildematerialet. For det første kan dette dreie seg om personer som ble tatt til fange, men som døde før de rakk å bli registrert. Vi vet fra litteraturen om krigsfanger i Sovjetunionen at det døde mange fanger under marsj fra fronten til mottaksleirene, og i transporten mellom leirene.¹ I det norske Utenriksdepartementets materiale omtales fire tilfeller der norske frontkjemper ble skutt like etter tilfangetakelsen på grunn av skader eller fluktforsøk.² Det er sannsynlig at det kan ha vært flere fanger som døde like etter tilfangetakelsen.

¹ Albrecht Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*, München 1986, s. 24–27.

² Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2. Disse fangene er NN67, NN119, NN126 og NN128.

Når en person var meldt savnet, var det vanskelig å vite om vedkommende var død på slagmarken eller var kommet i fangenskap. Mange pårørende henvendte seg i årene etter krigen til Utenriksdepartementet for å undersøke muligheten for at deres kjære likevel kunne være i live. Dersom ingen av de som vendte tilbake kunne bekrefte at de hadde sett den etterlyste personen i fangenskap og sovjetiske myndigheter nektet kjennskap til vedkommende, hadde norske myndigheter lite å gå etter i de videre undersøkelsene. Frontkjemper NN 129,³ som satt i fangenskap frem til 1953, fortalte ved hjemkomsten til norske myndigheter at han "anså det ikke for utelukket at mange av de døde aldri er blitt ordentlig registrert og at en derfor nå ikke kan bringe på det rene om de har vært i sovjetisk fangenskap".⁴

For det andre kan det ha vært fanger som ikke ble meldt savnet av sine pårørende. Dersom de pårørende verken kontaktet Utenriksdepartementet eller Røde Kors, var det ikke gitt at det ble igangsatt undersøkelser hos sovjetiske myndigheter. I slike tilfeller var man avhengig av at tidligere medfanger tok kontakt med Utenriksdepartementet med de opplysningene de måtte ha.

Det kan også være en tredje grunn til at antallet sovjetfanger kan ha vært høyere. Mot slutten av krigen kom det nesten en million krigsfanger til Sovjetunionen. En så stor tilstrømning av fanger var vanskelig å håndtere for sovjetiske myndigheter, og mange personer ble derfor repatriert nesten umiddelbart. Mange rakk derfor ikke engang å bli registrert før de ble hjemsendt.⁵ Dersom en norsk fange ble hjemsendt før vedkommende rakk å bli registrert hos sovjetiske myndigheter, og vedkommende heller ikke meldte fra om fangeopp-

³ Betegnelsen frontkjemper kan oppfattes som belastende, og jeg har derfor valgt å anonymisere frontkjemperne i denne studien.

⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 12, notat av 3. november 1953.

⁵ Stefan Karner: *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941–1956*, München/Wien 1995, s. 191.

holdet til norske myndigheter ved hjemkomsten, vil det nå være vanskelig å fastslå at personen har vært i sovjetisk fangenskap.

Et annet usikkerhetsmoment er knyttet til de fangene vi bare har kjennskap til gjennom det russiske krigsarkivet, RGVA. Personopplysningene herfra er i mange tilfeller mer eller mindre mangelfulle. Dette gjør det blant annet vanskelig å fastslå identiteten til 16 sivilinternerte nordmenn som figurerer i dette arkivet.

Disse 16 personene opptrer dels på lister over repatrierte nordmenn, dels på registreringskort. Utover fødeland oppgis kun navn, fødselsår og repatrieringsdato. Derfor vet vi ingenting om når, hvor eller hvorfor disse personene ble internert. Registreringskortene oppgir bare at de på ulike tidspunkter i 1945 skal ha blitt overlevert til allierte myndigheter.

I krigens siste fase ble sivile bosatt i Øst- og Sentral-Europa tvangssendt til Sovjetunionen, etter hvert som Den røde armé rykket frem. Dette skal ha blitt gjort for å hindre motstand blant lokalbefolkningen i de inntatte områdene, samt for å sikre arbeidskraft til gjenreisningen av Sovjetunionen.⁶ Minst åtte nordmenn ble på slutten av krigen tvangssendt fra Tyskland til Sovjetunionen som et ledd i denne politikken.⁷ Dette kan også ha vært tilfelle med de 16 internerte vi mangler opplysninger om.

Det er imidlertid heller ikke gitt at de 16 berørte personene på dette tidspunktet var norske borgere. På registreringskortene i RGVA ble alle registrert med fødselsår og fødselssted. Dersom en person senere skiftet oppholdsland eller nasjonalitet, ville ikke dette i alle tilfeller kommet frem. Det er derfor mulig at flere av de 16 kan ha vært personer som var født i Norge, men som lenge hadde vært bosatt utenlands, og

⁶ Natalja Sergejevna Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovannyje i zakljutsjonnyje v SSSR", s. 11 i artikkel lagt fram på konferanse i Moskva i juni 2002.

⁷ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

som ikke hadde opprettholdt norsk statsborgerskap. I månedene etter krigens slutt mottok den norske ambassaden i Moskva flere hundre anmodninger fra pårørende om å etter søke norskfødte kvinner som var gift med tyskere, og andre personer med norsk tilknytning som familiene antok hadde blitt ført til Sovjetunionen.⁸ Norske myndigheter lot imidlertid være å etterlyse disse, fordi de ikke lenger var å regne som norske borgere, og derfor falt utenfor Utenriksdepartementets myndighetsområde.

Det er også en kjent sak at Den røde Armé befrikk mange nordmenn fra tysk fangenskap. Nordmenn som i følge Kristian Ottosens fangeregister *Nordmenn i fangenskap 1940–1945*⁹ hadde sittet i tysk fangenskap, figurerer også på lister i RGVA. Man kan derfor ikke se helt bort fra at de 16 overfor nevnte personene kan ha vært nordmenn som ble befridd av Den røde armé. Dersom dette er tilfelle, vil kategoriseringen av personene som sovjetfanger være uheldig.

⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, melding fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 23. november 1945.

⁹ Kristian Ottosen: *Nordmenn i fangenskap 1940–1945*, Oslo 1995.

Kapittel 2

Det sovjetiske leirsystemet

Sovjetunionen hadde lange tradisjoner for fangeleire og tvangsarbeid. Allerede i tsartiden ble forbrytere og opposisjonelle sendt til Sibir for å avtjene straff eller bli uskadeliggjort som politiske motstandere. Utviklingen av et fangeleirsystem skjød fart etter revolusjonen i 1917. Bolsjevikene benyttet aktivt fangeleire for å kvitte seg med personer man mistenkte var fiender av det nye regimet, og det beryktede GULag-systemet ble etablert like etter maktovertakelsen.

Den 19. september 1939, to dager etter den sovjetiske innmarsjen i Polen, ble det besluttet å opprette et nytt leirsystem for å få bukt med den store mengden krigsfanger og internerte som ble brakt til Sovjetunionen. Det nye leirsystemet ble kalt *Glavnoje Upravlenije po delam Vojennoplennykh i Internirovannykh* (GUPVI), som betyr Hovedforvaltningen for saker angående krigsfanger og internerte.¹⁰

I ordren av 19. september ble det slått fast at organiseringen av krigsfangene skulle være underordnet Innenrikskommissariatet. Det skulle i første omgang etableres åtte krigsfangeleire i Sovjetunionen, og det allerede godt etablerte GULag-systemet ble pålagt å bidra med arbeidskraft og materiell til de nye

¹⁰ Det nyopprettede leirsystemet het UPV fra 1939 til mars 1941 og UPVI fra 1941 til januar 1945. I denne studien vil imidlertid betegnelsen GUPVI benyttes for hele perioden.

leirene.¹¹ GUPVI ble dermed etablert som et eget nett av leire som skulle stå selvstendig ved siden av GULag, men ledelsen i GUPVI skulle kunne trekke veksel på både erfaringene og arbeidskraften som GULag kunne tilby.

Etter innmarsjen i Polen måtte NKVD raskt stable på beina et organisatorisk apparat som kunne håndtere den store tilstrømmingen. Pjotr Soprunenko fra Kommissariatet for statlig sikkerhet ble GUPVIs første sjef, og resten av personalet var for en stor del hentet fra GULag-organisasjonen. For å få en mest mulig effektiv håndtering av krigsfangene, ble GUPVI delt opp i fem avdelinger som skulle ha ansvar for hvert sitt område; den politiske avdeling, reglementsavdelingen, avdelingen for statistikk og registrering, forsyningsavdelingen og sanitetsavdelingen.¹²

Da Tyskland angrep Sovjetunionen, ble mange av leirene oppløst eller flyttet på grunn av de tyske styrkenes fremrykking. Mot slutten av 1941 var det derfor få krigsfangeleire i virksomhet. Da krigslykken etter hvert snudde for Sovjetunionen, kom det imidlertid en ny stor tilstrømning av fanger. Bare i februar 1943, da tyskerne oppga Stalingrad, overga 91 000 soldater seg til krigsfangenskap. GUPVI var ikke forberedt på å ta i mot slike masser, og det var ikke nok leire til alle fangene som ble tatt. Stalingradfangene ble derfor tvunget ut på marsjer på nærmere hundre kilometer før det ble funnet plass til dem i leire. Dette førte til at svært mange av fangene døde allerede før de var kommet frem. I leirene manglet det dessuten nødvendige forsyninger til å holde liv i fangene. Av de 91 000 som ble tatt til fange i Stalingrad, døde om lag 27 000 bare i løpet av de første månedene av fangeoppholdet av sult, utmattelse, kulde og sykdommer.¹³

¹¹ M.M. Zagorulko (red.): *Vojennoplennyje v SSSR 1939–1956*, Moskva 2000, s. 72.

¹² *Ibid.*, s. 25.

¹³ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 56–59.

På de seks årene som gikk fra Sovjetunionens innmarsj i Polen til Tyskland kapitulerte, vokste GUPVI enormt. Fra de åtte krigsfangeleirene som ble etablert i september 1939, hadde GUPVI i 1945 utviklet seg til å bli et nett av leire som omfattet over 500 regulære arbeidsleire, 214 hospitaler, 421 arbeidsbataljoner, 72 samlingspunkter og 24 frontleire. Gjennom disse leirene gikk mer enn fire millioner krigsfanger og 300 000 internerte.¹⁴

De ulike leirtypene

Den økende tilstrømmingen av fanger gjorde det nødvendig å opprette flere leire, samt å få til en bedre og mer effektiv mottakelse av de fangene som kom. De eksisterende mottakspunktene ved fronten ble derfor utvidet til et nett av frontleire som skulle ha forskjellige oppgaver knyttet til tilfangetakelsen.¹⁵

Det første som møtte fangene etter at de var blitt tatt til fange var *mottakspunktene*. Disse punktene lå som regel 20–30 kilometer bak fronten. Her ble fangene overlevert fra Den røde armé til GUPVIs varetekt. Etter et kort opphold ved mottakspunktet ble fangene fraktet til et *samlingspunkt* som i de fleste tilfeller lå 50–70 kilometer fra fronten. Disse ble etablert fra 1943, og hadde som oppgave å avlaste mottakspunktene, stå for den første medisinske hjelp, registrere fangene, og deretter sende dem videre til frontleiren. *Frontleirene* ble etablert fra 1941, og var som regel plassert 100–150 kilometer fra fronten. De overtok fangene fra samlingspunktene, i noen tilfeller også direkte fra mottakspunktene. I frontleiren gjennomgikk fangen det første grundige avhøret. Dersom fangen var syk eller såret, ble han lagt inn på hospital for medisinsk hjelp her.¹⁶

¹⁴ Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovannyje i zakljutsjonnyje v SSSR".

¹⁵ V.P. Galitskij: *Finskije vojennoplennyje v lagerjakh NKVD*, Moskva 1997, s. 178.

¹⁶ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 62.

Som følge av den store tilstrømmingen av krigsfanger fra fronten og internerte fra de inntatte områdene, økte antallet mottaks- og samlingspunkter sterkt de siste årene av krigen. I januar 1943 var det 44 mottakspunkter, men ennå ingen samlingspunkter. Disse ble opprettet først senere dette året. I 1944 var det 66 mottakspunkter og 20 samlingspunkter, mens antallet i 1945 hadde økt til henholdsvis 72 og 43.¹⁷

Etter endt opphold i frontleiren ble fangen sendt til en av de regulære *arbeidsleirene* inne i landet. Her ble fangene registrert og avhørt. Fangen måtte redegjøre for alle detaljer om sin familie og levnetsløp, og opplysningene ble registrert i et skjema. Disse skjemaene er vedlagt i fangens mappe.¹⁸ Etter de innledende avhørene, ble fangene satt i arbeid.

Sovjetunionen led enorme tap under andre verdenskrig. Millioner av sovjetborgere var døde som følge av krigen, de materielle skadene var enorme og man sto overfor et omfattende gjenreisingsarbeid. Krigsfangene og de internerte ble satt til å utføre mye av gjenoppbyggingen. I 1946 skal krigsfangene som da befant seg i Sovjetunionen ha blitt benyttet på følgende måte: 55 prosent av fangene ble brukt til byggevirk-somhet, 22 prosent ble benyttet i produksjon av energi, for eksempel i kullindustrien, 17 prosent ble brukt i rustnings-industrien, 14 prosent til å fremstille byggematerialer og til skogsarbeid, mens henholdsvis åtte og fire prosent av krigsfangene ble brukt til arbeid med metaller og annet arbeid.¹⁹

Antallet arbeidsleire varierte sterkt i løpet av krigen og årene etter. Da Tyskland angrep Sovjetunionen i juni 1941, var det åtte GUPVI-leire i Sovjetunionen. I januar 1942 hadde antallet sunket til seks. Antallet fanger økte imidlertid sterkt i tiden etter slaget ved Stalingrad vinteren 1942–1943. I januar 1943 hadde antallet leire kommet opp i 31. I takt med den sovjetiske fremgangen ved fronten ble det igangsatt en storstilt

byggevirksomhet for å få flere leire ferdige. I 1944 ble det opprettet 116 nye leire, mens det i kapitulasjonsåret 1945 ble etablert så mange som 222 nye arbeidsleire.²⁰ De mange soldatene som overga seg til sovjetiske styrker ved kapitulasjonen i mai 1945, skapte et behov for en økning i antall leire. I løpet av få uker denne våren kom over en million fanger i sovjetiske hender. Noen måneder senere, i august 1945, tok dessuten sovjetiske styrker nesten en halv million japanske krigsfanger, noe som skapte behov for enda flere fangeleire.²¹

Fra 1944, etter hvert som sovjetiske styrkene avanserte ved fronten, startet en deportasjon av sivile fra Øst- og Sentral-Europa til Sovjetunionen. Mer enn to hundre tusen sivile ble på denne måten tvunget til Sovjetunionen og plassert i egne grupper i GUPVI-systemet, de såkalte *arbeidsbataljonene*. Det fantes arbeidsbataljoner både for krigsfanger og for internerte. Arbeidsbataljonene ble i første rekke satt til å arbeide i kullgruver og tungindustri, og hver arbeidsbataljon hadde en styrke på mellom 750 og 1500 personer.²² Etter kapitulasjonen i 1945, var det 288 arbeidsbataljoner i virksomhet i Sovjetunionen. 90 av disse var for krigsfanger og 198 for sivile. I januar 1946 hadde antallet arbeidsbataljoner økt ytterligere. Nå var det til sammen 421 bataljoner. Fra 1947 begynte antallet arbeidsbataljoner å synke, men så sent som i 1949 var det ennå 99 arbeidsbataljoner i virksomhet i Sovjetunionen.²³

Produktiviteten til disse arbeidsbataljonene var forholdsvis lav, noe som blant annet skyldtes at fangene ikke fikk tilstrekkelig mat, og ble syke og arbeidsuføre. I flere arbeidsbataljoner var produksjonen så lav at man ikke en gang tjente inn nok til å dekke kostnadene til mat og bekledning. På tross av at sovjetiske myndigheter i 1945 og 1946 repatrierte en rekke

¹⁷ Ibid., s. 71.

¹⁸ RGVA: Se f. eks. fond 465p, diverse dela.

¹⁹ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 138.

²⁰ Zagorulko (red.): *Vojennoplennyje v SSSR 1939–1956*, s. 1039.

²¹ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 70.

²² Ibid., s. 75.

²³ Zagorulko (red.): *Vojennoplennyje v SSSR 1939–1956*, s. 1038.

syke og svake fanger fra arbeidsbataljonene, var mer enn 30 prosent av bataljonsfangene i årsskiftet 1946/1947 så syke at de ikke kunne arbeide.²⁴

Kampen for å overleve

For fangene var oppholdet i GUPVI leire ofte en kamp for å overleve. For krigsfangene startet denne kampen allerede rett etter tilfangetakelsen. Da måtte de ta fatt på den ofte lange marsjen fra tilfangetakelsesstedet til mottaks- og samlingspunktene. Marsjer på flere mil var ikke uvanlig. Mange av fangene var på dette tidspunktet skadet og hadde vondt for å bevege seg, og mangelen på forpleining underveis bidro til at mange bukket under allerede før de var blitt registrert som krigsfanger. De som ikke klarte å holde følge skal enten ha blitt skutt eller liggende for å fryse i hjel.²⁵

Også transportene fra frontleirnettet til de regulære arbeidsleirene var en påkjenning. Reisen kunne ta opp til to uker, og i mange tilfeller ble flere hundre fanger stuet sammen i en lukket jernbanevogn med lite mat og vann. I sommermånedene ble temperaturen inne i vognene svært høy, og om vinteren var det fanger som frøs i hjel. De sanitære forholdene i disse vognene ble elendige etter hvert som reisen skred frem. Det hendte derfor at fanger døde underveis eller like etter ankomsten til arbeidsleiren.²⁶

Men også i de regulære leirene var forholdene fangene levde under svært vanskelige. Den tøffeste utfordringen de sto overfor var kampen mot sult og sykdommer. Fangene måtte arbeide lange dager med hardt kroppsarbeid, og matrasjonene var utilstrekkelige til denne typen arbeid. I august 1942 besluttet NKVD at matrasjonene fangene fikk skulle redu-

²⁴ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 75.

²⁵ Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*, s. 24.

²⁶ Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovannyje i zakljutsjonnyje v SSSR".

seres. I løpet av et døgn skulle fangen nå få 400 gram brød. Dette var 200 gram mindre enn tidligere.²⁷

Som en følge av den høye dødeligheten, ble mengden mat senere justert noe opp. Rasjonene fangene fikk ble dessuten gjort avhengig av hvor mye arbeid den enkelte var i stand til å utføre. Dette kommer frem i en befaling fra innenriksministeriet fra 15. november 1946. Fangene som utførte under 80 prosent av den fastsatte arbeidsnormen hadde krav på 400 gram brød og 650 gram grønnsaker. Dersom man utførte 80–100 prosent av arbeidsnormen kunne man få ytterligere 100 gram brød og 150 gram grønnsaker, mens fanger som oppnådde resultater ut over den fastsatte normen kunne gjøre seg fortjent til ytterligere 100 til 200 gram brød og grønnsaker.²⁸

På grunn av utilstrekkelig næring, ble mange fanger rammet av det som i det russiske materialet omtales som dystrofi, eller avmagring. I denne situasjonen var det nødvendig med streng selvdisciplin for å spare på kreftene. Det oppsto etter hvert en rekke overlevelsesstrategier som ble tatt i bruk for å bedre sjansene for å overleve. Et av virkemidlene var å bruke så lite energi som mulig i sine daglige gjøremål. Hjemkomne fanger forteller om en særegen subbete gange som dystrofikerne brukte rundt i leirområdet for å spare på kreftene.²⁹

Soldatene som ble tatt til fange tidlig i krigen hadde svært dårlige odds. Disse måtte kjempe mot sult og sykdommer gjennom alle de vanskelige krigsårene. Bare 6000 av Stalingradfangene overlevde fangeoppholdet og kunne vende tilbake til hjemlandet. Langt bedre stilt var de som var blitt tatt til fange under kapitulasjonen i mai 1945. De hadde stort

²⁷ V.A. Zolotarjov et al. (red.): *Inostrannyje vojennoplennyje Vtoroj mirovoj vojny v SSSR*, Moskva 1996, s. 69.

²⁸ Zagorulko (red.): *Vojennoplennyje v SSSR 1939–1956*, s. 407. I dokumenter heter det at de nevnte normene var for tyske og japanske krigsfanger, men det er sannsynlig at disse normene også gjaldt for andre fangegrupper. I følge frontkjemper NN129 fikk også de norske fangene mat etter et slikt system.

²⁹ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 86.

sett kjempet på tysk territorium og fått den nødvendige forpleining der, og sto derfor mye bedre fysisk rustet til å takle det tøffe livet i de sovjetiske fangeleirene.³⁰ Disse slapp dessuten unna den spesielt vanskelige forsyningssituasjonen som hersket under krigen.

Nasjonal fordeling og andel døde

Når man ser på den nasjonale fordelingen av krigsfangene i Sovjetunionen i perioden fra 1941–1945, var tyskerne naturlig nok den største fangegruppen. De tyske fangene utgjorde 55 prosent av krigsfangene. Andre store grupper var japanerne med 16 prosent, ungarerne med 15 prosent, rumenerne med seks prosent, østerrikerne med tre prosent og italienerne med en prosent. De resterende fire prosentene inkluderte andre nasjonaliteter, deriblant de norske, danske, nederlandske og belgiske østfrontfrivillige.³¹

Dødeligheten i leirene var som nevnt svært høy. I følge GUPVIs tallmateriale varierte den også mellom de ulike nasjonalitetene. Om dette skyldtes forskjellig behandling i de sovjetiske fangeleirene eller berodde på andre faktorer, har det ikke lyktes å slå fast. Dødeligheten var klart høyest blant italienske krigsfanger. Av de omlag 49 000 italienerne som ble tatt til fange, skal mer enn 27 000 ha omkommet, noe som gir en dødsandel på 56 prosent. Nærmest følger rumenske krigsfanger, som i følge GUPVIs tallmateriale hadde en dødsandel på 29 prosent. Norge er oppført med den tredje høyeste dødsandel med 17,8 prosent for krigsfangene, mens Tyskland skal ha hatt en dødsandel på 14,9 prosent.³²

³⁰ Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*. s. 10–11.

³¹ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 67.

³² *Ibid.*, s. 79. Tallene som oppgis her er basert på GUPVIs egne fangestatistikker, og stemmer i nordmennenes tilfelle ikke helt overens med de tallene man får ved gjennomgang av fangemappene i krigsarkivet RGVA. GUPVI oppgir at det var 101 norske krigsfanger, hvorav 83 ble repatriert og 18 døde. Under arbeidet med dette prosjektet er det funnet opplysninger om

Det er verdt å legge merke til at dødeligheten blant nordmennene er oppgitt å være langt høyere enn dødeligheten blant frivillige østfrontsoldater fra Nederland, Belgia og Danmark. De belgiske krigsfangene har i følge GUPVIs statistikk en dødsandel på 8,8, nederlenderne har 4,2 og danskene har 7,7.³³ Det er imidlertid vanskelig å si noe sikkert om hvorfor dette er tilfelle. Ingenting tyder på at nordmennene ble behandlet dårligere enn andre fanger. En mulig grunn kan være at minst 40 norske frontkjempere ble tatt til fange under SS Skijegerbataljonens kamper i Karelen i juni 1944, der verken dansker, belgiere eller nederlendere deltok. Over halvparten av nordmennene som ble tatt til fange i Finland døde i sovjetiske leire. Dette er neppe hele forklaringen, men kan kanskje bidra til å forklare hvorfor dødeligheten er høyere blant nordmennene.

Repatrieringen

Selv om dødsandelen var høy blant fangene, ble flertallet av fangene før eller senere repatriert. Når dette skjedde var imidlertid ofte svært tilfeldig. Noen ble hjemsendt allerede sommeren 1945, mens andre måtte vente til langt ute på 1950-tallet før de kunne starte hjemreisen.

De første repatrieringene ble igangsatt i juli og august 1945 og gjaldt mer enn en million personer. Om lag tre fjerdedeler av disse ble repatriert direkte fra frontleirnettene, mens den siste firedelen kom fra GUPVI-leirene inne i landet. I første rekke skulle de sårede, syke og invalide fangene repatrieres. Fra sovjetisk side syntes det unødvendig å bringe disse fangene videre inn i landet, dersom de likevel ikke ville være i stand til å arbeide.

Det var imidlertid ikke alle som skulle kunne repatrieres. I et forslag Berija forela Stalin 10. august 1945 ble det slått

totalt 136 norske frontkjempere. Av disse ble 89 repatriert, 42 døde, mens for fem kjenner vi ikke skjebnen.

³³ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 79.

ettertrykkelig fast at noen grupper ikke skulle hjemsendes. De som hadde tjenestegjort i SS, SD (den tyske sikkerhetstjenesten), SA eller Gestapo "var ikke gjenstand for repatriering".³⁴ Kontrollen med hvem som hadde tjenestegjort ved disse avdelingene kan imidlertid ikke ha vært særlig god på dette tidspunktet. Sommeren og høsten 1945 ble det nemlig repatriert en rekke tidligere SS-soldater. Nesten alle de norske krigsfangene som ble repatriert dette året hadde tjenestegjort i Waffen SS.

Fangene som ble sendt til repatriering oppholdt seg i de fleste tilfeller i en av de store repatrieringsleirene rundt i Europa før hjemsendelsen. NKVD sendte 15. september 1945 ut et direktiv om hvor de enkelte fanger skulle sendes. Krigsfangene fra de fleste land, blant dem også skandinaverne, skulle hjemsendes via repatrieringsleir 69 i den tysk-polske grensebyen Frankfurt an der Oder. Ungarere, rumenere, østerrikerere, tsjekkoslavaker og jugoslaver skulle derimot sendes via leir 36 i Szeged i Ungarn.³⁵ Hvert land hadde sine kommisjoner som foresto repatrieringen fra disse samleleirene til hjemlandet. Da det var så få skandinaver i de sovjetiske leirene, ser det ut til at disse ble utlevert til andre lands repatrieringsmyndigheter. Tendensen synes å ha vært at franske repatrieringsmyndigheter tok hånd om de norske fangene som ble utlevert fra Sovjetunionen.³⁶

Etter den store bølgen av repatrieringer sommeren og høsten 1945 fortsatte repatrieringsprosessen i 1946 i et lavere tempo. I april 1946 ble det fra NKVDs arvtaker MVD etablert nye prosedyrer for hjemsending av krigsfangene. Mens tyskerne og østerrikerne fortsatt i hovedsak ble repatriert gjennom de tre store leirene i Frankfurt an der Oder, Foçani i Romania og Szeged, ble nordmenn, svensker og finner nå

³⁴ Zagorulko (red.): *Vojemoplennyje v SSSR 1939–1956*, s. 800.

³⁵ *Ibid.*, s. 808.

³⁶ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

samlet i leir 339 i Leningrad. Herfra ble de senere sendt til repatriering via Finland.³⁷

Etter hvert stoppet imidlertid repatrieringen nesten opp, og Sovjetunionen møtte stadig sterkere press for å repatriere de siste fangene. Også de andre allierte landene hadde tatt krigsfanger. Storbritannia erklærte at de ville sende de siste krigsfangene hjem innen oktober 1948, Frankrike lovet i 1947 at de skulle repatriere 20 000 fanger per måned, mens fangene som hadde sittet i amerikansk fangenskap var blitt løslatt allerede i slutten av 1946.

Den sovjetiske motvilligheten mot å repatriere de mange gjenværende krigsfangene var en svært viktig sak for Internasjonale Røde Kors i 1947. Den sovjetiske repatrieringspolitikken var også en av grunnene til at ordlyden i den nye Genève-konvensjonen av 1949 ble skjerpet. Her het det: "Krigsfanger skal frigis og sendes hjem uten opphold etter de aktive fiendtligheters opphør."³⁸

Det sovjetisk-britisk-amerikanske utenriksministerrådet tok også opp saken. Under møtet i Moskva i april 1947 kom de tre utenriksministrene frem til enighet om at alle krigsfanger skulle repatrieres innen 1. januar 1949. Dette skjedde imidlertid ikke. I desember 1950 ble det opprettet en FN-kommisjon for krigsfanger. Krigsfangekommisjonen foretok en undersøkelse på bakgrunn av en "complaint of failure to repatriate or otherwise account for prisoners of war detained in Soviet territory", og kom til at det i 1950 befant seg nesten to millioner krigsfanger igjen i Sovjetunionen.³⁹

Det økende internasjonale kravet om å repatriere de resterende krigsfangene tvang sovjetiske myndigheter til handling. I

³⁷ Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 205–209. Av de norske fangenes mapper ser det ut til at de fleste nordmennene i denne perioden ble sendt til en by i Finland som på russisk ble kalt Nurmi. Dette dreier seg trolig om byen Nurmijarvi, som ligger i nærheten av Helsinki.

³⁸ Christiane Shields Delessert: *Release and repatriation of prisoners of war after the end of hostile activities*, Zürich 1977, s. 63.

³⁹ *Ibid.*

1950 holdt Sovjetunionens utenriksminister Andrej Vysjinskij en tale i FNs generalforsamling der han slo fast at det nå ikke befant seg flere krigsfanger i Sovjetunionen, og at de fangene som ble tilbakeholdt var krigsforbrytere som skulle straffes. I løpet av 1949 hadde det i Sovjetunionen blitt gjennomført en rekke militære retterganger der fangene ble dømt for krigsforbrytelser, og fikk straffer på 10, 20 eller 25 år. Blant de SS-frivillige fra Danmark, Nederland og Belgia var det offiserene som ble anklaget for krigsforbrytelser og dømt til lange straffer. Ingen av de norske frontkjemperne ble imidlertid dømt under krigsforbryterprosessene i 1949. Av de gjenværende frontkjemperne på dette tidspunktet var det kun én offiser. Den norske løytnanten NN 113 ble til tross for sin officersgrad ikke innkalt til forhør. Dette var underlig siden alle danske og nederlandske offiserer som befant seg i samme leir ble dømt til 25 års fengsel for brudd på straffelovens paragraf 58. Denne omfatter ulike former for antisovjetisk virksomhet.⁴⁰

Man vet ikke nøyaktig hvor mange som ble dømt under krigsforbryterprosessene i 1949. Den tyske forskeren Albrecht Lehmann hevder at det dreide seg om så mange som 50–60 000 fanger,⁴¹ mens Stefan Karner, som baserer seg på en annen tysk kilde, oppgir at 27 000 fanger ble dømt for krigsforbrytelser i 1949 og 1950.⁴²

Til tross for disse dommene ble de 10 000 siste tyske krigsfangene løslatt i 1955 etter at deres skjebner hadde vært en viktig sak under den tyske forbundskansleren Konrad Adenauers besøk i Moskva denne høsten. Fra sovjetisk side het det at løslatelsen skjedde utelukkende av humanitære grunner, og at man i Sovjetunionen fortsatt anså disse fangene som krigsforbrytere. Regjeringen i Vest-Tyskland og den tyske offentlighet delte imidlertid ikke oppfatningen. De mente at de

⁴⁰ Erik H. Nielsen: *Fjendeland*, København 1995, s. 156–157.

⁴¹ Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*, s. 28.

⁴² Karner: *Im Archipel GUPVI*, s. 176.

gjenværende fangene ikke var mer skyldige i krigsforbrytelser enn de som allerede hadde fått reise hjem.⁴³

⁴³ Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*, s. 28.

Kapittel 3

Frontkjemperne

Den største gruppen nordmenn i sovjetisk fangenskap var frontkjemperne. Under krigen meldte ca. 15 000 nordmenn seg til tysk fronttjeneste, og man regner med at rundt 6000 av disse deltok i kamper ved fronten. Om lag 1000 norske frontkjemperer kom ikke hjem da krigen var over. De var enten tatt til fange eller døde på slagmarken.⁴⁴ Nordmennene som kjempet på tysk side var nesten alle tilknyttet Waffen SS. Noen få tjenestegjorde imidlertid i marinen og luftforsvaret. Dessuten var det en del norske kvinner som arbeidet for tyske Røde Kors.⁴⁵

Minst 136 norske frontkjemperer kom i sovjetisk fangenskap i løpet av krigen. I dette kapitlet gjøres det rede for hvor de

⁴⁴ Det pågår en diskusjon om hvor mange frontkjemperer det egentlig var (jfr. Ivo de Figueiredos artikkel: *De norske frontkjemperne – hva litteraturen sier og veien videre*). Antallet svinger mellom 5000 som blir angitt i Magne Skodvins *Historisk innleiing til landssvikoppgjøret* (1962) og 7000 som blir anslått i Svein Blindheims bok *Nordmenn under Hitlers fane* (1977). Figueiredo mener at 6000 personer er det beste anslaget så langt. Heller ikke for de falne finnes det noe sikkert tall. Tidlig i 1945 var det, i følge Figueiredos artikkel, 709 frontkjemperer som var falt. Dette tallet er basert på boka *De falt for Norge* som ble utgitt av Frontkjemperkontoret tidlig i 1945. Denne boka er imidlertid veldig unøyaktig. Minst 45 av personene som i boka blir meldt falt og 14 av de som var meldt savnet var kommet i sovjetisk fangenskap, og 16 av disse kom hjem fra fangenskapet (jfr. appendiks 2). Hvor mange som falt i krigens siste måneder har man ikke tall på.

⁴⁵ Svein Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, Oslo 1977, s. 16.

norske frontkjemperne tjenestegjorde, hvor de ble tatt til fange, når og hvordan dette skjedde, hvordan fangenskapet fortonet seg og hvordan den videre skjebnen til frontkjemperne i fangenskap ble. Nedenfor vil det først i korte trekk bli redegjort for Waffen SS og de avdelingene de norske frontkjemperne tjenestegjorde i.

Waffen SS

Waffen SS het opprinnelig SS Verfügungstruppe, og var den væpnede gren av SS. Den 17. august 1938 utformet Adolf Hitler et dekret som gjorde det klart at SS Verfügungstruppe ikke skulle være en del av Wehrmacht eller politiet, men skulle være en bevæpnet styrke til hans disposisjon. Rekrutteringen til Waffen SS bygde på frivillighetsprinsippet, og det var svært strenge krav om både fysikk og rase som måtte tilfredsstilles før man ble godtatt. I tillegg til vanlig militær trening fikk SS-troppene omfattende politisk og ideologisk indoktrinering.⁴⁶ De strenge kravene førte i begynnelsen til at mange ble avvist, og ved angrepet på Sovjetunionen sommeren 1941 besto SS av kun fire divisjoner. Antallet utlendinger var beskjedent. Bare frivillige med den "rette" ariske avstamningen, som nordmenn, dansker, svensker, hollendere og belgiere ble akseptert som SS-soldater. Disse tjenestegjorde i SS Division Wiking, og utgjorde der under ti prosent av divisjonens samlede styrke.⁴⁷ I 1945 besto imidlertid Waffen SS av 38 divisjoner. På dette tidspunktet var det flere utlendinger enn tyskere igjen.⁴⁸

Denne store utvidelsen skjedde fordi man i SS i løpet av krigen oppga kravene om frivillighet og rasemessig avstamning. I krigens siste år begynte SS å tvangsutskrive mannskap fra de tyske minoritetene i andre europeiske land, og åpnet for opp-

⁴⁶ George Stein: *The Waffen SS*, New York 1966, s. xxxi.

⁴⁷ Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Paulsen og Peter Scharff Smith: *Under hagekors og dannebrog*, København 1998, s. 54–57 og s. 87.

⁴⁸ Stein: *The Waffen SS*, s. 137.

takelse av "ikke-ariske" nasjonaliteter, hvilket førte til en rekke SS-soldater fra Øst-Europa.⁴⁹

125 000 vesteuropeere kjempet på tysk side under krigen. Av dem var 50 000 nederlendere, 40 000 belgiere, 20 000 franskmenn, 6000 fra henholdsvis Norge og Danmark, mens til sammen 1200 mann kom fra Sverige, Sveits og Luxemburg. Dessuten kjempet om lag 1000 finner for Waffen SS i årene 1941 og 1942. Mens soldatene fra Vest-Europa meldte seg frivillig, ble de fleste østeuropeerne innkalt til eller tvunget inn i tjeneste for Waffen SS. Andre østeuropeere meldte seg frivillig av nasjonalistiske grunner.⁵⁰ Det siste var tilfelle for eksempel med folk fra de baltiske landene, som så på kamp mot Sovjetunionen som en vei til nasjonalt selvstyre.

Vervingen til Waffen SS i Norge begynte med et opprop som Quisling sendte ut i pressen 12. januar 1941. I tillegg til oppropet startet Nasjonal Samling propagandaen for å få folk til å verve seg.⁵¹ De som på dette tidspunktet lot seg verve, måtte tilfredsstillte de tidligere omtalte strenge fysiske og rase-messige krav for å bli akseptert. Mange ble avvist på grunn av de strenge kravene. Da angrepet på Sovjetunionen startet 22. juni 1941 var 294 nordmenn med. Disse tjenestegjorde i divisjon Wiking.⁵²

SS Division Wiking

Høsten 1940 hadde Heinrich Himmler fått Hitlers tillatelse til å opprette en ny divisjon som skulle bestå av "germanske" frivillige. Regiment Germania ble trukket ut av den gamle SS Verfügungsddivision for å inngå i den nye divisjonen, og gjennom rekruttering av nordmenn, dansker og nederlendere kunne man opprette to nye regimenter: Nordland og West-

land.⁵³ Division Wiking ble satt inn som en del av Armégruppe Syd da Tyskland angrep Sovjetunionen sommeren 1941. Denne armégruppen hadde som sin primære oppgave å tilintetgjøre fiendtlige tropper i Galicia og Ukraina, samt å sikre seg de viktigste broene over Dnepr. Division Wikings rolle var i begynnelsen å beskytte flanken, og divisjonen lånte også ut regimenter til spesielle oppdrag. I 1942 fikk imidlertid Wiking spille en mer betydningsfull rolle da den ledet angrepet på Rostov og den videre marsjen inn i Kaukasus og mot oljefeltene i Majkop. Etter det tyske nederlaget ved Stalingrad, deltok Wiking også i de defensive kampene ved Don.⁵⁴

I april 1943 ble Division Wiking trukket bort fra fronten for å omgrupperes og hvile. I denne perioden ble Regiment Nordland trukket ut av divisjonen. En av bataljonene i regimentet hadde bestått av finske frivillige og ble etter anmodning fra den finske regjeringen sendt hjem, mens de to andre bataljonene ble sendt til Grafenwöhr i Bayern. Her ble Regiment Nordland 12. mai 1943 offisielt oppløst, og de danske og norske frivillige som hadde kjempet i dette regimentet ble overført til den nyopprettede SS Division Nordland.⁵⁵

Selv om Regiment Nordland ble oppløst, kjempet fortsatt 200 nordmenn i Division Wiking. Disse var tilknyttet Regiment Westland eller Regiment Germania, og var med da divisjonen ble drevet tilbake over Dnepr ved Tsjerkasy. Her ble divisjonen i begynnelsen av 1944 omringet, og det var bare et par tusen mann som klarte å slå seg ut. Etter dette ble divisjonen nok en gang omorganisert. Den ble så sendt til Budapest-området for å komme omringede tyske og ungarske soldater i dette området til unnsetning. Dette lyktes imidlertid ikke, og divisjonen gikk i full oppløsning. På dette tidspunktet var det bare en håndfull nordmenn igjen i Wiking.⁵⁶

⁴⁹ Ibid., s. xxxi.

⁵⁰ Ibid., s. 138–139.

⁵¹ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 23.

⁵² Kenneth William Estes: *A European anabasis: Western European volunteers in the German army and SS, 1940–1945*, Maryland 1984, s. 27.

⁵³ Estes: *A European anabasis*, s. 23.

⁵⁴ Ibid., s. 27.

⁵⁵ Bundgård Christensen, Bo Poulsen og Scharff Smith: *Under hagekors og dannebrog*, s. 122–123.

⁵⁶ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 28–29.

Den norske legion

Noen dager etter invasjonen av Sovjetunionen, godkjente Hitler planene om å danne nasjonale legioner som skulle ta del i kampen mot bolsjevismen.⁵⁷ For å lykkes i å verve et stort antall frivillige, hadde man funnet ut at man måtte samarbeide med nazistene i de enkelte besatte land. Kravene derfra var nasjonalt lukkede enheter. Selv om vervingen foregikk i SS-regi, ble ikke legionene sett på som egentlige SS-enheter. De fysiske kravene var betydelig senket i forhold til i regimentene, og SS-runene på uniformene var byttet ut med nasjonale symboler. Den rasemessige eksklusiviteten besto imidlertid ennå. Det ble bare dannet legioner fra land der befolkningen ble regnet som "germanere". De nyopprettede enhetene fikk navnene Legion Nederland, Legion Norge, Legion Flandern og Frikorps Danmark.⁵⁸

I dagene 24.–29. juni 1941 ble det avholdt møter på Skaugum der både Quisling, Terboven og NS-ministrene deltok. Her la Quisling frem en målsetning om å stille 30 000 frivillige som skulle settes inn på finskefronten. Etter denne planen skulle det opprettes sju bataljoner, og landet skulle deles inn i bataljonsdistrikt. Planen viste seg å være urealistisk i forhold til det antallet menn det var mulig å verve. I desember 1941 hadde det meldt seg 1900 frivillige, hvorav 1000 var i trening i Tyskland.⁵⁹

Kraftig propaganda ble tatt i bruk for å få de unge guttene til å melde seg frivillig. Under Vinterkrigen hadde mange nordmenn hatt sterk sympati med finnene i kampen mot den sovjetiske overmakten, og vervingspropagandaen gikk ut på at det var nordmenns plikt å hjelpe "broderfolket".⁶⁰ De frivillige som meldte seg til Legionen hadde derfor fått inntrykk av at

de skulle kjempe i Finland, og ble skuffet da de ikke ble sendt dit.⁶¹

De norske legionærene ble sendt til treningsleir i Kiel, og 10. mars 1942 ble de sendt derfra til Leningrad-området som lå under Armégruppe nord. Her ble de en del av kampgruppe Jackeln, som var et konglomerat bestående av enheter fra både hæren og SS. På dette tidspunktet utgjorde Den norske Legion 1150 mann og kjempet som en infanteribataljon. I august 1942 ble kampgruppe Jackeln oppløst, og Den norske Legion kom under kommando av 2. SS Infanteriebrigade.⁶²

Det oppsto imidlertid snart problemer med Legionen. Tidlig i 1943 hadde kontraktstiden til de fleste legionærene gått ut, og mange hadde signalisert at de ville reise hjem. De fleste nordmennene hadde meldt seg kun for seks måneder, noe som skapte vanskeligheter for alle involverte. Man sto dermed overfor oppgaven å skulle lære opp de frivillige til krig, transportere styrken til fronten og ikke minst delta i kampene der før de seks månedene var omme. Det viste seg å være en umulighet. Den korte kontraktstiden bidro dermed til å skape vondt blod mellom de frivillige og deres sjef, fordi mange frivillige ble nektet å reise hjem etter at de seks månedene var over. For manges vedkommende gikk det nesten to år fra de hadde vervet seg til de kunne vende hjem. I mars 1943 ble Legionen trukket ut fra Leningradfronten.⁶³ De frivillige ble sendt til Grafenwöhr-treningsleiren i Bayern for å få nye oppgaver eller bli sendt hjem. Svein Blindheim skriver at 300 av de norske legionærene valgte å bli igjen i Grafenwöhr for å melde seg til tjeneste ved andre avdelinger.⁶⁴ George Stein hevder at så mange som 600 ble igjen.⁶⁵

⁵⁷ Stein: *The Waffen SS*, s. 154.

⁵⁸ Bundgård Christensen, Bo Poulsen og Scharff Smith: *Under hagekors og dannebrog*, s. 59.

⁵⁹ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 35.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 36–37.

⁶¹ *Ibid.*, s. 44–46.

⁶² Estes: *A European anabasis*, s. 38–39.

⁶³ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 50–51.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 52.

⁶⁵ Stein: *The Waffen SS*, s. 162.

SS Panzerdivision Nordland

SS Panzerdivision Nordland ble opprettet i slutten av 1942 og besto av de tre regimentene Danmark, Nederland og Norge. I april 1943 ble som tidligere nevnt Regiment Nordland trukket ut av Division Wiking for å inngå i den nye divisjonen.

Nordmennene som hadde tjenestegjort i Regiment Nordland ble nå tilsluttet Regiment Norge. Til Regiment Norge kom også nordmennene som hadde valgt å bli igjen i Grafenwöhr etter at Den norske legion ble oppløst.⁶⁶

Division Nordland ble først sendt til Kroatia for å drive partisanekamp. Divisjonen var imidlertid en motorisert og tungt bevæpnet enhet, og egnet seg ikke for denne type krigføring. I desember 1943 ble den sendt til Oranienbaum vest for Leningrad, men måtte allerede i begynnelsen av januar 1944 trekke seg tilbake til Narva der det ble kjempet flere måneder. Da Finland kapitulerte i september 1944, måtte tyskerne gi opp sørsiden av Finskebukta og evakuere styrkene til sørsiden av Dynaelva, der de ble stående ut året.⁶⁷ Den 27. januar 1945 ble 3. SS Panzerkorps, som Division Nordland var en del av, avløst av lavere prioriterte kampanheter fra den tyske hæren. Division Nordland ble da sendt til Stettin, og ble etter kort tid beordret til å komme Berlin til unnsetning fra nord. Divisjonen var imidlertid på dette tidspunktet i ferd med å gå fullstendig i oppløsning. Den 26. april var de siste avdelingene av Division Nordland konsentrert i Berlin sentrum i et forsøk på å hindre Den røde armé i å trenge gjennom Wilhelmstrasse og Friedrichstrasse. Så sent som den 27. april ble de nektet å slå seg ut vestover, og mange nordmenn ble såret, drept eller tatt til fange i disse dagene.⁶⁸

⁶⁶ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 162–163.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 69–71.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 74–75.

SS Skijegerbataljonen

Sommeren 1942 ble SS Skijegerkompani Norge dannet under ledelse av Gust Jonassen som var idrettsleder i NSs ungdomsorganisasjon NSUF. De frivillige ble sendt til opplæring til Sennheim i Elsass. Kompaniet sto ferdig organisert i begynnelsen av 1943 og ble i februar sendt til Finland. Her ble det satt inn som en del av SS Gebirgsdivision Nord. I løpet av høsten 1943 ble skijegerkompaniet utvidet til en bataljon. Så snart det ble kjent at det var satt opp en norsk bataljon i tjeneste i Finland, søkte mange fra Regiment Norge seg over til denne. Det meldte seg dessuten mange nye frivillige fra Norge, og vinteren 1943–1944 besto bataljonen av 700 mann.⁶⁹

Den Røde armés offensiv sommeren 1944 omfattet også Loukifronten, der Skijegerbataljonen holdt til. Skijegerbataljonen var stasjonert på venstre side av frontavsnittet og fikk hard medfart under kampene ved de to høydene Hasselmann og Kaprolat i juni 1944. Førstekompaniet hadde nettopp reist, og bare 300 av bataljonens menn var igjen da angrepet kom. Skijegerbataljonen ble omringet og bare to små grupper klarte å slå seg ut. Av de 300 som holdt høydene, var det 141 drept eller savnede da kampene var over.⁷⁰

Etter kampene ved Hasselmann og Kaprolat fikk restene av bataljonen en rolig sommer. I august kom det 200 nye frivillige fra Norge, men de fikk i liten grad delta i aktive kamper på Østfronten. Da Finland kapitulerte 4. september 1944, måtte Skijegerbataljonen evakuere landet, og den kom tilbake til Norge ved juletider i 1944.⁷¹

Tilfangetakelsen

Frontkjemperne ble tatt til fange under kampene mot sovjetiske styrker. Svært mange var såret og hadde derfor ikke klart

⁶⁹ *Ibid.*, s. 80–83.

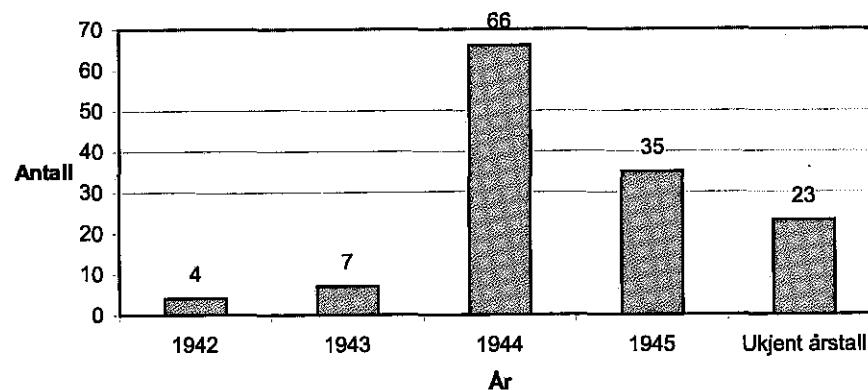
⁷⁰ *Ibid.*, s. 85–86.

⁷¹ *Ibid.*, s. 88.

å ta seg tilbake bak egne linjer. Andre overga seg etter at avdelingen de tilhørte var blitt omringet.

Som man kan se av diagrammet under, ble flest nordmenn tatt til fange i årene 1944 og 1945. I disse årene havnet henholdsvis 66 og 35 frontkjempere i sovjetisk krigsfangenskap. Som tidligere nevnt ble flest nordmenn tatt til fange under Skijegerbataljonens harde kamper ved de to høydene Hasselmann og Kaprolat i Karelen. Under kampene som varte tre dager i slutten av juni 1944, ble minst 40 nordmenn krigsfanger. På Leningradfronten ble minst 29 frontkjempere tatt, mens det under kampene om Berlin i april og mai 1945 ble tatt minst 22 nordmenn til fange.⁷² For 23 av krigsfangene kjenner vi ikke tilfangetakelsesåret, men de ble trolig tatt til fange i 1945.⁷³

Årstall for tilfangetakelsen⁷⁴

Etter tilfangetakelsen ble soldatene ført til et av mottakspunktene som lå noen mil unna fronten. Mange måtte gå langt med

⁷² Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

⁷³ De fleste vi ikke kjenner tilfangetakelsesåret for ble trolig tatt til fange i 1945, fordi det bare finnes registreringskort på dem. Dersom de hadde vært lengre tid i GUPVI-systemet, hadde trolig mer informasjon om dem vært tilgjengelig.

⁷⁴ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

store skader. NN 30 ble tatt til fange ved Liepāja i Latvia i oktober 1944. Han skal ha vært såret av splinter fra en håndgranat i hodet, halsen og venstre skulder. Dessuten hadde han fått en flenge i den venstre leggen av en sovjetisk bajonett. I samtaler med norske myndigheter etter hjemkomsten i 1953 opplyste han at han så snart han kom til bevissthet måtte marsjere til de bakre sovjetiske linjer. I fem dager skal han ha måttet gå rundt til forskjellige staber og oppgi sine personalia og blitt forhørt. Først flere dager etter tilfangetakelsen, da alle avhørene var over, ble han sendt til lasarett og fikk behandling for skadene sine.⁷⁵

NN 129 ble tatt til fange under Skijegerbataljonens kamper i Karelen i juni 1944. Nordmannens kompani var omringet, og under et utbruddsforsøk ble han såret med et skudd gjennom overarmsbeinet.⁷⁶ Den da 18 år gamle nordmannen fryktet å havne i sovjetiske hender, og forsøkte derfor å ta sitt eget liv. Han påførte seg selv et lungeskudd, men besvimte bare. Da han kom til seg selv igjen, var det bare sovjetiske soldater rundt ham. Etter at de hadde forsikret seg om at han var i stand til å gå, ble han tvunget på bena. Ved å holde den skadede armen på plass med den friske, klarte han å komme seg fremover. Deretter skal han ha blitt tvunget til å gå i flere dager før han omsider nådde et lasarett i en oppsamlingsleir på trygg avstand fra fronten.⁷⁷

De fleste av nordmennene som ble tatt til fange under kampene om de to høydene Hasselmann og Kaprolat i Karelen i juni 1944, ble først brakt til et mottakspunkt for krigsfanger i byen Loukhi. Her ble de tatt i avhør for første gang, og de skadde fikk nødvendig førstehjelp. Senere ble de sendt videre

⁷⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjempere som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Opplyst av NN129.

til et samlingspunkt.⁷⁸ Kareliafronten hadde tre samlingspunkter for krigsfanger (SPV), i Kandalaksja, Kem og Belomorsk.⁷⁹

I nordmennenes tilfelle gikk ferden som regel til leirene 157 ved Boksitogorsk eller 158 ved Tsjerepovets. Disse leirene var ment å skulle betjene Leningradfronten, Volkhovfronten og Kareliafronten, og siden de fleste nordmennene kjempet og ble tatt til fange på disse frontavsnittene, var svært mange av de norske frontkjemperfangene på et tidspunkt innom en av disse leirene. Senere ble mange av nordmennene sendt videre til leir 188 ved byen Tambov. Tambov var leiren der de fleste vest-europeiske krigsfangene var plassert. I Frankrike har Tambov fått et svært dårlig rykte, og ble på grunn av de svært høye dødstallene omtalt som "dødens leir".⁸⁰

De fleste nordmennene ble som nevnt tatt til fange under kamphandlinger, men det var også nordmenn som gikk frivillig over til sovjetisk side. Det kunne være flere grunner til dette. Noen frontkjemper var mer eller mindre tvunget inn i tysk tjeneste, og benyttet sjansen til å gå over på sovjetisk side så fort den bød seg. Andre ble fristet av de sovjetiske løftene om belønning for de som skiftet side. En del av overløperne ble brukt av Den røde armé til propagandavirksomhet. I en tysk rapport fra Leningradfronten datert 4. november 1942 fortelles det om en norsk frontkjemper (NN 28) som hadde løpt over til russerne noen dager tidligere. Frontkjemperen hadde, i følge rapporten, talt i høytalerne ved fronten, og sagt at han hadde blitt tatt godt imot på den andre siden, at forpleiningen var bedre og at han der kun bedrev lett arbeid. Han skal ha avsluttet med å oppfordre andre nordmenn til å følge hans eksempel.⁸¹

⁷⁸ Opplyst av NN129.

⁷⁹ Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovanyje i zakljotsjonnyje v SSSR".

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ "Meldung über feindliche Lautsprechertätigkeit nachmittags 4.11.42", kopi av rapport skaffet til veie av Bjørn Østring.

I følge en resolusjon fra Folkekommissærrådet (SNK) av 24. november 1942 skulle alle overløperne få utdelt 100 gram brød mer enn de som ble tatt til fange.⁸² Hvorvidt denne resolusjonen ble fulgt opp vites ikke, men behandlingen av overløperne synes å ha skilt seg lite fra behandlingen de andre frontkjemperne som ble tatt til fange fikk. Overløperne ble plassert i vanlige fangeleire, og de som overlevde oppholdet der fikk ikke komme hjem til Norge tidligere enn frontkjemperne som var tatt til fange på vanlig måte.⁸³ Frontkjemperen som hadde oppfordret sine kamerater til å følge hans eksempel og skifte side overlevde ikke fangeoppholdet. Han døde i mars 1944 av tuberkulose på et leirhospital i Arsk.⁸⁴

Avhør

I følge hjemvendte frontkjemperne ble det igangsatt avhør like etter tilfangetakelsen. Avhørsprosessen skal deretter ha blitt gjentatt for hver ny leir fangen kom til. Forhørene ble foretatt etter et fastsatt skjema der man ble spurt om blant annet familien, livssyn, politisk innstilling og når man hadde vervet seg.⁸⁵ Forhørene kunne vare en dag eller mer og ble foretatt til ulike tider. I noen tilfeller ble fangene innkalt til avhør som foregikk om natten. Det var da strengt forbudt å sove om dagen. De hjemkomne fangene har ikke fortalt om avhør der det er brukt fysisk vold, men det skal ha forekommet forhør der fangen ble satt under en 500 watts lyspære med lyset rett i øynene.⁸⁶

⁸² Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovanyje i zakljotsjonnyje v SSSR".

⁸³ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

⁸⁴ RGVA: Registreringskort.

⁸⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjemperne som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet. Skjemaet som her blir omtalt, ligger vedlagt, utfyllt og ofte i mange eksemplarer, i fangens mappe i RGVA i Moskva.

⁸⁶ Ibid.

En avhørsmetode man benyttet seg av i de sovjetiske leirene var å få fangen til å skrive ned sitt levnetsløp. Fangen skrev ned levnetsløpet på norsk eller tysk, og dette ble oversatt til russisk. Fangen skulle gjøre rede for alt om seg selv, sin oppvekst, sin familie og alle omstendigheter rundt sin egen frontdeltakelse. En stund etter at levnetsbeskrivelsen var blitt levert, kunne fangen bli vekket opp midt på natten og innkalt til nytt forhør. Under dette avhøret måtte fangen skrive levnetsløpet sitt en gang til, og det var svært viktig at man oppga nøyaktig det samme som sist. Alle avvik mellom levnetsbeskrivelsene ble mistenkeliggjort.⁸⁷ En frontkjemper som kom hjem i 1953, oppga til norske myndigheter at han i løpet av oppholdet i Sovjetunionen hadde skrevet mer enn femti slike levnetsbeskrivelser.⁸⁸ I flere av mappene i RGVA ligger slike levnetsbeskrivelser i flere eksemplarer.

Oppholdet i fangeleirene

I de sovjetiske fangeleirene måtte frontkjemperne arbeide lange dager og fikk svært lite mat. Leirmyndighetene fastsatte en norm for hvor mye hvor fangene skulle arbeide per dag. Dersom fangen oppholdt seg i en skogsleir, kunne normen være et visst antall kvadratmeter skog som skulle hugges i løpet av dagen. Fangene var delt opp i kategorier etter hvor godt de var i stand til å arbeide, og for å avgjøre hvilken arbeidskategori en fange hørte hjemme i, ble fangene hver måned fremstilt for en legekommisjon som tok kropps fett og muskler i øyesyn.⁸⁹

Oppholdet i de sovjetiske fangeleirene var svært hardt for frontkjemperne. Kombinasjonen av hardt arbeid, lite mat og

kulde gjorde at svært mange i løpet av tiden i fangeleir kom på hospital. Mange av frontkjemperne var dessuten alvorlig såret ved tilfangetakelsen, noe som gjorde dem ekstra sårbare for sykdommer.

Dødsandelen i de sovjetiske fangeleirene var svært høy. I leiren Tambov, der mange av de norske frontkjemperne var fanger, døde i perioden 1. desember 1942 til 1. juni 1943 hele 44 prosent av fangene.⁹⁰ Nordmennene kom til denne leiren først i årene 1944 og 1945, men dødsandelen blant dem var likevel høy. I Tambov eller i leirens hospital som lå i nabo-byen Kirsanov, døde i perioden 1944–1946 minst 20 nordmenn. Dette er nær halvparten av de døde norske frontkjemperne.⁹¹ Da fangene ble brakt til sykehus, var i mange tilfeller sykdommen så langt fremskredet at pasienten døde etter få dager.

De vanskelige forholdene i leirene gjorde at minst 42 av de 136 frontkjemperne som kom i sovjetisk fangenskap døde. For ytterligere fem personer kjenner vi ikke skjebnen. Dette var personer som har blitt sett i sovjetiske fangeleire, eller som har registreringskort i RGVA, men som vi ikke vet hva som har hendt med. To frontkjemper ble dessuten, i følge sovjetiske arkiver, sendt til repatriering, men vendte ikke tilbake til Norge. Utenriksdepartementets undersøkelser viste at de to var blitt alvorlig syke under transporten ut av Sovjetunionen, og senere døde på sykehus i henholdsvis Tyskland og Romania.⁹²

De to siste krigsårene var de verste hva dødelighet angår. I 1944 og 1945 døde 39 av de 42 frontkjemperne. De tre siste døde i 1946, 1947 og 1949.⁹³ At krigsårene hadde vært de

⁸⁷ Opplyst av NN129.

⁸⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjemper som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet.

⁸⁹ Opplyst av NN129. Dette systemet blir også beskrevet av de tidligere fangene Birger Furuseth: *Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet*, Elverum 1959, s. 48 og Kåre Skavang: *Men mange ble igjen*, Oslo 1950, s. 116.

⁹⁰ Peter Epifanow: *Stalins Kriegsgefangene, ihr Schicksal in Erinnerungen und nach russischen Archiven*, Graz 1997.

⁹¹ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

⁹² UD: 27.5/39F Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 19, Røde Kors til UD 20. april 1956 og UD: Røde Kors til UD 18. august 1956. Disse to frontkjemperne er NN7 og NN19.

⁹³ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

verste, bekreftet de hjemvendte frontkjemperne i samtaler med norske myndigheter. I et notat datert 11. november 1953 skrev byråsjef Gustav Heiberg i det norske Utenriksdepartementet at fangene som nettopp hadde vendt hjem

var alle tynne, men så ellers meget godt ut. De hadde fått lite mat, særlig i den første tiden, men i de senere år har de fått pakker fra Tyskland og det er dette som hadde gjort at de greid seg såvidt godt. Under krigen og et års tid etter hadde forholdene for krigsfanger i Sovjet-Samveldet vært harde. De fikk lite og dårlig mat. [...] Inntil utgangen av 1945 omtrent døde en mengde fanger og grunnene var at de led av underernæring, vitaminmangel og anstrengelse.⁹⁴

Det skal også i følge hjemvendte fanger ha eksistert noe de selv kalte for dødsleire. Frontkjemperen Kåre Skavang fremholder i sin memoarbok at det fantes uoffisielle leire der de aller sykeste fangene ble sendt. Dette skal ha vært gjort for å hindre dødsandelen i leirene i å bli for høy. Hvis det ble tydelig at en person ikke hadde lenge igjen, skal vedkommende ha blitt sendt til dødsleiren for å unngå å bli en del av den offisielle statistikken. Skavang hevder at hans kamerat *Odd* ble sendt til en slik leir så sent som i 1947.⁹⁵ Påstanden om dødsleire blir også fremsatt av den danske SS-offiseren Erik Nielsen i boka *Fjendeland*. Han hevder at det fantes en leir som het *Wissoki* der de sykeste fangene ble sendt for å dø uten å komme med i den offisielle statistikken. Han skriver dessuten at den norske offiseren NN 113 var en av de få som vendte levende tilbake fra denne leiren.⁹⁶

I fangenes mapper i krigsarkivet RGVA finnes det imidlertid ikke noe som tyder på at disse dødsleirene har eksistert. Når fangene ble syke, ble de sendt på hospital for behandling. I de fleste leirene var det et eget tilhørende hospital. Kåre Skavang

⁹⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, notat datert 3. november 1953.

⁹⁵ Skavang: *Men mange ble igjen*, side 109.

⁹⁶ Nielsen: *Fjendeland*, s. 136–137.

oppge ved hjemkomsten til norske myndigheter hva frontkjemperen *Odds* virkelige navn var.⁹⁷ I følge *Odds* fangemappe fra RGVA oppholdt han seg i leir 62 ved Kiev til han i juni 1947 ble sendt til sykehus 1035. Her døde han 12. juli av høyresidig lungebetennelse og dystrofi.⁹⁸ På bakgrunn av opplysningene som foreligger fra RGVA er det derfor grunn til å være skeptisk til påstanden om dødsleirene.

Heller ikke i den tyske litteraturen om de sovjetiske fangeleirene er slike dødsleire nevnt. Litteraturen tar for seg den høye dødeligheten i leirene, men det nevnes ikke noe om at det pågikk en transport av de sykeste fangene til spesielle leire, slik Skavang og Nielsen hevder var tilfelle.

For frontkjemperne som døde i de sovjetiske leirene, er sykejournalen i de fleste tilfeller vedlagt fangemappen. I disse journalene finnes opplysninger om fangens tilstand ved innleggelsen, behandlingen han fikk, samt når og under hvilke omstendigheter han døde. I de fleste tilfeller er også dødsårsak oppgitt. I noen mapper er det dessuten oppgitt hvor på hospitalets gravplass frontkjemperen er begravd.⁹⁹ Dødsårsaken som går igjen i flest sykejournaler er dystrofi, eller avmagring. Lite mat og hardt fysisk arbeid gjorde sitt til at mange frontkjemperer fikk denne diagnosen. Av de 42 frontkjemperne man kan slå fast døde i fangenskap, var dystrofi den reelle dødsårsaken eller medvirkende dødsårsak i nær halvparten av tilfellene. Andre vanlige sykdommer blant frontkjemperfangene var tuberkulose og lungebetennelse.¹⁰⁰

NN 33 fra Melbu var bare 16 år gammel da han i 1943 meldte seg til fronttjeneste. Et år senere ble han tatt til fange under kampene ved de to høydene Hasselmann og Kaprolat i Karelen. Han ble først ført til leir 158 i Tsjerepovets. Senere

⁹⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 7, notat datert 4. juni 1949.

⁹⁸ RGVA: Fond 465p, delo 467837. "Odd" er identisk med frontkjemper NN50.

⁹⁹ RGVA: Fond 465, dela på norske fanger.

¹⁰⁰ Ibid.

ble han overflyttet til leir 188 i Tambov, der han ble alvorlig syk. I mars 1945 ble han derfor innlagt på hospital 5951 i byen Kirsanov i Tambov-området. Diagnosen ved innleggelsen var dystrofi og bronkitt. Tilstanden ble imidlertid ikke bedre, og i juni samme år døde han av lungetuberkulose på hospitalet.¹⁰¹

NN 130, en 20 år gammel gutt fra Oslo, fikk også en tragisk skjebne. Han ble tatt til fange ved Krasnoje Selo ved Leningradfronten allerede i 1942. Etter å ha oppholdt seg en tid i fengsel i Leningrad, ble han sendt til leir 158. Herfra ble han senere sendt til leir 256 i Krasnyj Lutsj i Ukraina. I følge sykejournalen skal han fra august 1944 ha vært alvorlig syk, men ble innlagt på hospital først 9. desember. Ved innleggelsen fikk han diagnosen dystrofi av tredje grad og dysenteri. I sykejournalen hans får vi vite enda mer om guttens tilstand. Det fremkommer at han var svært dehydrert, at praktisk talt alt underhudsfett var borte, at føttene og ansiktet hans var oppsvulmet og magen innsunken og at han ikke var i stand til å beholde maten. Det er også anmerket i sykejournalen at pulsen stadig ble svakere. For å forsøke å redde nordmannens liv ble han behandlet med karbonatsulfid, rikelig med drikke, små hyppige måltider og varmekasser.¹⁰² Livet sto likevel ikke til å redde, og han døde seks dager etter innleggelsen. Dødsårsaken ble oppgitt å være svekket hjertevirksomhet.¹⁰³

De som ble tatt til fange tidlig i krigen hadde svake utsikter til å komme hjem. Alle de fire frontkjemperne som ble tatt til

¹⁰¹ RGVA: Fond 465p, delo 243316.

¹⁰² I følge professor dr. med. Torleiv Ole Rognum led nordmannen trolig av ekstrem avmagring siden alt underhudsfettet var borte. Oppsvulmingen i ben og ansikt skyldtes trolig at avmagringen var så uttalt at mangelen på protein i blodet gjorde at væske lakk ut i vevet på grunn av mangel på kolloidosmotisk trykk. En annen mulighet kan være at fangens nyrer sviktet. Svær uttørring vil gi volummangel i karsystemet og dermed svak puls med lavt blodtrykk. I følge Rognum var imidlertid behandlingen fangen fikk på hospitalet fornuftig.

¹⁰³ RGVA: Fond 465p, delo 17254. Skaffet til veie av Natalja Sergejevna Lebedeva.

fange i 1942 døde. De som ble tatt til fange senere i krigen hadde imidlertid langt bedre overlevelsessjanser. Forholdene i leirene forbedret seg da krigen var over, og mange mottok dessuten pakker fra Tyskland. Da Konrad Adenauer stilte til valg, var hjemsending av tyske fanger fra Sovjetunionen en viktig sak. I den forbindelse skal det i følge en hjemvendt norsk fange ha blitt startet en kampanje der tyske skoleklasser laget i stand pakker som ble sendt til fangene.¹⁰⁴ Norske fanger fikk de første årene ikke motta post eller pakker hjemmefra, angivelig fordi sovjetisk Røde Kors bare skal ha hatt postforbindelse med tysk og østerrikske Røde Kors.¹⁰⁵ Bedret kosthold og mindre spredning av sykdommer gjorde at flere av fangene overlevde. På tross av dette døde i perioden 1946 til 1953 tre av de 43 frontkjemperne som i dette tidsrommet fortsatt befant seg i Sovjet. Den siste døde av dystrofi så sent som i 1949.¹⁰⁶

En del av nazipropagandaen gikk ut på at det å komme i sovjetisk fangenskap var verre enn døden. Frykten for å bli tatt til fange var så sterk at flere skal ha valgt å ta sitt eget liv fremfor å komme i hendene på Den røde armé.¹⁰⁷ En frontkjemper, som kom hjem fra sovjetisk fangenskap høsten 1945, fortalte:

i følge den tyske propaganda var det ensbetydende med tortur og død å komme i sovjetisk fangenskap, og det var flere som av den grunn tok sitt eget liv. Jeg hadde tenkt å gjøre det samme, men ble tatt til fange i våpenløs tilstand etter å ha svømt over en innsjø. Jeg ble imidlertid helt korrekt behandlet av russerne. [...] Dødsprosenten blant nordmennene var meget stor. [...] Det var dog ikke russernes vonde vilje som

¹⁰⁴ Opplyst av NN129. Disse pakkeutsendelsene er imidlertid ikke mulig å få bekreftet ut fra tilgjengelig tysk litteratur.

¹⁰⁵ Nielsen: *Fjendeland*, s. 141.

¹⁰⁶ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

¹⁰⁷ Bundgård Christensen, Bo Paulsen og Scharff Smith: *Under hagekors og dannebrog*, s. 325–329.

var skyld i dette. Tilstrømmingen av fanger var enorm, og dessuten hadde sivilbefolkningen også dårlig med mat.¹⁰⁸

Frontkjemperne som har skrevet memoarbøker om sine opphold i leirene, skriver om sult, kulde og hardt arbeid, men ikke om bruk av fysisk vold i avhør eller under leiroppholdet.¹⁰⁹ Hjemkomne frontkjemper forteller også om relativt god behandling.¹¹⁰ De skadde ble som oftest brakt til feltlasaretter der de fikk behandling for skadene sine, og dersom fangene ble syke under fangeleiroppholdet, ble de innlagt på hospital og fikk legehjelp.

Når en fange i ettertid sier at han er blitt godt behandlet i fangenskapet og at det ikke er blitt brukt vold, er dette utsagn med høy grad av troverdighet. Vedkommende ville ha god grunn til å lyve for å skape sympati for egen sak.

Selv om de fleste fangene forteller om god behandling, finnes det også eksempler på at det skal ha blitt brukt brutalitet mot enkelte fanger. NN 128 fra Stavanger ble tatt til fange i Karelen i juni 1944. Han var skadet i beinet og kunne ikke gå. I følge NN 129, som ble tatt til fange samtidig med ham, kom det en sovjetisk offiser bort til dem og spurte om de var i stand til å gå ved egen hjelp. NN 128 sa nei og pekte på beinet sitt. NN 129, som var skadet i brystet og armen, ble kommandert av gårde. Da han hadde gått noen meter, skal han ha hørt et skudd. Han skal deretter ha snudd seg og sett kameraten ligge død tilbake.¹¹¹ Denne hendelsen er gjengitt både i Utenriksde-

¹⁰⁸ Blindheim: *Nordmenn under Hitlers fane*, s. 87 og fotnote 10 s. 95.

¹⁰⁹ Se for eksempel Furuseth: *Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet*; Skavang: *Men mange ble igjen*, Oslo 1950; eller Sigurd Senje: *Glemte soldat*, Oslo 1983.

¹¹⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjemper som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet.

¹¹¹ Sven T. Arneberg: *Tragedie i Karelen*, Oslo 1993, s. 176.

partementets materiale¹¹² og i flere bøker,¹¹³ men lar seg likevel ikke bekrefte fordi kildene ikke er innbyrdes uavhengige. Frontkjemper NN 129 er nemlig kilde både til Utenriksdepartementets opplysninger og til de ovenfor nevnte bøkene.

Det finnes også andre eksempler på at fanger skal ha blitt skutt like etter tilfangetakelsen. I januar 1944 ble en nordmann tatt til fange sammen med flere andre frontkjemper da troppen deres ble overrasket og omringet av sovjetiske styrker. Et par dager etter skal han ha blitt skutt da han forsøkte å unnsnippe fangenskapet.¹¹⁴ Denne opplysningen kommer fra en hjemkommet frontkjemper som ble tatt til fange samtidig, men heller ikke denne hendelsen lar seg etterprøve.

Det er vanskelig å vite hvilke historier som er sannferdige og hvilke som er fabrikerte. En historie som trolig er eksempel på det siste stammer fra den frivillige svenske SS-soldaten Ingmar Somberg. Han skal angivelig ha vært vitne til en gruff opplevelse på Leningradfronten. Tre norske soldater var blitt sendt ut på spaning, havnet i bakhold og ble tatt til fange av sovjetiske styrker. Resten av gruppen hørte hvordan de tre skrek, og de bestemte seg for å forsøke å befri dem. Da de kom frem til en låve nordmennene var blitt ført til, ble de møtt av et grusomt syn. Nordmennene var alle tre spikret fast til låvedøra og sprettet opp i buken. Lemmer var skåret av kroppene deres.¹¹⁵ Siden det er umulig å få denne hendelsen bekrefte gjennom uavhengige kilder, er det svært vanskelig å forholde seg til sannhetsinnholdet. Man har imidlertid god grunn til å stille spørsmål til hvorvidt denne episoden faktisk fant sted. På Leningradfronten på denne tiden var det mange

¹¹² UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjemper som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet.

¹¹³ Arneberg: *Tragedie i Karelen* og Senje: *Glemte soldat*.

¹¹⁴ UD: Gjenpart av rapport til politimesteren i Follo datert 2.5.1951, avhør av frontkjemper hjemkommet fra Sovjetunionen, fra dossier 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 9. Den omtalte frontkjemperen er NN119.

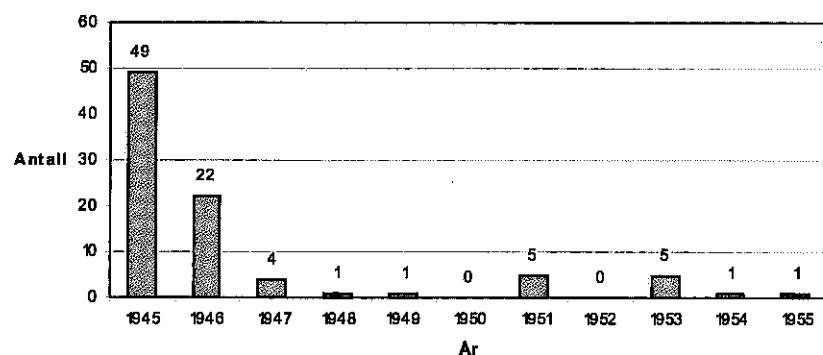
¹¹⁵ Bosse Schön: *Svenskarna som stred för Hitler*, Stockholm 1999, s. 376.

nordmenn. Historien om en så grusom hendelse ville utvilsomt ha spredt seg fort blant alle de frivillige. Frontkjemperne som kom hjem i 1953 nevnte ingenting om denne hendelsen, selv om de fikk anledning til å fortelle norske myndigheter om eventuell vold de var blitt utsatt for under oppholdet i sovjetisk fangenskap.¹¹⁶

Repatrieringen

Selv om dødsraten i de sovjetiske fangeleirene var høy, kunne mange av frontkjemperne vende tilbake til Norge. Hvor lenge den enkelte frontkjemper måtte vente på å komme hjem varierte imidlertid sterkt, og berodde ofte på tilfeldigheter. Som diagrammet under viser ble de aller fleste repatriert i løpet av årene 1945 og 1946. I disse to årene ble 71 frontkjemper sendt tilbake til Norge. Etter dette avtok repatrieringen til Norge kraftig.

Repatrieringsår¹¹⁷

¹¹⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 13, sammendrag vedrørende forklaringene til 5 frontkjemper som kom til Oslo 29. oktober 1953 etter krigsfangenskap i Sovjet.

¹¹⁷ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

I 1950 var det tolv frontkjemper igjen i fangenskap. Både norske og sovjetiske myndigheter var klar over at ti av disse satt i en leir i Kiev. De ti norske frontkjemperne ble holdt igjen i Sovjetunionen som følge av en strid mellom norske og sovjetiske myndigheter. Denne striden vil bli nærmere behandlet i kapittel seks. Våren 1951 ble imidlertid fem av frontkjemperne hjemsendt. De kunne fortelle at de fem andre var i god form og arbeidet i leiren. To år senere, i oktober 1953, kom de siste fem frontkjemperne som hadde sittet i Kiev hjem til Norge.

To av personene som er plassert under betegnelsen frontkjemper, hører kanskje ikke helt naturlig hjemme der. Dette dreier seg om de to nordmennene Birger Furuseth og Bjørn Willy Gunneriussen som på slutten av krigen ble sendt av tyskerne til Finnmark for å spionere bak sovjetiske linjer. Til forskjell fra de andre som er plassert i kategorien frontkjemper tjenestegjorde disse to ikke i SS, men utførte oppdrag for den tyske militære etterretningstjenesten, Abwehr. Deres historie skiller seg også en del fra de andre frontkjempernes. Bare dager etter at de ankom Finnmark med tysk ubåt ble de tatt til fange av sovjetiske styrker og tatt med til Sovjetunionen. Her ble de dømt til åtte og ti års fangenskap for brudd på straffelovens paragraf 58, punkt seks, som dreier seg om spionasje. Det som skiller disse to fra frontkjemperne er både oppdragets art og det faktum at de ble dømt for en forbrytelse mot sovjetisk straffelov. Furuseth og Gunneriussen ble for øvrig dømt etter samme paragraf som partisanene som kom i fangenskap gjorde. Begge de to spiondømte nordmennene måtte sone ferdig straffen sin i Sovjetunionen. Furuseth ble repatriert i 1954, etter å ha ventet i flere måneder på å få utreisevisum. Gunneriussen kom hjem året etter.¹¹⁸

¹¹⁸ Tore Pryser: *Hitlers hemmelige agenter: tysk etterretning i Norge 1939–1945*, Oslo 2001; og Furuseth: *Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet*.

Sammenlikning med Danmark

Danmark hadde i likhet med Norge 6000 frivillige, og også mange dansker kom i sovjetisk fangenskap. I følge RGVAs materiale på danske krigsfanger, som ble kjøpt inn til det danske Rigsarkivet og gjennomgått av den danske forskeren Niels Bo Poulsen, kom minst 508 personer av dansk opprinnelse i sovjetisk fangenskap. Ikke alle disse 508 var imidlertid frivillige. Poulsen opererer med fem kategorier, og antallet fanger er oppgitt i parentes: Waffen SS (275), det sydslesvigske mindretall, det vil si personer med dansk nasjonalitet bosatt i Sydslesvig (78), forskjellige tyske avdelinger (39), sivile (61) og døde (56). At Poulsen ikke fordeler de døde i de kategoriene de tilhører vanskeliggjør komparasjonen av norske og danske frivillige på noen punkter. Likevel kan vi bruke Poulsens opplysninger til å få frem interessante likheter og forskjeller mellom de to landenes frontkjemperfanger.¹¹⁹

Det første vi legger merke til når vi sammenlikner antallet Waffen SS-fanger fra de to landene er at det var langt flere danske frontkjemper i sovjetisk fangenskap enn det var norske. På tross av at de to landene hadde omtrent like mange frivillige, var det mer enn tre ganger så mange dansker som ble repatriert fra fangenskap i Sovjetunionen som det var nordmenn. Minst 275 dansker som hadde tjenestegjort i Waffen SS ble repatriert i årene 1945–1956, mens det tilsvarende tallet for nordmennene er 89.

Dersom vi går inn på antallet døde kan vi også avdekke interessante forskjeller mellom de to landenes fanger. Dette er en vanskelig komparasjon å foreta, ettersom de døde hos Poulsen ikke er fordelt etter kategori. Hvis vi imidlertid hadde plassert alle de døde i Waffen SS-kategorien, ville dødsandelen hos de danske frontkjemperne likevel være betydelig lavere

¹¹⁹ Niels Bo Poulsen: *Danmark–Sovjetunionen: Repatrieringsspørsmål 1945–1956*, emneoppgave i internasjonal politikk, Østeuropainstituttet, KUA 1996.

enn for de norske frontkjemperne. Dersom de 56 døde danske fangene mot formodning alle skulle være Waffen SS-soldater, ville dødeligheten bli 17 prosent (56 av 331). Blant de norske frontkjemperne er dødsandelen på hele 31 prosent (42 av 136).¹²⁰ Det er imidlertid vanskelig å vite hva denne ulikheten skyldes.

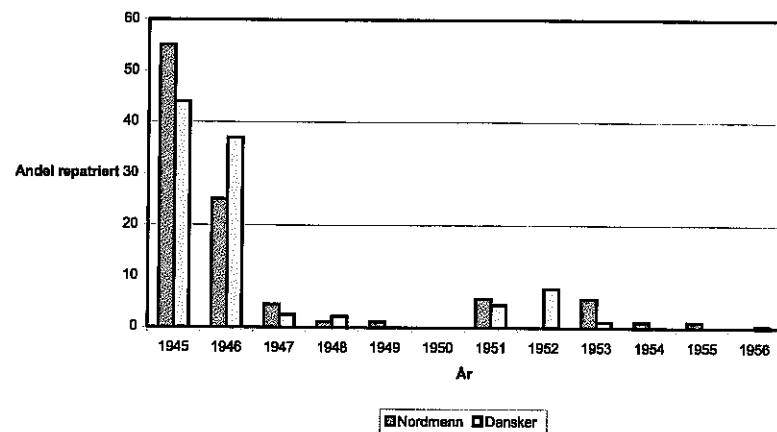
Når det gjelder repatrieringen av dansker fra sovjetisk fangenskap beskriver Poulsen tre faser. Den første strakk seg fra 1945 til juni 1946. I denne perioden pågikk det en storstilt repatriering, og mange av de repatrierte hadde tjenestegjort i Waffen SS. Poulsen begrunner dette med den store pågående repatrieringen av 7000 sovjetborgere fra Danmark, samt med et sovjetisk ønske om å få ned antallet fanger før vinteren 1945–1946.

Poulsens neste fase er fra juni 1946 til 1953. I denne perioden ble den sovjetiske holdningen mer restriktiv i takt med at sovjetiske myndigheter krevde at alle sovjetiske borgere som befant seg i Danmark skulle hjemsendes. Antallet hjemsendte danske østfrontfrivillige sank betraktelig i denne perioden.

Den siste fasen strakk seg fra 1953 til 1956. I denne perioden begynte Sovjetunionen å løslate danske SS-frivillige i større antall. Dette forklarer Poulsen med avviklingen av de sovjetiske leirene, samt at det sovjetiske kravet om gjensidig utlevering bortfalt.

Som vi kan se av diagrammet under fulgte repatrieringen av nordmennene og danskene omtrent samme mønster. Poulsens beskrivelse av tre faser i repatrieringspolitikken passer derfor godt også på Norge.

¹²⁰ Antallet fanger, som her er basert på gjennomgang av mapper og registreringskort fra RGVA (tidligere Osobyj Arkhiv), avviker både for nordmennenes og danskernes del fra GUPVIs offisielle fangestatistikk som ble presentert i kapittel 2. Til tross for dette bekreftes tendensen derfra, nemlig at dødsandelen blant norske frontkjemperne var betydelig høyere enn blant danske.

Andel repatrierte norske og danske krigsfanger per år¹²¹

De hjemvendte frontkjemperne

Frontkjempernes hjemkomst kunne komme som et sjokk på de pårørende. Dersom en person ikke vendte tilbake fra slagmarken, forsonet familiene seg ofte med tanken på at vedkommende var død. Det hendte at det ble trykket dødsannonser og nekrologer for soldater som senere viste seg ikke å være døde.

En frontkjemper fra Oslo deltok i Skijegerbataljonens kamper i Karelen i juni 1944. Da han ikke returnerte fra kampene der, ble han meldt falt. Tre måneder etter disse kampene trykket NS-avisa *Fritt Folk* følgende nekrolog:

Etter en tids pinlig uvisshet for foreldre, pårørende og kamerater kom budskapet om at SS-Sturmm. NN [navn utelatt] er falt, 19 ½ år gammel. Han er en av de mange helter som fikk en ærefull død på finsk jord. Sammen med sine feltkamerater

stod han i kamp mot en tallmessig overlegen fiende da han fant heltedøden. Det går frasagn om bataljonens heltemodige strid.¹²²

Denne frontkjemperen var imidlertid ikke falt. Han var blitt tatt til fange av sovjetiske styrker og ført til hospital 3808 ved leir 157 i Boksitogorsk. Han var en stund svært syk, men overlevde sykehusoppholdet. I juli 1946 ble han repatriert og kom hjem til Norge.¹²³

For frontkjemperne som vendte hjem til Norge etter krigen, ventet oppgjøret med de norske domstolene. Nesten 5000 av dem ble dømt i rettsoppgjøret. De første dommene lå på fire til sju år, alt etter alder, forutsetninger og tjenestens varighet. Senere ble det vanlig med dom på tre til fire år for voksne frontkjemperne, mens de yngste oftest slapp billigere. Dommene som ble avsagt tidlig i rettsoppgjøret, ble senere ved benådning brakt i overensstemmelse med det nye og lavere nivået.¹²⁴

De som kom hjem etter opphold i sovjetiske fangeleire, fikk imidlertid ofte ytterligere nedsatt straff. Frontkjemper NN 107 ble tatt til fange i Tsjekkoslovakia i maidagene 1945, og han satt i sovjetisk fangenskap frem til mai 1949. Da han kom hjem til Norge ble han dømt til betinget fengsel i ett år, med prøvetid på tre år. I tillegg ble han dømt til tap av stemmerett i ti år, samt tap av rett til å tjenestegjøre i Forsvaret. Han fikk også inndratt 422 kroner som han hadde tjent under fronttjenesten. I dommen heter det at det "ved utmålingen av straffen er tatt hensyn til at siktede har sittet i krigsfangenskap fra mai 1945 til 25. mai 1949".¹²⁵

De fem frontkjemperne som kom hjem fra fangenskap i 1953 slapp alle påtale. I rettsdokumentene i saken mot NN

¹²¹ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2. De danske tallene er hentet fra Niels Bo Poulsen: *Danmark-Sovjetunionen: Repatrieringsspørsmålet 1945-1956*, emneoppgave i internasjonal politikk, Østeuropainstituttet, KUA, 1996.

¹²² Nekrolog i *Fritt Folk* 5.9.1944.

¹²³ RGVA: Fond 460p, delo 313141 og registreringskort (L). Den omtalte frontkjemperen er NN 36.

¹²⁴ Johs. Andenæs: *Det vanskelige oppgjøret*, 3. opplag, Oslo 1998.

¹²⁵ Riksarkivet: Landssvikkarkivet, Oslo politikammer, L-forelegg 834/50.

129 står følgende forklaring på dette: "Forslaget om påtaleunntatelse er begrunnet i siktedes unge alder på handlingstiden samt hans lange krigsfangenskap, nemlig fra 26. juni 1944 til oktober 1953."¹²⁶ I denne saken blir altså både alder og oppholdet i fangeleir brukt som formildende omstendighet.

Men også for frontkjemperne som kom hjem fra fangenskapet etter relativt kort tid kunne fangenskapet bli brukt som formildende omstendighet. Under saken mot NN 43 fra Drammen, som etter ett år i fangenskap vendte hjem høsten 1945, la aktor ned påstand om tvangsarbeid i tre år og fire måneder, samt tap av rett til å tjenestegjøre i Forsvaret og tap av stemmerett for ti år. Retten syntes imidlertid dette var for strengt, og frontkjemperen ble dømt til ti måneders fengsel, som var den tiden han hadde sittet i varetekt. I rettens begrunnelse heter det blant annet: "I sitt russiske krigsfangenskap har tiltalte, etter hva han har fortalt, og hvilket retten ikke finner grunn til å tvile på, lidd meget vondt." Påtalemyndighetene anket saken, men anken ble forkastet.¹²⁷

NN36 fra Oslo kom hjem fra Sovjetunionen sommeren 1946, etter å ha sittet i fangenskap i to år. I retten ble han dømt til fengsel i ett år og tre måneder, tap av rettigheter for ti år, og inndragning av 595 kroner. Oppholdet i sovjetisk fangenskap ble i dommen trukket frem i formildende retning. Da det ble tid for å sone dommen, slapp han imidlertid dette av personlige grunner. Bakgrunnen for benådningssøknaden var blant annet de varige mén oppholdet i de sovjetiske fangeleirene hadde gitt ham.¹²⁸

¹²⁶ Riksarkivet: Landssvikarkivet, Oslo politikammer, påtaleunntatelse 1156.

¹²⁷ Riksarkivet: Landssvikarkivet, Drammen politikammer, L-dom 2355.

¹²⁸ Riksarkivet: Landssvikarkivet, Oslo politikammer, L-dom 2360.

Kapittel 4

Partisanene

I løpet av høsten 1940 dro mer enn hundre personer fra Øst-Finnmark over til Sovjetunionen. De valgte å flykte fra det tyskokkuperte Norge og søke trygghet hos naboen i øst. De fleste nordmennene som reiste over til Sovjetunionen kom fra den lille bygda Kiberg, som ligger sør for Vardø. Bygda hadde lenge hatt nære bånd til Russland. Fra 1830 fikk russiske fiskere tillatelse av norske myndigheter til å gå i land der for å laste om fangsten sin, og kontakten fortsatte helt til den russiske revolusjonen brøt ut i 1917. Men også etter dette var folket i Kiberg nært knyttet til nabofolket i øst. Mange finnmarkinger hadde sympati for den nyopprettede Sovjetunionen og for den kommunistiske ideologien, noe som førte til at Finnmark ble kalt for "det røde fylket".¹²⁹

I november 1939 ble politifullmektig Jonas Lie sendt til Kirkenes for å ta seg av overvåkingsspørsmål i området. Han innledet her et samarbeid med løytnant Karl A. Martinsen, som var etterretningsoffiser i Øst-Finnmark. Sammen opprettet de et kartotek der de registrerte nordnorske kommunister og kommunist sympatisører, samt andre de så på som en risiko for sikkerheten i området. Lie la særlig vekt på å få kartlagt Kiberg, som han visste hadde nære forbindelser østover. Kommunistene i bygda merket snart at de ble overvåket, og

¹²⁹ Inneværende og følgende avsnitt bygger på Kjell Fjørtoft: *Lille Moskva*, Oslo 1983.

følte seg usikre på hva dette kunne føre med seg. Da krigen brøt ut i Norge, opplevde mange nordmenn med kommunist-sympatier at tyskerne holdt dem under oppsyn. De som følte seg mest utsatt holdt sensommeren 1940 et møte der de diskuterte hva de skulle foreta seg. Her ble de enige om at en organisert flukt over grensen var eneste mulighet.

I begynnelsen av september 1940 dro fiskeskøyta *Prøven* over til Sovjetunionen med tre mann om bord.¹³⁰ Noen uker senere ble planen om masseflukten satt i verk. Den 25. september la tre båter ut fra Kiberg med kurs for Sovjetunionen. Om bord var 48 norske menn, kvinner og barn. Etter noen timers seiling var familiene fra Kiberg kommet over på sovjetisk side av grensen. Her ble de oppdaget av grensevakten i Tsypnavolok, og flyktningene måtte gjøre rede for hvem de var og i hvilken hensikt de var kommet til Sovjetunionen. Senere ble de sendt videre på militære fartøy til Murmansk.¹³¹

Da Tyskland i juni 1941 gikk til angrep på Sovjetunionen, kom nordmennene som hadde flyktet over til Sovjetunionen, i aktiv tjeneste. Barna og de fleste norske kvinnene ble sendt i sikkerhet til et kollektivbruk i byen Sjadrinsk bak Ural-fjellene, mens mennene og noen av kvinnene ble igjen i Murmansk.¹³² I Murmansk ble 45 av nordmennene plukket ut til partisan-tjeneste. Oppgaven skulle bestå i å operere bak de tyske linjene i Finnmark. De fleste nordmennene ble plassert i en spesialavdeling av Nordflåten, mens noen få ble innrullert i NKVD.¹³³

De nordmennene som lot seg verve av NKVD, måtte skrive under på en taushetserklæring som lød: "Jeg undertegnede erklærer herved å ville arbeide frivillig for Sovjetunionens etterretningsvesen og aldri røpe for noen hva jeg enn måtte se eller høre der og skal aldri glemme at Sovjetunionens straff vil

nå meg hvor som helst jeg enn er i verden om jeg bryter denne ed."¹³⁴ Noen oppfattet at denne kontrakten gjaldt på livstid, og at de som undertegnet var forpliktet til å fortsette arbeidet for NKVD også etter at krigen var over. Også de fleste som gikk inn i Nordflåten undertegnet en erklæring. Denne erklæringen virket mindre skremmende og lød: "Jeg skal love å kjempe mot den nazistiske krigsmakt så lenge jeg er i live, eller inntil seieren er sikret."¹³⁵

Etter undertegnelse av taushetskontrakt, ble de norske partisanene innkvartert i Lavna-leiren utenfor Murmansk, der de fikk opplæring i etterretningsvirksomhet. De fikk trening i våpenbruk, kartlesing, sabotasje og fallskjermhopping.¹³⁶ Enkelte fikk i tillegg utdanning i radiotelegrafi. Etter endt opplæring ble noen sendt tilbake til Norge for å rapportere om tyskernes virksomhet i Nord-Norge, mens andre gjorde tjeneste ved telegrafsentralen i Murmansk, der de var med og dekodet meldinger partisanene sendte fra Norge. Høsten 1941 ble den første gruppen sendt over. Den besto av seks nordmenn og syv russere. Gjennom angiveri ble de imidlertid satt ut av spill allerede etter noen uker, og de overlevende måtte flykte tilbake til Sovjetunionen.¹³⁷ Senere returnerte nye grupper og utførte oppdrag for etterretningstjenesten.

I Norge hadde partisanene i første rekke som oppgave å melde fra om tysk skipstrafikk langs norskekysten.¹³⁸ En annen oppgave var å melde fra om hvor tyskerne hadde våpenlagre og andre viktige bygninger. Partisanene var viktige i dette arbeidet, fordi de var lokalkjente og kunne angi tyske bombemål med stor presisjon. Richard Eriksen, som hadde kommet over til Sovjetunionen høsten 1941, skal en kveld ha blitt bedt om å tegne kart over Vardø. Han skal ha blitt bedt

¹³⁰ Hans Kristian Eriksen: *Partisaner i nord*, Oslo 1979, s. 103.

¹³¹ Morten Jentoft: *De som dro østover*, Oslo 2001, s. 177.

¹³² Eriksen, *Partisaner i nord*, s. 111.

¹³³ Fjørtoft: *Lille-Moskva*, s. 9.

¹³⁴ *Ibid.*, s. 205.

¹³⁵ *Ibid.*, s. 78.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 202.

¹³⁷ Eriksen: *Partisaner i nord*, s. 111–114.

¹³⁸ Tønne Huitfeldt: "De norske partisanene i Finnmark 1941–1944", *IFS-info*, 3/1997, s. 17.

om å ta med hvor festningen i byen lå, og hvor tyskerne hadde sine kanonstillinger. Eriksen gjorde som han ble bedt om, noe som skal ha ført til at Vardø samme natt ble bombet av sovjetiske og britiske fly.¹³⁹ Opplysningene partisanene skaffet gjennom sin etterretning og lokale kunnskap kan ha bidratt til mer effektiv utnyttelse av de sovjetiske flystyrkene.

Partisanenes arbeid var risikabelt, og krigen rammet dem hardt. I 1943 trappet det tyske sikkerhetspolitiet SIPO og etterretningstjenesten Abwehr kraftig opp ettersøkingen av sovjetiske agenter i Finnmark. De planla to store aksjoner der hele Varanger-halvøya skulle finkjemmes. Den 10. juli ble operasjon *Mitternachtsonne* satt ut i livet. *Mitternachtsonne* var et samarbeid mellom det tyske sikkerhetspolitiet SIPO, den tyske etterretningsorganisasjonen Abwehr, flyvåpenet, marinen og 210. infanteridivisjon. Mer enn 1000 personer deltok, og det ble slått til på flere steder samtidig. Etter noen dager hadde operasjonen gitt resultater: Den første sovjetiske senderen på Finnmarkskysten var avslørt og tyskerne hadde tatt til fange en russisk telegrafist. I de påfølgende dagene ble en rekke personer i Berlevåg, Laukvik, Kongsfjord, Persfjorden, Vardø og Kiberg arrestert.¹⁴⁰

Samtidig som operasjon *Mitternachtsonne* pågikk, planla tyskerne også en annen operasjon, der målet var å ta telegrafister til fange. Dette lyktes de med i slutten av august 1943. Leif Utne fra Kiberg ble tatt til fange av tyskerne og ble tvunget til å fortsette å sende meldinger til Murmansk. Hensikten var å lokke partisaner til Varanger-halvøya og ta dem til fange.¹⁴¹

De to operasjonene tyskerne gjennomførte i 1943 fikk alvorlige konsekvenser for partisanvirksomheten. Dette året mistet 41 mennesker livet gjennom arbeid for den sovjetiske etterretningstjenesten i Nord-Norge. 18 av disse var partisaner

¹³⁹ Eriksen: *Partisaner i nord*, s. 119.

¹⁴⁰ Huitfeldt: "De norske partisanene i Finnmark 1941–1944", s. 13.

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 14.

og 23 var sivile som hadde hjulpet partisanene i arbeidet.¹⁴² I tillegg ble 30 personer dømt til lange tukthusstraffer i Tyskland.¹⁴³

Dermed var totalt 71 av de som hadde deltatt i den sovjetiske etterretningen på norsk jord satt ut av spill. Tyskernes brutale fremferd førte til at det ble mangel på nordmenn til å utføre etterretningsoppdrag i Norge. Sent på høsten 1943 hoppet tre russere ut i fallskjerm over Varanger-halvøya. Disse vandret rundt på vidda mellom Komagdalen og Vadsø hele vinteren, og var flere ganger nær ved å bli tatt av tyskerne.¹⁴⁴

I oktober 1944 ble Sør-Varanger frigjort av sovjetiske styrker. Noen av partisanene var med allerede da de sovjetiske styrkene gikk inn i Finnmark, mens andre ble sendt hjem noen uker etter.¹⁴⁵ I månedene som fulgte kom også kvinnene og barna som hadde vært internert i Sjadrinsk hjem. Det var imidlertid ikke alle partisanene som fikk vende hjem til det frigjorte Norge. Syv partisaner var under oppholdet i Sovjetunionen blitt beskyldt for spionasje eller annen antisovjetisk virksomhet og måtte derfor tilbringe etterkrigsårene i sovjetiske fangeleire: Otto Larsen, Ragnvald Mikkelsen, Emil Isaksen, Ingolf Eriksen, Richard Eriksen og Hilmar Heikkilä fra Kiberg, samt Osvald Harjo fra Sør-Varanger. Av de syv partisanene som kom i fangenskap, overlevde fire.¹⁴⁶

Veien til sovjetisk fangenskap

Situasjonen i Norge under krigen var farlig for de som kjempet mot tyskerne. Mange partisaner kom i tyskernes hender, og det ble skapt en sterk frykt for angiveri og spionasje både blant partisanene og deres sovjetiske oppdragsgivere.

¹⁴² Eriksen: *Partisaner i nord*, s. 211.

¹⁴³ Huitfeldt: "De norske partisanene i Finnmark 1941–1944", s. 15.

¹⁴⁴ Eriksen: *Partisaner i nord*, s. 213.

¹⁴⁵ Video: *Kidnappet av Sovjet*, produsert av Hero Media.

¹⁴⁶ Basert på en sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

Årsakene til at partisanene kom i fangenskap var forskjellige. Otto Larsen, Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen fra Kiberg ble i mars 1942 sendt fra partisanopplæring i Murmansk til Sørøya utenfor Hammerfest for å drive etterretning. Mikkelsen var på dette tidspunktet den eneste nordmannen som hadde fullført radiotelegrafiopplæringen, og fikk derfor oppgaven å sende meldinger til Murmansk om tysk skipstrafikk i området.¹⁴⁷ Senderen de fikk med seg skal imidlertid ikke ha vært brukbar, og de tre ble heller ikke hentet av den sovjetiske ubåten til avtalt tid. Etter halvannet år på øya sto de i fare for å bli avslørt, og skal ha følt seg tvunget til å flykte til Sverige. I Sverige ble de avhørt av både svenske og norske myndigheter, og oppga at de hadde måttet flykte fordi de arbeidet for den sovjetiske etterretningstjenesten.¹⁴⁸

Da krigen var over, reiste de tre hjem til Finnmark. I august 1945 bestemte de seg imidlertid for å dra tilbake til Murmansk for å få rede på hvorfor forbindelsen var blitt brutt og dessuten hente hjem fiskeskøyta til Larsens bror.¹⁴⁹ Kanskje var de også blitt forespeilet en belønning for strevet de hadde hatt.¹⁵⁰ Tilbake i Murmansk ble de straks tatt i avhør. Her fikk de spørsmål om de ville fortsette arbeidet for den sovjetiske etterretningstjenesten, noe de svarte avvisende på. Avhørslederen ville deretter vite alt som hadde skjedd fra de gikk i land på Sørøya. Etter hvert kom avhørene i stadig større grad å dreie seg om hva de hadde opplyst til norske myndigheter under oppholdet i Sverige. Otto Larsen skal ha blitt utsatt for inngående forhør om hvem av de tre som hadde opplyst svenske myndigheter om at Ragnvald Mikkelsen var radiotelegrafist. Larsen oppga i avhørene at det var Mikkelsen selv som hadde opplyst om dette. Da disse avhørene hadde vart i flere dager, skal avhørslederen ha mistet tålmodigheten og lagt

¹⁴⁷ Eriksen, *Partisaner i nord*, s. 128.

¹⁴⁸ Otto Larsen: *Jeg var sovjetspion*, Oslo 1954.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 73.

¹⁵⁰ Eriksen, *Partisaner i nord*, s. 135.

en kopi av den forklaringen de tre hadde avlagt i Sverige på bordet. I følge denne forklaringen var det Larsen som hadde fortalt de svenske myndighetene om Mikkelsens oppdrag.¹⁵¹ Larsen var dermed tatt i løgn, noe som fikk konsekvenser. De tre ble anklaget for "røping av sovjetrussiske statshemmeligheter for kongelige norske myndigheter i Sverige".¹⁵² Da Larsen kom tilbake til Norge i 1953, forsøkte norske myndigheter å finne ut hvordan Larsens forklaring kunne ha funnet veien til Murmansk, hvilket imidlertid ikke lyktes.¹⁵³

Også Osvald Harjo fra Sør-Varanger ble rammet av sovjetisk mistenksomhet da han i 1942 klarte å unnsnippe tysk fangenskap i Kirkenes. Harjo hadde meldt seg til tjeneste for Sovjetunionen da tyskerne angrep Norge, og skulle rapportere om tyskernes aktiviteter i Finnmark. Han ble arrestert av Gestapo i 1942, mistenkt for å ha hjulpet sovjetiske partisaner i Pasvikdalen. Under avhørene ble det ved hjelp av tortur presset ut av ham at han hadde hatt oppdrag for russerne og at han hadde hatt kontakt med partisaner. Men ved hjelp av den norske politibetjenten Harald Rygh, som arbeidet i fengselet, skal han ha smuglet ut beskjeder om hvilke innrømmelser han hadde måttet gjøre i avhørene.¹⁵⁴

Mens Harjo ventet på at dommen skulle falle, hadde Rygh planlagt hvordan de to kunne rømme over til Sovjetunionen. De kom seg velberget unna, møtte Harjos partisanvenner og dro sammen med disse til Kola by.¹⁵⁵ Harjo ble kort tid etter ankomsten til Sovjetunionen arrestert og sendt til byen Kirovsk for avhør. Her ble han anklaget for å ha røpet hemmeligheter under fengselsoppholdet i Kirkenes og for å være

¹⁵¹ Larsen: *Jeg var sovjetspion*, s. 84–85. I følge Kjell Fjørtoft (*Lille-Moskva*, s. 206) satt også SIPO i Hammerfest med gjenparter av den samme forklaringen. Dette betyr at både tyskerne og russerne hadde forbindelser i Sverige som kunne gi dem kopier av avhørspapirene.

¹⁵² *Ibid.*, s. 81.

¹⁵³ PST: Mappe 10.060.

¹⁵⁴ Osvald Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*.

¹⁵⁵ Harald Ryghs skjebne vil bli nærmere behandlet i neste kapittel.

tysk spion.¹⁵⁶ Harjo innrømmet i de sovjetiske avhørene at han i fengselet i Kirkenes hadde røpet navnene på de mest sentrale partisanene i Sør-Varanger. I et brev til sjefen for NKVD i Murmansk, som er vedlagt avhørsdokumentene hans, skrev Harjo at han gjorde dette fordi Gestapo hadde fortalt at hans kone og naboer hadde fortalt dem om partisankontaktene. Han skrev også at torturen bidro til at han ga fra seg disse opplysningene.¹⁵⁷

Richard Eriksen samtykket høsten 1940 i å være kontaktmann i Finnmark for den sovjetiske etterretningstjenesten. Arbeidsoppgavene besto i å registrere og varsle tyske bevegelser i området.¹⁵⁸ Richard Eriksen og nevøen Ingolf Eriksen skulle være kontaktmenn for partisanene som i september 1941 kom over fra Sovjetunionen. De møtte dem i Komagdalen, men gruppen ble tystet på, og måtte flykte. De fikk sendt melding til Murmansk om at de trengte å bli hentet, men ubåten kom ikke til avtalt tid.¹⁵⁹ Richard og Ingolf Eriksen kom seg til noen bekjente i et hus i Kramvik ved Kiberg, der de sammen med fire andre partisaner søkte tilflukt under gulvet. Det var imidlertid for risikabelt å vente på at den sovjetiske ubåten skulle hente dem, så de fikk låne en treroring. Den 22. oktober tok de seks partisanene fatt på seilasen over til Sovjetunionen. Resten av gruppen, som etter harde påkjenninger hadde kommet seg til Persfjord, ble hentet med ubåt der etter en tid.¹⁶⁰

Richard Eriksen og Ingolf Eriksen, som kom over til Sovjetunionen i treroringen, ble først innkvartert på Stalin-prospektet i Murmansk sammen med andre nordmenn. På grunn av hyppige bombeangrep måtte de imidlertid flyttes til Lavna utenfor Murmansk. Richard Eriksen, som hadde arbeidet som lærer hjemme i Norge, fikk i oppgave å lære de sovjetiske tele-

grafistene norsk.¹⁶¹ Ingolf Eriksen fikk utdanning som radiotelegrafist og tjenestegjorde ved stasjonen i Murmansk.¹⁶²

I mai 1944 ble imidlertid Richard Eriksen og Ingolf Eriksen sendt fra Murmansk til fangeleir 158 ved byen Tsjerepovets, og i februar 1945 ble de to sendt derfra til fangeleir 188 ved Tambov.¹⁶³ I følge Richard Eriksens senere forklaring til norske myndigheter, ble han og nevøen sendt i fangenskap fordi de hadde uttrykt ønske om å slutte seg til de norske styrkene i Storbritannia.¹⁶⁴

Richard Eriksen hadde vært en betrodd mann i Murmansk. Han behersket flere språk, og hadde hatt i oppgave å lytte på vestlige radiostasjoner og formidle nyhetene videre. I begynnelsen av mai 1944 skal Richard Eriksen ha hørt en oppfordring fra den norske regjeringen om at nordmenn skulle melde seg for de norske styrkene i England.¹⁶⁵ Samme kveld skal Eriksen og nevøen Ingolf ha forsøkt å ta seg ut til et britisk skip som lå til kai i Murmansk. Ved skipet lå imidlertid sovjetiske vakter og ventet på dem.¹⁶⁶ Om kvelden den 3. mai ble de to oppsøkt av en sovjetisk offiser. Offiseren fortalte at de to nå skulle overføres fra Nordflåten til Svartehavsflåten. Deretter la han frem et dokument som nordmennene måtte undertegne. Dette dokumentet var den tidligere omtalte taushetserklæringen fra NKVD. Richard Eriksen fortalte senere at han ytterst motvillig skrev under på dokumentet som ble forelagt ham. Dagen etter ble Richard og Ingolf Eriksen sendt med tog sørover.¹⁶⁷

¹⁵⁶ Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*.

¹⁵⁷ Jentoft: *De som dro østover*, s. 184.

¹⁵⁸ Eriksen: *Partisaner i nord*, s. 18.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 65.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 88–98.

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 120–121.

¹⁶² Hans Kristian Eriksen: *Partisaner i Finnmark*, Oslo 1969, s. 137.

¹⁶³ RGVA: Fond 465p, delo 279482.

¹⁶⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, notat datert 24. oktober 1945.

¹⁶⁵ Hans Kristian Eriksen: "Noen fikk aldri fred", *Nordnorsk magasin*, 2/3–1995, s. 31.

¹⁶⁶ Opplyst av Oddvar Støme fra Kiberg Historielag, tidligere arbeidskollega av Richard Eriksen.

¹⁶⁷ Eriksen: "Noen fikk aldri fred", s. 31.

I et brev fra folkekommissær for statlig sikkerhet, Vsevolod Nikolajevitsj Merkulov, til viseutenrikskommissær Solomon Lozovskij, som er datert 15. september 1945, oppgis det at Richard Eriksen skal ha drevet antisovjetisk agitasjon og demoraliserende arbeid under arbeidet for Nordflåten. Videre står det at Eriksen av slo samarbeid med etterretningstjenesten, og at man på grunn av dette i mai 1944 benyttet anledningen til å sende ham til en krigsfangeleir. Om nevøen Ingolf står det at han ble sendt til krigsfangeleiren sammen med onkelen, men det er ingen opplysninger om bakgrunnen for at han ble sendt i fangenskap.¹⁶⁸

Hilmar Heikillä var en av de mange nordmennene som dro over til Sovjetunionen allerede i september 1940.¹⁶⁹ Han kom raskt i sovjetisk tjeneste, og var med under trefningen i Langbunes 20. oktober 1941, der to partisaner mistet livet. Heikillä rømte imidlertid fra resten av partisangruppen mens skytingen pågikk, og gjemte seg en stund hos sin bror i Kiberg. Senere kom han seg til Persfjord der en del av gruppen hans hadde søkt tilflukt. Her ble de i november 1941 hentet av en sovjetisk ubåt og brakt tilbake til Sovjetunionen.¹⁷⁰ Da han kom tilbake til Murmansk, skal han på bakgrunn av denne episoden ha blitt anklaget for udisiplinert oppførsel, stilt for en lokal militær domstol, og dømt til fem års tvangsarbeid.¹⁷¹

Rettsforfølgelse og dom

Partisanene ble i motsetning til frontkjemperne dømt for angivelige brudd på den sovjetiske straffeloven. Det var straffelovens paragraf 58 som ble brukt mot dem. Denne paragrafen hadde trådt i kraft i juni 1927, og det var spesielt paragrafens

¹⁶⁸ AVPRF: Fond 0116, opis 27, papka 128, delo 23.

¹⁶⁹ Larsen: *Jeg var sovjetspion*, s. 14.

¹⁷⁰ Eriksen: *Partisaner i Finnmark*, s. 91 og opplysninger fra Oddvar Størme fra Kiberg Historielag.

¹⁷¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 12, notat av 31. mars 1953.

punkt seks NKVD brukte mot nordmennene. Punktet omfatter spionasje til fordel for et annet land, og skal ha fått økt oppmerksomhet i NKVD etter Stalins tale på plenumsrådet i sentralkomiteen i kommunistpartiet våren 1937, der han krevde årvåkenhet mot utenlandske agenter og spioner.¹⁷²

Osvald Harjo fikk den strengeste straffen. Han ble anklaget for brudd på paragraf 58, punkt fire og seks i straffeloven, som omfatter hjelp til fienden og spionasje til fordel for et annet land. På bakgrunn av dette ble han i april 1944 dømt til 15 års straffarbeid.¹⁷³ Otto Larsen, Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen ble også anklaget for brudd på paragraf 58, punkt seks.¹⁷⁴ Den 21. mars 1946, mens de tre satt fengslet i Komso-molsk, skal de tre ha blitt innkalt til fengselsdirektørens kontor. Her skal de ha fått opplyst at deres papirer var gjennomsett i Moskva og at dommen over dem var falt. Otto Larsen og Emil Isaksen ble idømt ti års straffarbeid, mens Ragnvald Mikkelsen fikk åtte år. De fire partisanene som ble dømt for spionasje, ble alle dømt av NKVDs spesialdomstol, som ble brukt i tilfeller der det ikke var ønskelig eller mulig å føre en vanlig rettssak.¹⁷⁵

Hilmar Heikillä ble dømt til fem års fengsel av en lokal militær domstol på grunn av udisiplinert oppførsel under kamphandlinger. Han anket dommen, men resultatet skal ha blitt en økning i straffen på ytterligere fem år. Disse opplysningene fikk norske myndigheter av en nordmann som hadde vært sammen med Heikillä i Murmansk.¹⁷⁶ Richard og Ingolf Eriksen er unntakene når det gjelder partisanene. De ble sendt i fangenskap uten dom.

I ettertid har mange sett den strenge reaksjonen mot de norske partisanene som en advarsel til andre nordmenn som

¹⁷² Jentoft: *De som dro østover*, s. 238.

¹⁷³ *Kniga pamjati*, Murmansk 1997.

¹⁷⁴ Jentoft: *De som dro østover*, s. 185, 242 og 244.

¹⁷⁵ Jentoft: *De som dro østover*

¹⁷⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, avskrift av avhør datert 22. januar 1949.

tenkte på å bryte taushetsløftet de hadde gitt NKVD. Advarselen hadde sin virkning; de fleste av de tidligere partisanene forholdt seg etter krigen tause overfor norske myndigheter.¹⁷⁷ Partisanene som hadde overlevd krigen og kommet hjem til Norge skal ha følt seg utrygge. Da Richard Eriksen kom hjem fra fangenskap høsten 1945 fortalte han norske myndigheter om sine opplevelser i fangenskap og hvem han hadde påtruffet i leirene. Men det fremgår av Utenriksdepartementets materiale at han var redd for at sovjetiske myndigheter skulle få vite om dette. I et notat av 30. oktober 1945 heter det: "Det gjøres ytterligere oppmerksom på at lærer Richard Eriksen har undertegnet en erklæring til de sovjetrussiske myndigheter om ikke å fortelle noe fra sin tid i Sovjetunionen. Han ble gjort oppmerksom på at han ville få sin straff i tilfelle han overtrådte dette forbud."¹⁷⁸

Richard Eriksen skal ha slitt med nerveproblemer etter hjemkomsten fra Sovjetunionen. Han fryktet at KGB skulle være ute etter ham, og skal ha gått med pistol i lomma i 30 år etter krigens slutt.¹⁷⁹ Frykten for å bli innhentet av sovjetiske agenter skal dessuten ha blitt forsterket gjennom flere påfallende dødsfall blant tidligere partisaner i etterkrigsårene. Blant annet ble en tidligere partisan funnet druknet i en grunn bekk. Dette skapte rykter blant befolkningen i Kiberg om at sovjetiske agenter skulle operere i Finnmark.¹⁸⁰

Partisanenes skjebner

Forholdene i de sovjetiske leirene var tøffe. Det ble forventet at man arbeidet hardt, og maten var ofte utilstrekkelig og dårlig. Det tok derfor ikke lang tid før enkelte fanger bukket under for sult. Ingolf Eriksen var i februar 1945 sammen med

¹⁷⁷ Huitfeldt: "De norske partisanene i Finnmark 1941–1944", s. 20.

¹⁷⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, utdrag fra rapport fra lærer Eriksen, datert 30. oktober 1945.

¹⁷⁹ Eriksen: "Noen fikk aldri fred", s. 32.

¹⁸⁰ Opplyst av Oddvar Støme fra Kiberg Historielag.

sin onkel blitt sendt fra fangeleir 158 i Tsjerepovets til fangeleir 188 i Tambov. Her oppholdt det seg på dette tidspunktet også mange norske frontkjempere som var blitt tatt til fange under kamper mot sovjetiske styrker på Østfronten. Dødeligheten i Tambov var svært høy, og i løpet av knappe to år døde mer enn 20 nordmenn her eller på leirens sykehus i nabobyen Kirsanov.¹⁸¹ En av nordmennene som døde var Ingolf Eriksen. Han ble syk kort tid etter at han ankom leiren, og ble innlagt på hospitalet i Kirsanov med diagnosen dystrofi av tredje grad, som betyr svært alvorlig avmagring. Det var imidlertid for sent til å kunne redde ham, og han døde like etter innleggelsen. I fangemappen hans er det understreket at han var sivilinternert, og aldri hadde kjempet for tyskerne. Likevel omtales ham flere steder i sykejournalen som soldat og krigsfange.¹⁸² Dette viser at leirmyndighetene ikke hadde oversikt over, eller ikke brydde seg om hvorfor den enkelte var kommet i fangenskap.

Onkelen Richard Eriksen ble repatriert fra Tambov i august 1945, og var dermed den eneste partisanen som kunne returnere fra sovjetisk fangenskap etter relativt kort tid. Men dette var trolig en glipp fra sovjetiske myndigheters side. Dette kommer tydelig frem av to dokumenter fra utenriksministeriets arkiv i Moskva. Det ene dokumentet er det tidligere omtalte brevet fra Merkulov til Lozovskij datert 15. september 1945. Brevet fastslår at Eriksen nå befinner seg i leir 188 i Tambov for å ha drevet antisovjetisk agitasjon og demoraliserende arbeid under arbeidet for Nordflåten, og Merkulov skriver videre at det nå er opp til folkekommissariatet for utenriksaker og etterretningsledelsen i NKVMF, folkekommissariatet for marinen, å avgjøre hva man skal foreta seg i forhold til spørsmålet om Eriksens repatriering.¹⁸³

¹⁸¹ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

¹⁸² RGVA: Fond 465p, delo 279482.

¹⁸³ AVPRF: Fond 0116, opis 27, papka 128, delo 23.

I et brev som ble sendt fra etterretningsledelsen i folkekommissariatet for marinen til Andrej Vysjinskij i folkekommissariatet for utenrikssaker 6. oktober samme år, kommer det frem at Eriksen kjente mange av agentene som på dette tidspunktet befant seg i Norge, at han også kjente til hele det "operative innholdet" i etterretningsavdelingen, og at han hadde en pro-engelsk innstilling. Marinen konkluderer derfor med at de ikke ønsker Eriksen hjemsendt til Norge, fordi dette ville kunne få alvorlige konsekvenser for etterretningsagentene i Norge.¹⁸⁴ Da brevet ble skrevet, var imidlertid Richard Eriksen allerede tilbake i Norge. Han ble sendt fra leir 188 i begynnelsen av august 1945,¹⁸⁵ og ankom etter en lang reise gjennom Europa Berlin i oktober. Her han ble tatt hånd om av den norske militærmisjonen, og ble senere samme måned sendt hjem til Norge.¹⁸⁶ At Eriksen likevel slapp fri fra det sovjetiske fangenskapet hadde trolig sammenheng med at det på denne tiden i Tambov var mange norske frontkjemper i leiren som skulle repatrieres. Da frontkjemperne ble sendt hjem i august 1945, ble trolig Eriksens navn blandet sammen med disse.

Hilmar Heikillä, som satt fanget for udisiplinert oppførsel i militær tjeneste, ble først kjent for norske myndigheter i 1949. Da fortalte en nordmann som hadde vært sammen med ham i Murmansk at Heikillä hadde blitt dømt til fem års fangenskap og at straffen senere var utvidet til ti år.¹⁸⁷ Etter dette forsøkte UD å etterlyse Heikillä, men de fikk hele tiden beskjed om at alle ettersøkninger etter ham hadde vært resultatløse. For ikke å irritere sovjetiske myndigheter eller vanskeliggjøre repatrieringen av de norske borgerne man med sikkerhet visste at befant seg i Sovjetunionen, besluttet norske myndigheter seg for en periode å trappe ned ettersøkingen etter personer sovje-

tiske myndigheter hadde nektet kjennskap til. Heikilläs skjebne ble derfor bare sporadisk tatt opp i årene som fulgte. Etter seks år med sporadiske og resultatløse ettersøkninger fikk imidlertid den norske ambassaden i Moskva i 1955 plutselig informasjon om den savnede nordmannen. I et møte ambassadør Erik Braadland hadde i utenriksministeriet opplyste nestlederen i utenriksministeriets tredje avdeling, Sergej Afanasjev, at han hadde mottatt en attest fra sovjetiske sivilstandsmyndigheter der det fremgikk at Heikillä døde av hjernehinnebetennelse 7. mars 1951.¹⁸⁸

Heller ikke Ragnvald Mikkelsen overlevde fangenskapet. Han ble sammen med Otto Larsen og Emil Isaksen sendt til skogsleiren Kodino. Sammen med en russisk medfange forsøkte han 20. juli 1946 å rømme derfra, og skal ha blitt innhentet og skutt i et skogholt om lag 40 kilometer fra leiren.¹⁸⁹ Norske myndigheter mottok i 1947 melding om Mikkelsens død. Dødsårsaken ble oppgitt å være hjertelammelse.¹⁹⁰

Otto Larsen og Emil Isaksen var begge blitt dømt til ti år i fangenskap. Etter at dommen over dem falt, ble de sendt til Kodino. Her arbeidet nordmennene med å hugge, sortere og frakte tømmer. Senere kom de bort fra hverandre, da de ble sendt til ulike leire.

Otto Larsen ble etterlyst for første gang i november 1946.¹⁹¹ I 1947 klarte Larsen å få sendt et brev hjem med opplysninger om hva som hadde skjedd med dem.¹⁹² Dette førte til at norske myndigheter fattet større interesse for saken og startet arbeidet for å få de to nordmennene hjem. I 1953, to år før straffen hans gikk ut, ble Otto Larsen sendt hjem via militærmisjonen i

¹⁸⁴ AVPRF: Fond 0116, opis 27, papka 128, delo 23, list 14.

¹⁸⁵ RGVA: Fond 460p, delo 240411.

¹⁸⁶ Eriksen: "Noen fikk aldri fred", s. 32.

¹⁸⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 9, avskrift av avhør datert 22. januar 1949.

¹⁸⁹ Larsen: *Jeg var sovjetspion*, s. 120.

¹⁹⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, melding om dødsfall datert 8. juli 1947.

¹⁹¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev til Utenriksdepartementet fra de pårørende, datert 11. november 1946.

¹⁹² Larsen: *Jeg var sovjetspion*, s. 141.

Berlin. Det gikk imidlertid ytterligere to år før Isaksen ble hjemsendt. Ved repatrieringen sommeren 1955 hadde han sonet nesten hele dommen sin.

Osvald Harjos familie hadde ikke fått livstegn fra ham etter at krigen var over. Det var først da svensken Ragnar Rudfalk, som hadde sittet sammen med Harjo i Kodino, kom hjem fra fangenskapet i 1947 at familien fikk vite hva som hadde skjedd med Harjo etter at han rømte fra fengselet i Kirkenes.¹⁹³ Da Otto Larsen kom hjem i 1953 fikk de utfyllende opplysninger. Harjo var blitt sendt fra leir til leir i Sovjetunionen, og ble repatriert først etter at statsminister Einar Gerhardsen tok opp hans sak under statsbesøket i Moskva i november 1955. Etter nesten tretten år i fangenskap kom Osvald Harjo tilbake til Norge.

Rehabilitering

Flere tiår etter at de norske partisanene ble arrestert, ble tre av dem rehabilitert av sovjetiske myndigheter. Gjennom denne prosessen ble de frikjent for anklagene som i sin tid førte dem i fangenskap. Osvald Harjo ble etter grundig behandling av Krigsanklageren for den sovjetiske Nordflåten 3. oktober 1990 renvasket fra anklagene om spionasje og hjelp til fienden.¹⁹⁴ Også Emil Isaksen og Ragnvald Mikkelsen ble rehabilitert. Dette skjedde 15. mai 1989. Otto Larsen, som var i samme reisefølge og som ble dømt for de samme forbrytelsene, ble imidlertid ikke rehabilitert. Dette kan kanskje ha sammenheng med at Larsen spilte en viktig rolle i antisovjetisk propaganda i tiden etter at han kom hjem, noe som vil bli behandlet nærmere i neste avsnitt. De tre andre ble ikke dømt

¹⁹³ Ragnar Rudfalk: *Jag jobbade i Sovjet*, Stockholm 1951, s. 51. Ragnar Rudfalk ble, i følge sin egen bok, internert i august 1943. Han møtte Osvald Harjo i 1944 i Kodino. I 1946 ble han satt fri, men tilbrakte ytterligere et år i Sovjetunionen som fri arbeider. I 1947 reiste han hjem, men før hjemreisen var han imidlertid innom den norske ambassaden i Moskva med opplysninger om Harjo.

¹⁹⁴ Jentoft: *De som dro østover*, s. 186.

av NKVDs domstoler, og rehabilitering innen rammen av Nordflåten var derfor ikke aktuelt for deres vedkommende.

De hjemkomne partisanene

Otto Larsen ble møtt med stor interesse fra norske medier da han i 1953 kom hjem og kunne fortelle hva han hadde opplevd under oppholdet i Sovjetunionen. Den iskalde mottakelsen han fikk av sine tidligere forbundsfeller kommunistene, økte bare oppmerksomheten rundt hans historie.

Arbeiderpartiet fant dessuten ut at Larsens historie kunne gi dem politisk gevinst i kampen mot kommunistene. Nord-Norge, og særlig Finnmark, var fylker der kommunistene hadde svært god oppslutning etter krigen. Med Otto Larsens hjelp skulle derfor dette fylket vinnes for Arbeiderpartiet. Da Larsen kom hjem i 1953, fikk journalisten Haavard Haavardsholm permisjon med lønn fra sin stilling i Arbeiderbladet for å skrive bok om Larsens opplevelser i Sovjetunionen.¹⁹⁵ Også Politiets Overvåkingstjeneste var involvert i bokprosjektet. I et brev til polisintendent Thulin i Sverige kunne overvåkingssjef Asbjørn Bryhn meddele at "vi har tatt oss meget av ham her og hjulpet ham med å komme i gang med boken, som vi anser pålitelig. [...] Boken er satt i pennen av en forfatter som vi kjenner godt her som en erfaren sosialdemokrat."¹⁹⁶

I regi av Arbeiderpartiet ble det dessuten arrangert en foredragsturné der Otto Larsen reiste rundt i de to nordligste fylkene og fortalte fra tiden som sovjetfange og om situasjonen i Sovjetunionen. Om dette skrev fylkessekretæren i Finnmark, Georg Lieungh, følgende til partisekretær Haakon Lie:

¹⁹⁵ Trond Bergh og Knut-Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen*, bind 1, Oslo 1998, s. 259.

¹⁹⁶ PST: Brev fra Arvid Bryhn til Thulin datert 11. mai 1954, mappe XLIV/A.

Otto Larsens turne i Øst-Finnmark ble en fulltreffer og et oppgjør med kommunistene som folk sent vil glemme. Han er ingen foredragsholder, men en enkel beretter. Hans enkle beretning og forsiktige opptreden på talerstolen gjør at han vinner sympati hos tilhørerne. Styrken til Otto Larsen ligger i de svare han gir kommunistene. [...] Jeg har bedt arrangørene innby kommunister til møtene. Det er gjort og kommunistene har møtt opp. På enkelte steder blir kommunistene rett og slett ledd ut av forsamlingen, på andre steder får de en motvilje som gjør at folk piper dem ut. Over alt har det vært fullstappa hus og i de største møtelokalene som kan oppdrives. Det rår ingen tvil om at Larsens turne var 100 % vellykket og at den var et kraftig slag mot våre stedlige kommunister. Ikke minst har kravet om Harjo og Isaksens løslatelse vakt sterk reaksjon hos folk.¹⁹⁷

Osvald Harjo og Emil Isaksen satt på dette tidspunktet ennå fanget i Sovjetunionen. Den norske arbeiderbevegelsen involverte seg sterkt for å endre på dette. "Slipp Harjo fri" var parole i flere av landets 1. mai-tog i 1955, og Arbeiderpartiets kvinnesekretariat startet sammen med kvinnenemnda i Arbeidernes faglige Landsorganisasjon en underskriftskampanje som samlet inn mange tusen underskrifter. Over hele landet ble det dessuten vedtatt resolusjoner som ble sendt til den sovjetiske ambassaden i Oslo. I et brev fra Øst-Finnmark Arbeiderpartis årsmøte i 1954, ble de to nordmennene krevd øyeblikkelig løslatt. I brevet fremholdes det at det historisk gode forholdet mellom russerne og befolkningen i nord var truet av denne og liknende saker. Lokallaget skriver at "dersom det gode forholdet ikke skal få en alvorlig skade, er det uomgjengelig nødvendig at alle opplysninger om de nordmenn som kom over til Sovjetunionen i åra 1940–1944 blir lagt frem slik at all uvisshet kan bli brakt av vegen, til styrking for fredens og frihetens sak".¹⁹⁸

¹⁹⁷ AAB: Øst-Finnmark Arbeiderparti. Brev fra Georg Lieungh til Haakon Lie, 14. oktober 1954.

¹⁹⁸ AAB: Øst-Finnmark Arbeiderparti. Brev fra årsmøtet 1954, datert 11. oktober 1954.

Kommunistene satte imidlertid liten pris på det Larsen hadde å fortelle. NKP-organet *Friheten* var særlig skarp i sine angrep på Otto Larsen og historien han fortalte. Kommunistene skal dessuten ha gått svært langt i å hindre at sannheten om de sovjetiske fangeleirene kom frem. Mens Emil Isaksen ennå satt i fangenskap, skal kommunistenes reisesekretær i Nord-Norge skrevet et brev til Isaksen, der han utga seg for å være Isaksens kone. Kona skrev under på brevet, men hevdet senere at det var blitt endret etter at hun signerte det. I dette brevet blir Isaksen forsøkt hindret i å uttale seg negativt om sine opplevelser i Sovjetunionen. Reisesekretæren skriver blant annet:

Otto har jo kommet hjem, og han reiser nu rundt her i Norge og holder foredrag, og han forteller de forferdeligste ting om forholdene i Sovjet-Unionen og folket der. Han har også vært i Kiberg og holdt foredrag og har også skrevet ei bok. Men vi som har vært i Sovjet under krigen her fra Kiberg, vi vet jo hva sannheten er, og ingen kan få oss til å tro noe annet enn det vi har sett med våre egne øyne. Det vil jeg si deg Emil, og som jeg inderlig håper du vil gjøre er følgende: Når du blir sluppet fri og får reise ut av Sovjet-Unionen, vil du bli møtt av en skare avisfolk og andre, som vil få deg til å si ting om oppholdet dit som vil bli brukt i hetspropagandaen mot Sovjet-Unionen, og det kan til og med bli budt deg gode penger for å gjøre det. Jeg har også hørt at Otto Larsen skal sendes for å ta imot deg for å få deg til å ta samme parti som ham. Jeg vil be deg om ikke å si noen ting om det du har opplevd i Sovjet og om dommen til du har kommet tilbake til Kiberg og fått orientert deg litt.¹⁹⁹

Brevet til Isaksen fikk imidlertid ikke den tiltenkte virkningen. Emil Isaksen valgte å fortelle norske myndigheter sannheten om hvordan oppholdet i Sovjetunionen hadde vært, og bekreftet at historien Otto Larsen hadde fortalt var riktig. Han ga et

¹⁹⁹ *Arbeiderbladet* 24. september 1955.

par intervjuer, men holdt generelt en lavere medieprofil enn Larsen hadde gjort.

Arbeiderpartiet og partiets ulike organer spilte en viktig rolle i kampen for å få Osvald Harjo hjem. Da han i 1955 kom hjem, var det partisekretæren Haakon Lie som tok initiativet til at det skulle skrives bok om fangeoppholdet hans.²⁰⁰ Boka ble ført i pennen av Paul Engstad jr., som også var journalist i Arbeiderbladet. Harjo viste i ettertid at han satte stor pris på støtten han hadde fått, og dro i likhet med Otto Larsen ut på foredragsturné. På et av møtene, som ble arrangert på Folkets Hus i Hakadal, kom han i heftig diskusjon med Martin Gunnar Knutsen. Knutsen ble senere leder i NKP, og i memoarboka *Mot strømmen* fra 1983 skrev Knutsen dette om møtet med Harjo:

Det fins dem som faktisk er villig til å tro hva som helst, bare det som ble sagt kan være til støtte for deres oppfatning av Sovjetunionen som djevelens representant på jorderike! Dette vet Harjo meget godt, – og benytter seg av det. La meg bare si: For min part tror jeg ikke Harjo sier sannheten om sitt fangeopphold.²⁰¹

Bare syv år senere gjorde imidlertid Knutsen helomvendning og tok et oppgjør med sine tidligere standpunkter. Han skriver:

Verre er det når jeg i dag må innrømme at jeg ikke har trodd på mennesker som selv har vært gjennom "Stalins kjøttkvern", blant dem også nordmennene Otto Larsen og Osvald Harjo. I dag må jeg med skam erkjenne at jeg ut fra egen uviitenhet om ting som i dag er avslørt av sovjetmyndighetene selv, har vært med på å stemple disse to som hetsmakere og løgnhalsler. [...] Harjos fortelling føyer seg grusomt inn i bildet av et terrorregime jeg til for få år siden nektet kunne eksistere som et vrengebilde av alt en har trodd på og stolt på.²⁰²

²⁰⁰ Bergh og Eriksen: *Den hemmelige krigen*, bind 1, s. 259.

²⁰¹ Martin Gunnar Knutsen: *Mot strømmen*, Oslo 1983, s. 138.

²⁰² Martin Gunnar Knutsen: *Bittert oppgjør*, Oslo 1990, s. 201–202.

Kapittel 5

De sivile

Også sivile nordmenn kunne under ulike omstendigheter komme i sovjetisk fangenskap. Noen nordmenn ble regelrett kidnappet av sovjetiske styrker. Fiskebåter ble kapret på havet og mannskapet tatt med til Sovjetunionen. Folk som var bosatt langs kysten i Nord-Norge ble hentet hjem og brakt over til Sovjetunionen. Andre nordmenn kom i fangenskap fordi de hadde tatt seg inn i Sovjetunionen uten tillatelse. Den siste gruppen består av nordmenn som befant seg på områder som Den røde armé på slutten av krigen inntok. I dette kapitlet gjøres det rede for hvilke omstendigheter de minst 69 sivile nordmennene ble tatt til fange under, og hvilken skjebne de fikk.

Kidnappinger på havet

Det er flere eksempler på at sovjetiske båter kapret norske fiskefartøy og brakte mannskapet over til Sovjetunionen. Den 26. januar 1942 var Fridtjof Olsen, Magnus Olsen og Alf Thorstensen fra Gamvik på fiske med sjarken *M/S Bjørg*.²⁰³ Mens de lå og dro inn liner utenfor Gamvik, dukket den sovjetiske ubåten *Sch-422*, under løytnant Malysjev, opp. De tre nordmennene ble kommandert over i ubåten og tatt med til

²⁰³ PST: Mappe 17.315/d. 15, avhør av Fridtjof Olsen.

marinebasen Poljarnyj i Sovjetunionen.²⁰⁴ Der ble nordmennene avhørt, og fikk spørsmål om de kunne tenke seg å bli partisaner og utføre oppdrag i Norge. Dette skal de tre fiskerne ha nektet, men skal imidlertid ha gått med på å delta i sivilt arbeid til de kunne sendes tilbake til Norge. Like etter ble de tre fiskerne sendt til et gårdsbruk i Sjadrinsk. Her var også kvinnene og barna som hadde reist over til Sovjetunionen høsten 1940 internert etter Tysklands angrep på Sovjetunionen. Alle de tre fiskerne ble sendt hjem til Norge etter frigjøringen.²⁰⁵

Det mest kjente tilfellet av sovjetisk kidnapping av nordmenn under krigen er imidlertid historien om mannskapet på fiskebåten *M/K Skreien*. Den 12. april 1943 gikk den sovjetiske ubåten *K-21*, under kommando av kaptein Nikolaj Aleksandrovitsj Lunin, uten forvarsel til angrep på fem norske fiskebåter som fisket på Svensgrunnen utenfor Senja. Ti personer ble drept og syv ble kidnappet.

Ubåten angrep først den 50 fot store fiskeskøyta *Havegga*. De første skuddene ble avfyrt bakfra på omlag 500 meters hold, men traff ikke. Skipperen på skuta fortalte senere at han hadde trodd at det første skuddet var et varselskudd, og derfor stanset båten og ga ordre om å heise flagget for å markere at fartøyet var norsk. *K-21* kom imidlertid nærmere, og avfyrte flere skudd. Etter mange forsøk ble den norske fiskebåten truffet av en granat. Eksplosjonen drepte tre og såret to av mannskapet på syv. Skipperen besluttet å gå mot land for å få de sårede i trygghet. Da ble det skutt fra ubåttårnet med automatvåpen.²⁰⁶

Da *K-21* forlot *Havegga*, satte den kurs mot fiskeskøyta *Baren*, som lå lenger ute. Mannskapet på denne skøyta hadde sett hva som skjedde med *Havegga*, og forsøkte å komme seg

unna. Ubåten rykket imidlertid nærmere, og igjen ble det åpnet ild med automatvåpen. I følge mannskapet skal det også ha blitt gitt tegn fra ubåten om at de skulle sette kurs utover. Dette ble gjort, men før de rakk å komme seg noe sted hørte de rop fra havet. En av de sovjetiske marinegastene hadde falt over bord, og det ble fra ubåtens side ikke gjort noe for å få ham opp av vannet. Den da 19 år gamle Aleksej Nikolajevitsj Labutin ble plukket opp av mannskapet på *Baren*, og fiskeskøyta fikk gå mot land uten at ubåten grep ytterligere inn.²⁰⁷

Da ubåten forlot *Baren* hadde den allerede funnet det neste målet, fiskeskøyta *Øistein*. Mannskapet på båten skal ha trodd at ubåten var ute etter å få fersk fisk, og tilbød dette da *K-21* kom nærmere. Isteden ble de møtt med kanoner. Båten ble sønderskutt, fem av mannskapet ble drept og andre ble hardt skadet.²⁰⁸

Etter det brutale angrepet på *Øistein* satte *K-21* kurs mot fiskeskøyta *Skreien*. *Skreien* ble imidlertid ikke beskutt, slik de andre skøytene hadde blitt. Det ble gitt beskjed fra ubåten om at den norske fiskeskøyta skulle legge seg inntil. Med en pistol rettet mot seg ble mannskapet beordret ombord i ubåten og straks tatt med under dekk. Mannskapet på *Skreien* fikk derfor ikke vite om *K-21*s herjinger mot de andre båtene.²⁰⁹

Før *K-21* forlot Senja, angrep den *Frøy*, som lå lenger ute og trakk liner. Det ble igjen åpnet ild, og to granater traff skøyta. En av fiskerne ble drept, en annen ble såret, og *Frøy* begynte straks å synke. Resten av mannskapet ble imidlertid reddet av en annen skøyte som hadde unngått angrep.²¹⁰

²⁰⁷ Ibid. Da skipperen nådde land, måtte han melde fra til tyske myndigheter om at han hadde tatt opp russeren. Labutin ble sendt til en krigsfangeleir, men lyktes å rømme til Sverige. Derfra ble han sendt til Sovjetunionen via Finland.

²⁰⁷ Ibid., s.25–27.

²⁰⁸ Paul Einar Vatne: *Ukjent ubåt*, Oslo 1968, s. 62–64.

²⁰⁹ Ibid., s 62–64.

²¹⁰ Bratbak: *Svensgrunnen 12. april 1943*, s. 26–28.

²⁰⁴ Bjørn Bratbak: *Svensgrunnen 12. april 1943: uskyldige måtte ofte lide*, Hundvåg 2000, s. 99.

²⁰⁵ PST: Mappe 17.315/d. 15, avhør av Fridtjof Olsen.

²⁰⁶ Bratbak: *Svensgrunnen 12. april 1943*, s. 23–25.

Bjørn Bratbak fikk under arbeidet med en bok om dramaet på Svensgrunnen tilgang til *K-21s* loggbok for hendelsene den 12. april 1943. I denne blir de norske fiskebåtene omtalt som fiendtlige motorbåter. Med noen små unntak stemmer opplysningene fra loggboka overens med forklaringene de overlevende norske fiskerne avga. De små uoverensstemmelsene går på hvorvidt alle skudd traff, hvorvidt skøytene sank, og når Labutin falt over bord.²¹¹

De syv fiskerne fra *Skreien* som ble tatt med over til Sovjetunionen var, foruten skipperen Jens Karlsen, Olaf Olsen, Magnus Torgersen og Fridtjof Brox fra Gryllefjord, Sigurd Andreassen fra Torsken, Jens Andreassen fra Sifjord og Rasmus Rydningen fra Laukhella.²¹² Om bord i ubåten ble nordmennene bedt om å tegne inn på et kart hvor i området det lå minebelter. De ble også spurt om hvor mange tyske båter som lå ved havna i Harstad.²¹³ Etter noen dager i ubåten, ankom fiskerne Poljarnoje, der de ble tatt i avhør. Senere ble de internert i Murmansk, der de etter en tid fikk tilbud om å gå i sovjetisk tjeneste. De seks eldste takket nei til dette, og skal ha spurt om det var mulighet for å komme seg over til England for å slutte seg til de norske styrkene der. Den yngste av mannskapet, 17 år gamle Rasmus Rydningen valgte imidlertid å takke ja til tilbudet. Han fikk opplæring i telegrafi, og fikk etter hvert delta på oppdrag ved grensen til Finland som radiovakt. Da krigen var over reiste Rydningen tilbake til Norge.²¹⁴

Resten av mannskapet ble internert, og i april 1944 ble de seks fiskerne ført til leir 158 i Tsjerepovets. Dette var en leir som i hovedsak ble brukt til krigsfanger, og nordmennene skal ha klaget til leirledelsen over at de måtte sitte i fangenskap sammen med sine politiske fiender. Om denne klagen førte

²¹¹ Ibid.

²¹² Vatne: *Ukjent ubåt*, s. 49.

²¹³ Ibid., s. 64.

²¹⁴ Ibid., s. 75–87.

frem, eller om det var andre faktorer som spilte inn vet man lite om, men en måned senere ble fire av mannskapet sendt til leir 99 ved byen Karaganda i Kazakhstan. Olaf Olsen og Sigurd Andreassen skal imidlertid ha vært for syke til å klare reisen, og ble igjen i Tsjerepovets.²¹⁵ Her døde Olsen av dysenteri i desember 1944,²¹⁶ mens Andreassen døde av avmagring i begynnelsen av januar 1945.²¹⁷ I leir 99 ved Karaganda fikk resten av mannskapet drive fiske og bøte garn. I november 1945 pådro imidlertid Fridtjof Brox seg lungebetennelse, og døde på sykehuset en måned senere.²¹⁸

Norske myndigheter arbeidet mye med å få klarlagt skjebnen til de savnede fiskerne, og med å få de overlevende tilbake til Norge. Det siste lyktes de med, og sommeren 1946 kom Jens Andreassen, Magnus Torgersen og Jens Karlsen hjem. Kapteinen Jens Karlsen understreket overfor norske myndigheter at de ikke var blitt mishandlet under oppholdet i Sovjetunionen, og at "mangelen på komfort under oppholdet i Sovjetunionen i hovedsak skyldes forsyningsproblemer under krigen".²¹⁹

I tillegg til *M/S Bjørg* og *M/K Skreien* kjenner man til ytterligere ett eksempel på at nordmenn ble kidnappet til havs. Natt til 6. mai 1944 ble *Moder II*, som gikk i lokalruteferd mellom Tromsø og Kirkenes, skutt i brann av to sovjetiske motortorpedobåter. Båten hadde mannskap på åtte og syv passasjerer, og disse ble tatt om bord på båtene og brakt til Fiskerhalvøya.²²⁰ To av mannskapet og tre av passasjerene var

²¹⁵ Ibid., s. 121–122.

²¹⁶ I RGVA finnes en hemmeligstemplet mappe på Olaf Olsen fra Gryllefjord. Under daværende statsminister Kjell Magne Bondeviks besøk til Russland i 1999 etterlyste norske myndigheter opplysninger om *Skreien*-mannskapets skjebne. De fikk da overlevert en kopi av den hemmelige fangemappen fra RGVA, der disse opplysningene framgår.

²¹⁷ RGVA: Fond 465p, delo 227396.

²¹⁸ RGVA: Fond 465p, d 255080.

²¹⁹ UD: Notat datert 8. juli 1946 om MK Skreiens mannskap fra 27.5/39G "Displaced persons i Sovjetsamveldet, Skreien".

²²⁰ Opplyst av Hans Kristian Eriksen.

blitt såret da *Moder II* ble beskytt. Passasjeren Nordahl Hansen hadde for eksempel fått foten skutt av.²²¹ Dagen etter ble de sårede brakt til sykehus i Poljarnyj, mens resten ble internert i en kaserne. I Poljarnoje tilbrakte de ti uker med daglige forhør. I avhørene skal de samme spørsmålene ha blitt stilt hver gang. Det dreide seg om befolkningen i Norge, dens politiske innstilling og om tyske militære anlegg. Senere ble nordmennene sendt til Murmansk. Her var de under bevoktning og var av og til inne til avhør. I november 1944, da Finnmark var blitt befridd, ble fem sendt tilbake til Norge igjen. Tidlig i januar 1945 ble de gjenværende bedt om å gjøre seg klare til hjemreisen.²²²

Da de gjenværende fra *Moder II* fikk reise hjem til Norge, var det imidlertid en som måtte bli igjen i Murmansk. Styrmann Henry Meyer ble nektet å reise hjem sammen med de andre. De andre ble fortalt at han skulle få komme etter om noen dager, noe som imidlertid ikke skjedde. Norske myndigheter forsøkte gjentatte ganger i etterkrigsårene å finne ut hva som hadde skjedd med styrmann Meyer, men sovjetiske myndigheter svarte at det ikke forelå noen opplysninger om ham.

Først i forkant av Khrusjtsjovs besøk i Norge i 1964 fikk norske myndigheter vite hva som hadde skjedd med Henry Meyer. Statssekretær Jens Mogens Boyesen mottok 30. mai 1964 den sovjetiske ambassadøren Nikolaj Lunkov, som henviste til en henvendelse norske myndigheter hadde gjort om Meyer tidligere samme år. Han fortalte at han var blitt instruert til å meddele at Henry Meyer under sitt opphold på sovjetisk territorium hadde henvendt seg til de lokale militære myndigheter for å få ta del i krigen mot tyskerne, og at Meyer derfor 8. januar 1945 ble sluppet i fallskjerm over Norge.²²³

Kort tid etter møtet i Utenriksdepartementet satte norske myndigheter disse nye opplysningene i sammenheng med et

rundskriv som Justisdepartementet hadde sendt ut til alle landets politikontorer allerede i 1955. I skrevet ble det meldt om et likfunn som ble gjort på Ifjordfjellet mellom Tanafjorden og Laksefjorden i Finnmark høsten 1949. Liket bar, i følge personen som først fant det, en giftering med inskripsjoner. Vedkommende tok imidlertid ringen med seg, og den skal ha gått tapt. Da Utenriksdepartementet ble klar over at dette liket kunne være Henry Meyer, kontaktet de hans kone, som kunne bekrefte at inskripsjonen på ringen stemte med ektemannens.²²⁴

Opplysningene om at Meyer skal ha blitt sluppet i fallskjerm over Norge understøttes også av et brev som er funnet i Utenriksministeriets arkiv i Moskva. Brevet er fra Aleksandr Abramov i NKIDs femte europeiske avdeling til Kirill Novikov i NKIDs andre europeiske avdeling og er datert 1. mars 1946. Her står det at Meyer ble sluppet i fallskjerm bak de tyske linjene i Nord-Norge 8. mars 1945, og at man ikke har hørt noe om ham senere. Abramov foreslår å meddele norske myndigheter dette, men dette blir avvist av Novikov. Han har tilføyd for hånd at dette ikke går, og at man heller bør meddele Norges ambassade at Meyer ble sendt til Moskva for å ta kontakt med ambassaden, men at han ikke kom frem.²²⁵ Det hele endte imidlertid med at norske myndigheter ble meddelt at det ikke forelå noen opplysninger om Meyer. Bortsett fra at datoen for Meyers angivelige fallskjermhopp i det interne sovjetiske dokumentet er oppgitt å være 8. mars, ikke 8. januar, stemmer opplysningene i dette brevet godt overens med det som norske myndigheter fikk oppgitt i 1964.

Rune Rautio har arbeidet med krigshistorie fra nordområdene, og har i denne forbindelse også befattet seg med Meyer-saken. Han mener det er sannsynlig at det var Meyer som ble funnet på Ifjordfjellet. Han tar utgangspunkt i opplysninger

²²¹ Vatne: *Ukjent ubåt*, s. 109.

²²² PST: Mappe 17.117/d.11, avhør av en av mannskapet på *Moder II*.

²²³ PST: Notat av 30. mai 1964 fra mappe nr 5682.

²²⁴ PST: Mappe nr 5682, rundskriv fra Justisdepartementet av 28. november 1955.

²²⁵ AVPRF: Fond 0116, opis 28, papka 131, delo 34.

om at agentene hadde en opplæringstid på to måneder, hvilket også inkluderte fallskjermhopping. Meyer skal sist ha blitt sett 7. januar 1945, og kunne dermed i teorien vært klar til å utføre et fallskjermhopp 8. mars 1945.

Rautio har derfor systematisk gjennomgått dagsrapportene til Nordflåten og Nordflåtens flyvåpen for vinteren og våren 1945, og gjort svært interessante funn: Den 8. mars 1945 oppgir Nordflåten i sin operasjonsdagbok at et fly av typen A-20, et amerikansk laget tomotors bombefly, fløy rekognosering mot fiendtlig virksomhet i havnene Alta, Hammerfest og Honningsvåg. Under dette toktet ble det samtidig utført et oppdrag for Nordflåtens etterretningsavdeling, hvilket trolig betyr at flyet droppet agenter eller forsyninger til agenter.²²⁶ Det er derfor mulig at det var Meyer som ble sluppet i fallskjerm denne dagen.

Det har imidlertid i ettertid vært spekulert i om sovjetiske myndigheter i 1964 fortalte sannheten. Mange spekulerte i hva Meyer eventuelt skulle gjøre i dette området.²²⁷ Sovjetiske myndigheter hevdet at Meyer var blitt sluppet ned ved Tanafjord, for å arbeide bak tyskernes linjer, men dette området var i januar/mars 1945 tomt for tyske soldater.

Et moment som også kompliserer saken er at det i det sovjetiske krigsarkivet RGVA under arbeidet med dette prosjektet er funnet et kartotekskort med Meyers navn og personlige data. Dette kortet oppgir at Meyer døde i en fangeleir i Murmansk-området i april 1945. Foruten personlige opplysninger om Meyers fødselsdato og hjemsted, er det påført på kortet at den foreliggende informasjonen er notert ned gjennom telefon-samtale med en kamerat Batsjurin i KGB.²²⁸ Kortet er skrevet i november 1955, altså trolig i forbindelse med statsminister Einar Gerhardsens besøk i Sovjetunionen, der etterlysningen av Meyer var en av sakene som ble tatt opp. Spørsmålet er

derfor hvorvidt opplysningene fra kamerat Batsjurin om at Meyer døde i en fangeleir er riktige eller om dette var nok en løgn.

Også andre forhold bidrar til usikkerheten: Harald Berg, som i likhet med Meyer var mannskap på *Moder II*, var sammen med Meyer under hele oppholdet i Sovjetunionen frem til han selv ble sendt hjem til Norge 6. januar 1945. Berg var dermed en av de siste nordmennene som så Meyer i live. I en forklaring han ga til norske myndigheter etter krigen fortalte han at Meyer reagerte sterkt da det viste seg at han ikke skulle få reise hjem sammen med de andre nordmennene.²²⁹ Avisa *Bergens Tidende*, som på egenhånd hadde gjennomført undersøkelser i saken, skrev dessuten etter opplysninger fra en av Meyers medfanger at Meyer hadde brutt sammen da han hadde fått høre at han ikke skulle få reise hjem sammen med de andre, og at han senere i krasse ordelag hadde spurt om han ikke hadde vært lenge nok i sovjetisk fangenskap. Den sovjetiske offiseren som var tilstede skal da ha svart at Meyer skulle få komme etter om noen dager.²³⁰ På bakgrunn av disse opplysningene kan det virke underlig at Meyer kort tid etter skal ha utført oppdrag for russerne, men dette bør imidlertid ikke tillegges for mye vekt.

Det er dermed to mulige forklaringer på hva som skjedde med styrmann Meyer: Den ene er sovjetiske myndigheters offisielle forklaring om at Meyer ble sluppet i fallskjerm over Norge 8. januar 1945. Dersom man antar at sovjetiske myndigheter i 1964 oppga feil dato, 8. januar i stedet for 8. mars, synes de fleste indisiene å peke i denne retning. Det andre alternativet er at Meyer døde i en fangeleir på Kolahalvøya i april 1945. Dette virker imidlertid mindre sannsynlig. Novikovs alternativ, om at Meyer ble sendt til Moskva for å ta kontakt med ambassaden, og ikke kom frem, synes kun å være et forsøk på å dekke til sannheten. Hva som er sannhe-

²²⁶ Opplyst av Rune Rautio.

²²⁷ For eksempel *Aftenposten* 11. juni 1964.

²²⁸ RGVA: Fond 465p, kartotekskort uten nummer.

²²⁹ PST: mappe 17.117.d 11, avhør av en av mannskapet på *Moder II*.

²³⁰ *Bergens Tidende* 16. mai 1964.

ten om Henry Meyers skjebne har det imidlertid ikke lyktes å slå endelig fast.

Kidnappinger på land

I flere tilfeller gikk sovjetiske styrker i land langs norskekysten og tok med seg folk de trodde ville kunne gi verdifull informasjon. Viktor Leonov, som tjenestegjorde i den sovjetiske Nordflåten og to ganger ble dekorert "helt av Sovjetunionen", forteller i sine memoarer at han i desember 1943 ble sendt til Norge med oppdrag om å ta fanger. Han forteller blant annet at han gikk i land på lille Ekkerøy fyr og tok til fange fyrvokteren der. Leonov skriver at fyrvokteren skulle hjelpe til med å ta andre fanger.²³¹ Fyrvokteren på Lille Ekkerøy var Aksel Bogdanof, som ble tatt med over til Sovjetunionen. Bogdanof gikk i sovjetisk tjeneste, og ble etter endt opplæring sendt til Kvaløya i Vest-Finnmark. Han ble tatt til fange av tyskerne, men overlevde krigen.²³²

En måned senere, den 20. januar 1944, ble den 79 år gamle Ursin Olaussen tatt til fange hjemme i Båtsfjord. Det er uklart hvordan dette skjedde, men Olaussen skal ha fortalt en senere medfange at russerne hadde brutt seg inn i huset hans, og tatt ham med til en ventende båt.²³³ Vi vet også lite om hva som skjedde med Olaussen etter at han kom til Sovjetunionen, men det er i alle fall klart at han i mai samme år ankom fangeleir 158 i Tsjerepovets.²³⁴ Da Olaussen ikke kom hjem da krigen var over, trodde de pårørende at han kunne befinne seg på et hvilehjem. De anmodet derfor norske myndigheter om å etterlyse ham på alle alders- og hvilehjem i Murmansk. Dette skal norske myndigheter ha gjort, uten at det brakte resultater. I 1949 fikk den norske ambassaden i Moskva beskjed fra det sovjetiske innenriksministeriet om at Olaussen i november

²³¹ Viktor Leonov: *Blood on the shores*, Annapolis 1993, s. 82–83.

²³² Opplyst av Hans Kristian Eriksen.

²³³ Opplyst av NN129.

²³⁴ RGVA: Fond 465p, delo 299549.

1944 døde av alderdomsmyokarditt.²³⁵ I RGVA finnes en mappe med Olaussens personlige data. Grunnen til at han ble tatt til fange og til at han ble sendt i fangenskap er ikke oppgitt, og det går frem av skjemaet i Olaussens fangemappe at det ikke var så enkelt å avhøre ham. Under punktet der fangen skal beskrive sitt levnetsløp står det bare at fangen er så gammel at han ikke husker dette så godt. Når det gjelder dødsårsak er alderdom oppgitt i sykejournalen.²³⁶

Natt til 13. februar 1944 gikk russere i land i Båtsfjord. De brøt seg inn i flere hus og kidnappet Magnar Antonsen, Egil Olsen og Arnulf Rasmussen. De tre norske ungguttene ble ført om bord i en hurtiggående torpedobåt og brakt til Murmansk.²³⁷ I Murmansk ble de avhørt inngående om de tyske stillingene i Finnmark, og ble satt til å tegne kart over Båtsfjord. Mens de var internert i Murmansk fikk de tilbud om å gå i sovjetisk tjeneste, noe de etter hvert gikk med på. De startet opplæringen, men rakk imidlertid ikke å utføre noen oppdrag før Finnmark ble frigjort høsten 1944. I løpet av høsten 1944 og de første månedene av 1945 returnerte alle tre til Norge.²³⁸

Hvorfor ble sivile kidnappet?

I ettertid kan det virke rart at russerne tok sivile fra et alliert land til fange. Bjørn Bratbak, som har skrevet bok om hendelsene på Svensgrunnen i april 1943, peker på at russerne mente at nordmennene drev fiske for tyskerne og dermed bidro til den tyske krigføringen.²³⁹ Da mannskapet på Skreien spurte hvorfor de var blitt oppbrakt, skal majoren som var ansvarlig

²³⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 7, oversatt dødsattest fra innenriksministeriet til den norske ambassaden i Moskva datert 9. mars 1949. Sykdommen sovjetiske myndigheter oppga er i følge dr. med. Rognum trolig en form for hjerteinfarkt.

²³⁶ RGVA: Fond 465p, delo 299549.

²³⁷ PST: Mappe 17.302/d.75, avhør av en av de tre kidnappede.

²³⁸ Video: *Kidnappet av Sovjet*. Produsert av Hero media, 1996.

²³⁹ Bratbak: *Svensgrunnen 12. april 1943*, s. 97.

for avhøret i følge Rasmus Rydningen ha svart at "dere fisket for tyskerne, og tran er direkte råstoff for den tyske krigsindustri".²⁴⁰

En annen og trolig viktigere grunn var tyskernes opprulling av det nordnorske partisannettverket. Russerne gikk glipp av viktig informasjon om hva som foregikk i Norge, og det ble nødvendig å skaffe nye agenter og ny informasjon fra Norge. Kidnappingene av sivile nordmenn til Sovjetunionen kan derfor kanskje sees på som en form for tvangsrekruttering.

Dette siste stemmer godt i forhold til hva de sivile ble spurt om under avhørene i Sovjetunionen. De ble spurt om de tyske stillingene i Nord-Norge og om den norske befolkningens innstilling til tyskerne. De fleste oppgir dessuten at de ble spurt om de ville la seg verve til sovjetisk tjeneste.²⁴¹

Ulovlig grensepassering

Noen sivile nordmenn havnet også i fangenskap fordi de tok seg over grensen ulovlig. Dette var tilfellet med Alf Mikkelsen. Han var leder av kommunistlaget i Kiberg og var den første av mange finnmarkinger som reiste over til Sovjetunionen under krigen. Mikkelsen reiste allerede 17. mai 1940, altså mens Molotov-Ribbentropp-pakten mellom Sovjetunionen og Tyskland ennå gjaldt.

Etter at han dro over til Sovjetunionen, hørte ikke familien noe mer fra ham. Først da partisanen Otto Larsen fra Kiberg vendte tilbake fra sovjetisk fangenskap i 1953 fikk familien det første tegnet på at Mikkelsen hadde nådd frem til Sovjet. Larsen hadde nemlig kommet over Mikkelsens trekkspill under sitt opphold i Murmansk noen år tidligere. Morten Jentoft fikk i forbindelse med sitt bokprosjekt om Kola-nordmennene tilgang til FSBs (tidligere KGB) arkiv i Murmansk, der han blant annet fikk se Mikkelsens mappe. Avhørsdoku-

²⁴⁰ Vatne: *Ukjent ubåt*, s. 69.

²⁴¹ For eksempel: PST: Mappe 17.302/d.75, avhør av kidnappet og mappe 17.302/d.75, avhør av kidnappet.

mentene forteller at Mikkelsen ble arrestert natt til 18. mai 1940 i en liten seilbåt uten motor. I følge Jentoft kommer det tydelig frem gjennom dokumentene om Mikkelsen at prinsippene i Molotov-Ribbentropp-pakten også var kjent av de lokale NKVD-offiserene i Murmansk. De viste nemlig til et direktiv fra Moskva om hvordan de skulle hankses med dem som overskred grensen. Det hjalp ikke at Mikkelsen viste til at han hadde vært ledende kommunist hjemme i Norge. Politiske flyktninger kunne bli en trussel for "vennskapet" mellom Sovjetunionen og Tyskland, og måtte slås hardt ned på. Det ble derfor gjennom avhørene slått fast at Mikkelsen hadde krysset grensen med hensikt og derfor var spion.²⁴²

Mikkelsen ble dømt til åtte år i fangeleir av NKVDs spesialdomstol, for brudd på paragraf 58, punkt seks om spionasje. Den 28. september 1940 ble han ført fra Butyrskijfengselet i Moskva til en leir på Kolahalvøya. Her døde han i allerede i januar 1941.²⁴³ I en melding som ble sendt fra det sovjetiske innenriksministerium til den norske ambassaden i Moskva i etterkant av statsminister Einar Gerhardsens besøk i Moskva høsten 1955 heter det at Mikkelsen døde 11. januar 1941 av reumatisk polyartritt og eksudativ perikardit,²⁴⁴ som betyr leddgikt og hjertehinnebetennelse.²⁴⁵

Et annet eksempel på nordmenn som havnet i sovjetisk fangenskap på grunn av ulovlig grensepassering er den 22 år gamle Tromsø-gutten Odd Willassen. Han oppholdt seg i Sverige under første del av krigen. Sammen med sin svenske kamerat Ragnar Rudolfalk ville han ta seg over til Sovjetunionen. De skal ha ønsket å komme seg til England for å slutte

²⁴² *Finnmarken* 26. mai 2001.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra den norske ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 24.1.1956. Man har imidlertid grunn til å være skeptisk til de opplysningene sovjetiske myndigheter ga om dødsårsaken. Som kapittel sju vil vise, ble dødsårsakene ofte diktet opp for ikke å sette forholdene i de sovjetiske leirene i et dårlig lys.

²⁴⁵ Opplyst av professor dr. med. Torleiv Ole Rognum.

seg til de norske styrkene der, og skal ha hørt at den letteste måten var ved først å komme seg til Murmansk. Slik gikk det imidlertid ikke. Willassen og Rudfalk ble arrestert straks de kom over grensen. På sovjetisk side skal de ha blitt mistenkt for spionasje og utsatt for intense avhør.²⁴⁶ Den 1. april 1944 ble Willassen dømt til tre års tvangsarbeid for brudd på paragraf 84 om ulovlig grensovertredelse²⁴⁷ og plassert i leiren Kodino ved Arkhangelsk. Her ble han lagt inn på sykebrakka, og døde etter noen uker.²⁴⁸

Også den norske politimannen Harald Rygh fra Stavanger ble tatt til fange etter å ha krysset grensen uten tillatelse. Rygh hadde arbeidet som fangevokter i Kirkenes og hjalp, som nevnt i forrige kapittel, partisanen Osvald Harjo å smugle ut beskjeder fra fengselet. Senere hjalp han Harjo å rømme over til Sovjetunionen, og ble i likhet med Harjo arrestert og mistenkt for spionasje. Harald Rygh skal ha fortalt Harjo at han gjennom tortur ble presset til å tilstå ting han ikke hadde gjort.²⁴⁹ Han ble dømt til fem års fangenskap for brudd på paragraf 58 om spionasje, og plassert i Kodino.²⁵⁰ Her ble han imidlertid rammet av dysenteri, og døde den 26. august 1943.²⁵¹

Straffen man fikk for å krysse grensen ulovlig synes i stor grad å avhenge av om man i tillegg ble anklaget og dømt etter paragraf 58 punkt seks om spionasje. Mikkelsen og Rygh fikk straffer på henholdsvis åtte og fem år, mens Willassen bare fikk tre år. Det synes dessuten vilkårlig i hvilke tilfeller folk overhodet ble anklaget for ulovlig grensovertredelse. Alf Mikkelsen ble anklaget for spionasje da han i mai 1940 tok seg over til Sovjetunionen. Her spilte som tidligere nevnt håndhevelsen av Molotov-Ribbentropp-pakten en viktig rolle.

²⁴⁶ Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*, s. 86.

²⁴⁷ *Kniga pamjati*, Murmansk 1997.

²⁴⁸ Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*; og Rudfalk: *Jag jobbade i Sovjet*.

²⁴⁹ Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*, s. 76.

²⁵⁰ *Kniga pamjati*, Murmansk 1997.

²⁵¹ Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*, s. 78.

Men i august og september samme år kom mange norske båter over til Kolahalvøya. Disse nordmennene ble godt mot-tatt, og flere av dem kom senere til å spille en viktig rolle som partisaner i sovjetisk tjeneste.

Den fjerde nordmannen som kom i fangenskap etter å ha krysset grensen ulovlig var Osvald Harjos bror Tidemann, som på slutten av 1944 dro over til Sovjetunionen for å lete etter broren. Han ble imidlertid plassert i fangeleir 158 i Tsjerepovets, sammen med mange norske frontkjempere, og ble sammen med dem sendt tilbake til Norge i desember 1945.²⁵²

På slutten av 1980-tallet startet sovjetiske myndigheter en prosess som tok sikte på å rehabilitere mennesker som var blitt urettmessig dømt og straffet. Gjennom denne prosessen ble både Alf Mikkelsen, Harald Rygh og Odd Willassen renvasket for de anklagene som hadde ført dem i fangenskap.²⁵³

Andre sivile

Den tredje gruppen sivile som kom i sovjetisk fangenskap består blant annet av nordmenn som oppholdt seg på områder sovjetiske styrker inntok. Som nevnt internerte Den røde armé på slutten av krigen over to hundre tusen sivile som skulle brukes i det sovjetiske gjenreisingsarbeidet. I løpet av siste delen av 1944 og våren 1945 ble minst åtte nordmenn internert. Disse åtte nordmennene ble etter ankomsten til Sovjetunionen tvunget til å arbeide i de sovjetiske arbeidsleirene eller i arbeidsbataljonene.

Sigvart Nodeland hadde i 1943 blitt utskrevet til arbeidstjeneste i Tyskland. Han ble tatt til fange av sovjetiske styrker i Berlin 9. april 1945. Registreringskortet hans forteller oss at

²⁵² RGVA: Registreringskort og UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, rapport til politimesteren i Sør-Varanger 29. mai 1946.

²⁵³ *Kniga pamjati*, Murmansk 1997.

han ble satt til å arbeide i arbeidsbataljon 4041, og at han ble sendt til repatriering i slutten av juli 1946.²⁵⁴

Karl Fredrik Fredriksen skal i følge opplysninger fra RGVA ha blitt internert av tyskerne i Oslo i juli 1944, og senere ha blitt sendt til Tyskland. I fangemappa hans er det imidlertid ikke oppgitt noen grunn til dette. Det fremkommer heller ikke hvorfor han i mai 1945 ble overført fra tysk fangenskap til den sovjetiske arbeidsbataljonen 2030. Det er imidlertid klart at han i desember 1946 ble sendt til repatriering via Finland.²⁵⁵

De fleste av nordmennene som ble internert fra områder Den røde armé inntok ble repatriert i løpet av 1945 og 1946. Randi Samuelsen fra Tønsberg måtte imidlertid tilbringe mange år i sovjetisk fangenskap. Samuelsen hadde under krigen flyttet til Østerrike, og i 1943 forlovet hun seg med en østerriker, som etter kort tid ble sendt til fronten. Den norske kvinnen ble igjen i Wien, og i krigens slutfase bestemte hun seg for å flykte fra byen sammen med en østerriksk flyger. Den 12. mai 1945 ble hun arrestert av sovjetiske styrker uten gyldig pass som kunne dokumentere identiteten hennes. Hun ble mistenkt for spionasje og sendt til Sovjetunionen. Først i oktober 1953 ble hun repatriert og fikk komme tilbake til Norge.²⁵⁶ Randi Samuelsen's mappe i RGVA er hemmeligstempelt. Imidlertid er registreringskortet hennes tilgjengelig. Der står det at hun ble arrestert 12. mai 1945, overgitt til sørfrontens krigstribunal og dømt til ti års frihetsberøvelse for brudd på paragraf 58 punkt to i den sovjetiske straffeloven, som omfattet hjelp til borgerskapet.²⁵⁷

²⁵⁴ RGVA: Fond 460p, delo 313143 og registreringskort. Begge skaffet til veie av Natalja S. Lebedeva.

²⁵⁵ RGVA: Fond 460p, delo 1979 og registreringskort skaffet til veie av N.S. Lebedeva. Fredriksen er også oppført som tysklandsfange i Kristian Ottosens bok *Nordmenn i fangenskap 1940–1945*.

²⁵⁶ Knut Evensen: *Randi Randusjka*, Oslo 1976.

²⁵⁷ Lebedeva: "Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovannyje i zakljotsjennyje v SSSR".

For to av nordmennene som ble internert kjenner vi ikke skjebnen. Alfred Stubbe fra Bergen ble internert av sovjetiske styrker i mars 1945. I følge registreringskortet ble han i april 1945 plassert i arbeidsbataljon 2042, men etter dette foreligger det ingen opplysninger om nordmannen.²⁵⁸ Peter Olsen ble internert i Königsberg, nåværende Kaliningrad, i oktober 1945, og ble satt til å arbeide i en arbeidsbataljon. Olsen lyktes imidlertid i å flykte fra arbeidsbataljonen, og hva som skjedde med ham etter dette vites ikke.²⁵⁹

For seks sivile nordmenn som vi vet var i sovjetisk fangenskap, kjenner vi ikke omstendighetene rundt tilfangetakelsen. De seks nordmennene ble internert i årene 1944 og 1945, og fire av dem ble repatriert i 1945 eller 1946. De to siste døde i fangenskapet.²⁶⁰

Bjørn Veile fra Hammerfest ble internert i februar 1945, men hvor eller hvordan dette skjedde står det ikke noe om i fangemappen hans. Det fremkommer imidlertid at nordmannen ble satt til å arbeide i en arbeidsbataljon, og at han under arbeid i skogen i juli 1945 døde av hjertestans.²⁶¹

Også den sivilinternerte nordmannen Fredrik Seppe skal ha dødd i sovjetisk fangenskap uten at vi kjenner omstendighetene rundt hans fangenskap. På de to fangekortene hans er det oppgitt at han i april 1946 skal ha befunnet seg på et hospital i Murmansk, og at han i september samme år skal ha dødd av hjertesvikt og hjerteinfarkt på et hospital nær Odessa.²⁶²

Som nevnt i kapittel 1, finnes det ytterligere 16 nordmenn som i RGVA er oppførte som sivilinternerte nordmenn, men som det finnes for lite informasjon om til å kunne slå endelig fast hvorvidt var fanger eller ikke. På disse registreringskortene eller listene er det, foruten navn og fødselsår,

²⁵⁸ RGVA: Registreringskort skaffet til veie av N.S. Lebedeva.

²⁵⁹ RGVA: Registreringskort.

²⁶⁰ Basert på sammenstilling av ulike kilder, se appendiks 2.

²⁶¹ RGVA: Fond 466p, delo 24210 og registreringskort.

²⁶² RGVA: Registreringskort skaffet til veie av N.S. Lebedeva.

påført at vedkommende sivilinternerte nordmann ble overlevert til allierte myndigheter på et gitt tidspunkt i 1945.

Epe-saken

En sak som er såpass spesiell at den ikke lar seg plassere i noen av de nevnte kategoriene, var saken til Trotskijs medarbeider Walter Heinz Epe. Epe, hans kone og barn kom i sovjetisk fangenskap da de i 1941 forsøkte å komme seg til USA med transitt gjennom Sovjetunionen.

Walter Epe, eller Walter Held, som han kalte seg under oppholdet i Norge, var opprinnelig tysk statsborger. Da Trotskij i desember 1936 ble tvunget ut av Norge, ble situasjonen også vanskelig for Epe. Han ble som Trotskij kritisert for å ha overtrådt betingelsene for oppholdstillatelsen, men kunne på grunn av sitt ekteskap med den norske kvinnen Synnøve Rosendal Jensen ikke utvises.²⁶³ Da krigen kom til Norge, flyktet Epe med sin kone og sin ett år gamle sønn til Sverige. Her ble han innvilget norsk statsborgerskap i desember 1940.²⁶⁴

Epe ønsket imidlertid å bringe familien til USA og fikk innvilget innreisevisum dit. Han fikk også sovjetisk transittvisum, og planla å fly til Moskva for så å ta toget til Odessa. Derfra skulle familien reise til Istanbul med båt.²⁶⁵ Epe følte seg imidlertid ikke trygg på at reisen skulle gå bra, og ventet derfor med å dra til etter at stortingsrepresentanten og Trotskijs vert under oppholdet i Norge, Konrad Knudsen, hadde kommet velberget frem til USA over samme rute.²⁶⁶ Nils Kåre Dahl, som var en nær venn av Epe, har siden fortalt at han forsøkte å overtale Epe til å bli i Sverige. Dahl argumenterte med at det var stor sannsynlighet for at sovjetiske myndigheter visste om

²⁶³ Einhart Lorenz: "Vår kamerat i Oslo", *Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie*, 1/1986.

²⁶⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, notat datert 12. mai 1948.

²⁶⁵ PST: Mappe 10.204/d.78.

²⁶⁶ Einhart Lorenz: "Vår kamerat i Oslo".

ham, og at det ikke var verdt å risikere. Epe skal imidlertid ha vært redd for at Tyskland skulle invadere Sverige, og valgte å ta sjansen.²⁶⁷

Epe la igjen en erklæring som skulle tas frem dersom det ikke lyktes ham å komme frem. I erklæringen, som er datert 16. mai 1941 viser han tydelig at han frykter at noe skal tilstøte ham. Han skriver:

Med min reise gjennom Sovjetrussland forbinner jeg absolutt ingen annen hensikt enn å gjøre det mulig for mig og min familie å komme til Amerika. Jeg taler ikke russisk og vil ikke tre i kontakt med nogen russer utenom de funksjonærer som kommer til å ta sig av mitt reiseselskap. Hvis jeg skulde arreteres under reisen vil dette utelukkende bety en politisk hevnakt. Skjønt jeg i min publisistiske virksomhet har angrepet det nuværende regimet i Sovjetsamveldet, anser jeg mig som en venn av denne staten for så vidt som den representerer et forsøk på å bygge en ny verden på et fornuftsmessig vis. Jeg har derfor intet høiere ønske enn at Sovjetunionen må overleve den nuværende katastrofale verdenskrise, og jeg anser det, til tross for alt som er skjedd, fremdeles for alle arbeideres og alle sanne sosialisters plikt å forsvare Sovjetsamveldet mot ethvert overgrep fra imperialismens side. Hva Stalins regime angår, så tilkommer dommen over den de russiske arbeidere og historien.²⁶⁸

Den 17. mai 1941 reiste familien med fly til Moskva. Etter et par dager ble de arrestert av NKVDs agenter i byen Rjazan. Den polsk-jødiske sosialistlederen Henryk Ehrlich, som ble løslatt fra sovjetisk fangenskap i september 1941, opplyste ved løslatelsen til den norske legasjon i Kujbysjev at han hadde sittet fengslet sammen med Epe i Saratov. Han opplyste at Epe var blitt brakt fra Rjazan til Moskva og satt inn i Lubjanka-fengselet. Epe hadde fortalt Ehrlich at han der stadig var blitt

²⁶⁷ Nils Kåre Dahl: *Revolutionary History*, 2/1988.

²⁶⁸ PST: Mappe 10.204/d.78.

forhørt om sine forbindelser med trotskister i Sovjetsamveldet. Etter en stund ble han overført til fengselet i Saratov.²⁶⁹

I mellomtiden hadde den norske legasjonen i Kujbysjev fått opplyst av en fransk-russisk kvinne at også fru Epe satt fengslet i Saratov. Denne damen opplyste også at barnet var blitt brakt til et NKVD-barnehjem.²⁷⁰ Den norske legasjonen henvendte seg derfor i slutten av oktober 1941 til direktøren for den skandinaviske avdeling i det sovjetiske utenriksdepartementet for å få vite hva anklagen mot familien Epe gikk ut på. De overrakte senere samme måned et notat med alle opplysninger vedrørende familien. Den 18. januar 1942 mottok legasjonen en meddelelse fra Folkekommissariatet for utenrikssaker om at "vedkommende sovjetrussiske myndighet intet kjennskap hadde til herr Epe og hans pårørende".²⁷¹

Også ambassadør Rolf Andvord engasjerte seg i saken. Den 16. februar og 3. april 1942 henvendte han seg til visekommisær Andrej Vysjinskij og ba om alle opplysninger i saken. I juli samme år fikk legasjonen svar om at "for annen gang foretatt etterlysning ikke har tillatt de kompetente organer å fastslå at de norske borgere Walter og Synnøve Epe oppholder seg i SSSR".

Den 23. mai 1946 hadde ambassadør Andvord og ekspedisjonssjef Rolf Andersen møte om denne saken, og de ble enige om å rette en ny henvendelse til sovjetiske myndigheter. I oktober 1947 meddelte ambassaden i Moskva Utenriksdepartementet om at vedkommende sovjetmyndigheter ikke hadde noen nye opplysninger i saken.²⁷²

I november 1955 besøkte statsminister Einar Gerhardsen Sovjetunionen. Norske fanger i sovjetiske leire var et av temaene som skulle reises under besøket. Gerhardsen hadde med seg en lang liste over personer han ønsket opplysninger om,

²⁶⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, notat datert 12. mai 1948.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Ibid.

blant disse var Walter Epe og familien hans. Khrusjtsjov lovet da at han ville sette fri alle nordmenn som måtte befinne seg i sovjetisk fangenskap, "både de gode og de dårlige". Han lovet også å foreta nye undersøkelser.²⁷³ Etter besøket kom det inn en rekke dødsattester til det norske Utenriksdepartementet. Blant disse var også de tre medlemmene av Epe-familien. Her ble det slått fast at den to år gamle Ivar Epe døde 4. september 1941 av dysenteri, Synnøve Epe døde 31. august 1942 av atrofisk enterkolitt²⁷⁴, mens Walter Epe døde 28. desember 1942 av lungebetennelse.²⁷⁵

Etter åpningen i sovjetiske arkiver etter den kalde krigens slutt, har det imidlertid vært mulig å slå fast at opplysningene norske myndigheter fikk om familien i 1956 var ren bløff. I et brev som er datert 6. august 1946 fra viseministeren for statlig sikkerhet til viseministeren for utenrikssaker, slås det fast at Epe og hans kone ble arrestert av MGB²⁷⁶ i juli 1941, anklaget for kontrarevolusjonær virksomhet. Av dette brevet fremgår det også at Walter Heinz Epe slett ikke døde av lungebetennelse. Den 7. oktober 1942 ble han dømt til døden og trolig henrettet. Hans kone oppgis å ha dødd i fangenskap før dommen over henne falt. Her står det ingenting om hvilken sykdom hun skal ha dødd av.²⁷⁷ Om barnet er det ingen opplysninger.

Da den norske spionen Bjørn Willy Gunneriussen kom hjem fra fangenskap i 1955 opplyste han at han gjennom en tysk medfange hadde fått vite om en norsk kvinne ved navn Syn-

²⁷³ Sven G. Holtmark (red.): *Norge-Sovjetunionen 1917-1956. En utenrikspolitisk dokumentasjon*, Oslo 1995, dokument nummer 384.

²⁷⁴ I følge professor dr. med. Torleiv Ole Rognum er denne sykdommen trolig en ikke-tropisk sprue, en tarmsykdom som ledsages av fettdiaré og underernæring.

²⁷⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra den norske ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 24. januar 1956.

²⁷⁶ Endringen fra folkekommissariater til ministerier skjedde først i begynnelsen av 1946, så Epe-familien ble arrestert av NKGB, ikke MGB.

²⁷⁷ AVPRF: Fond 0116, opis 28, papka 131, delo 31.

nøve som hadde et stort arr over hele halsen. Denne kvinnen oppholdt seg i leiren Inta på et tidspunkt der Synnøve Epe er oppgitt å være død.²⁷⁸ Utenriksdepartementet fant ut at Synnøve Epe hadde et slikt arr, og regnet med at det var henne tyskeren hadde sett. Videre undersøkelser ble imidlertid ikke gjort, fordi dødsattestene til alle de tre i familien ble overbrakt norske myndigheter kort tid etter.

²⁷⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 16, notat datert 20. april 1955.

Kapittel 6

Norske myndigheter og fangesakene

Etter at krigen var over ble det rettet mange henvendelser til norske myndigheter om nordmenn som var savnet i Sovjetunionen. Både Sosialdepartementet, Flyktnings- og repatrieringsdirektoratet og Utenriksdepartementet mottok jevnlig henvendelser fra de savnedes pårørende. Noen søkte også hjelp hos Norges Røde Kors for å få meldt slektninger savnet. Etter hvert som henvendelsene til norske myndigheter ble mange, ble det også behov for å avklare hvem som skulle ha ansvaret for slike saker og hvordan de skulle behandles.

Institusjoner og fremgangsmåter

Den norske ambassaden i Moskva kontaktet høsten 1945 Utenriksdepartementet for å klage på strømmen av henvendelser de daglig mottok fra Norges Røde Kors om hjelp til å etterlyse savnede personer. Personene Røde Kors henvendte seg om var hovedsaklig norske kvinner som var gift med tyskere, og som familien ønsket ettersøkt. Ambassadør i Moskva Rolf Andvord kontaktet Utenriksdepartementet fordi han fryktet at en ettersøking av disse mer enn hundre personene ville kunne skade utsiktene til å få sovjetisk assistanse i ettersøkningen av det han kalte "norske patrioter". Han foreslo derfor at alle henvendelser skulle underkastes en kritisk

granskning før eventuelle etterlysninger ble fremmet.²⁷⁹ Noen uker senere ba ambassaden Utenriksdepartementet om instruks for hvordan ettersøkningen av savnede nordmenn i Sovjetunionen skulle foregå.²⁸⁰

I januar 1946 avholdt representanter for Utenriksdepartementet, Sosialdepartementet og Røde Kors, samt den norske ambassadøren i Moskva et møte i Utenriksdepartementet. Her skulle man trekke opp retningslinjer for hvordan ettersøkning og repatriering av norske borgere i Sovjetunionen skulle foregå.

Møtet ble innledet med at ekspedisjonssjef Rolf Andersen fra Utenriksdepartementet redegjorde for hvilke grupper nordmenn som befant seg i Sovjetunionen:

1. Gode nordmenn som under krigen av en eller annen grunn er kommet til Sovjet-Samveldet.
2. Norske Tysklandsfanger (nu visstnok i alt ca. 35), som befinner seg i den sovjet-russiske sone i Tyskland,
3. Frontkjemper, tatt til fange av sovjet-russiske styrker og internert i Sovjet-Samveldet. NS-medlemmer.²⁸¹

På dette tidspunktet hadde norske myndigheter liten oversikt over hvor mange nordmenn som satt fanget i Sovjetunionen og under hvilke omstendigheter de hadde kommet dit. Med "gode nordmenn" mente trolig ekspedisjonssjefen de savnede fiskerne fra *M/K Skreien*, Henry Meyer og familien Epe, som var de sivile man på dette tidspunktet visste var savnet. Tysklandsfangerne var nordmenn som sovjetiske styrker hadde befrikk fra tyske konsentrasjonsleire, men som ennå ikke var kommet hjem. Ekspedisjonssjefen utelukker i sin liste tyske statsborgere av norsk opprinnelse, som Røde Kors hadde bedt

²⁷⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, melding fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 23. november 1945.

²⁸⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 14. desember 1945.

²⁸¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, referat datert 11. januar 1946.

den norske ambassaden i Moskva om å etterlyse. Dette ble antakelig gjort fordi Utenriksdepartementet mente dette var en gruppe som lå utenfor norske myndigheters ansvarsområde.

Under møtet kom man frem til at alle henvendelser til den norske ambassaden i Moskva angående etterlyste nordmenn skulle sendes gjennom Utenriksdepartementet.²⁸² Dette betydde at dersom Røde Kors eller Sosialdepartementet mottok etterlysninger, skulle disse sendes til Utenriksdepartementet, som fikk ansvaret for å rette henvendelsene videre. Gjennom en slik fremgangsmåte ønsket Utenriksdepartementet trolig å oppnå en siling av etterlysningene, slik at kravet fra ambassaden i Moskva om en kritisk granskning av alle henvendelser lettere kunne imøtekommes.

Representantene fra Sosialdepartementet ønsket at etterlysningen av sivile nordmenn skulle bli fremskyndet mest mulig. I spørsmålet om etterlysning av tidligere frontkjemper, var det imidlertid større uoverensstemmelser mellom aktørene. Sosialdepartementet viste til at viserikspolitisjefen på et møte 30. november 1945 hadde uttalt at hjemsendelse av frontkjemper ikke hadde noen hast. Ambassadør Rolf Andvord påpekte imidlertid at dersom frontkjempernes saker ikke ble tatt opp nå, ville de risikere å bli sittende i årevis i sovjetisk fangenskap. Han fremholdt at det ville være bedre om de ble hjemsendt og fikk sin sak prøvd for norske domstoler. På bakgrunn av uenigheten mellom ambassadøren og Sosialdepartementets representanter, ble det besluttet at man skulle henvende seg til Justisdepartementet med anmodning om en uttalelse om hvorvidt ambassaden i Moskva skulle instrueres til å søke frontkjemper frigitt og hjemsendt eller ikke.²⁸³

I ettertid oppsto det forvirring rundt hva som egentlig var blitt sagt og ment på møtet i Utenriksdepartementet. Dagen etter ble det som avtalt rettet en henvendelse fra Utenriksdepartementet til Justisdepartementet. Brevet ble skrevet av sek-

²⁸² Ibid.

²⁸³ Ibid.

retær Knut Brødsgaard Aars, som også hadde skrevet referatet fra møtet dagen før. Det ble dessuten forevist fungerende byråsjef Erik Andreas Colban, som også hadde deltatt på møtet. Brevet uttrykker imidlertid andre synspunkter enn de som kommer frem i referatet fra møtet dagen i forveien. Aars skriver blant annet at ambassadøren hadde "fremholdt at arbeidet med etterlysning og hjemsendelse av landssvikere fra Sovjet-Samveldet er forbundet med vanskeligheter, formentlig fordi disse personers stilling også etter vedkommende sovjet-russiske myndigheters oppfatning er meget slett". Et annet sted i brevet heter det at ambassadøren "opplyste videre om at eventuell etterlysning av landssvikere vil kunne ha en direkte uheldig virkning for ambassadens arbeid med å etterlyse visse mindre grupper av gode nordmenn som etter hva man kjenner til for tiden også er internert i Sovjetsamveldet".²⁸⁴ At brevet i så stor grad avviker fra møtereferatet når begge er skrevet av samme person, kan bety at Utenriksdepartementet på dette tidspunktet ikke var særlig innstilt på å etterlyse norske frontkjemper. I enkelte brev og dokumenter fra Utenriksdepartementet kommer det tydelig frem at frontkjemperne ble uglesett av norske myndigheter. Ved flere anledninger blir de omtalt som "quislinger" og gitt andre negative karakteristikk.²⁸⁵

For å rette opp misforståelsen, sendte ambassadør Andvord i februar 1946 et brev til Utenriksdepartementet der han fremholdt at brevets fremstilling av hans synspunkter var uriktig. Han presiserte at det ikke var ettersøkningen av frontkjemperne han trodde kunne bli et problem i forhold til sovjetiske myndigheter, men etterlysningen av de mange tyskerne Norges Røde Kors hadde henvendt seg til ambassaden om. Dette gjaldt blant annet norske kvinner som hadde giftet seg i Tyskland, og som nå var tyske statsborgere. Ambassadøren ba

²⁸⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Utenriksdepartementet til Justisdepartementet datert 12. januar 1946.

²⁸⁵ For eksempel UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 30. mars 1948.

derfor om at Justisdepartementet skulle bli meddelt hans presiseringer.²⁸⁶ Korreksjonen kom imidlertid for sent. I svaret fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet, som ble sendt 23. januar, erklærte man seg nemlig enig i ambassadørens angivelige uttalelse om at et initiativ for etterlysning og hjemsendelse av tidligere frontkjemper "vil ha en direkte uheldig virkning for ambassadens arbeid med å oppspore grupper og enkeltstående gode, lojale nordmenn".²⁸⁷ Justisdepartementet kom derfor til den konklusjonen at det ikke var noen grunn for ambassaden i Moskva til å ta noe direkte initiativ for etterlysning og hjemsendelse av frontkjemperne. Justisdepartementet fremholdt videre at dersom man likevel ville velge å rette en anmodning til sovjetiske myndigheter om ettersøkning og hjemsendelse av frontkjemperne, måtte dette skje med begrunnelse om at man ønsket disse personene hjem for at de skulle stå til rette for sine handlinger overfor norske domstoler.²⁸⁸

I et brev til den norske ambassaden i Moskva sluttet Utenriksdepartementet seg til den oppfatningen Justisdepartementet hadde gitt uttrykk for, og ba ambassaden "forholde seg i overensstemmelse hermed".²⁸⁹

Selv om man var blitt enige om at alle etterlysninger skulle gå gjennom Utenriksdepartementet, tok det tid før denne ordningen virket som den var tenkt. Sosialdepartementet ble etter møtet 11. januar bedt om å samle alle opplysninger om de savnede nordmennene på lister som skulle oversendes Uten-

²⁸⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra den norske ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 17. februar 1946.

²⁸⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet datert 23. januar 1946.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Utenriksdepartementet til den norske ambassaden i Moskva datert 19. februar 1946.

riksdepartementet med jevne mellomrom.²⁹⁰ I mars 1946 måtte Utenriksdepartementet imidlertid sende en påminnelse til Sosialdepartementet om nødvendigheten av å innhente tilstrekkelige opplysninger om hver enkelt savnet person, samt å foreta en vurdering av den enkelte henvendelsen før den ble rettet til Utenriksdepartementet. Utenriksdepartementet fremholdt dessuten at Sosialdepartementet bare skulle fremme en etterlysningssak i de tilfeller der det forelå spesielt gode grunner til å anta at vedkommende savnede person virkelig oppholdt seg i Sovjetunionen.²⁹¹

Første del av arbeidet med en fangesak besto i å motta og registrere henvendelsen, samt å vurdere hvor sannsynlig det var at vedkommende etterlyste person virkelig befant seg i fangenskap. I de fleste tilfeller var det de savnedes pårørende som kontaktet Utenriksdepartementet. I årene 1945 og 1946 ble minst 71 frontkjempere repatriert fra Sovjetunionen. Dette var soldater som hadde vært meldt falt, og deres hjemkomst ga andre pårørende håp om at også deres kjære likevel kunne være i live.²⁹² Utenriksdepartementets dossier om de norske sovjetfangene viser at hver gang det sto noe om norske myndigheters arbeid med fangesakene i avisene, eller hver gang hjemsendelsen av nordmenn fra Sovjetunionen var omtalt i pressen, kom det et titalls nye henvendelser fra pårørende.

Bakgrunnen for at det ble antatt at den etterlyste personen faktisk befant seg i Sovjetunionen varierte sterkt fra sak til sak. I noen tilfeller hadde de pårørende mottatt livstegn fra den savnede, gjennom brev fra fangen selv eller gjennom hilsen fra en hjemsendt medfange. I andre tilfeller var antakelsen

²⁹⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Utenriksdepartementet til Sosialdepartementet, datert 28. februar 1946.

²⁹¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Utenriksdepartementet til Sosialdepartementet datert 12. mars 1946.

²⁹² Se *De falt for Norge*, Oslo 1945, og appendiks 2.

om at den savnede befant seg i fangenskap kun et håp som baserte seg på at ingen hadde sett vedkommende falle.²⁹³

Utenlandske fanger kunne i flere tilfeller bidra med viktig informasjon. I likhet med mange repatrierte nordmenn, tok mange direkte kontakt med de pårørende. Andre henvendte seg til norske diplomatiske representanter i hjemlandet.²⁹⁴ Utenlandske fanger kunne også være viktige på en annen måte. De norske fangene fikk som nevnt lenge ikke mulighet til å sende eller motta post. Flere av nordmennenes tyske medfanger fikk imidlertid sende og motta post, og ved hjelp av disse fikk nordmennene i flere tilfeller gitt beskjed om at de var i live.²⁹⁵

Dersom Utenriksdepartementet kom til at det var grunn til å tro at den savnede personen virkelig befant seg i Sovjetunionen, ble det arbeidet med å skaffe tilstrekkelig informasjon til å kunne etterlyse vedkommende hos sovjetiske myndigheter. Ettersøkningen av NN 61 fra Stavanger kan tjene som eksempel på hvordan Utenriksdepartementet arbeidet. I oktober 1945 mottok Utenriksdepartementet brev fra frontkjemperens foreldre. Foreldrene hadde mottatt et brev fra finnen Taino Virtanen, som nettopp hadde sluppet fri fra sovjetisk fangenskap. Finnen kunne fortelle at han hadde møtt den norske frontkjemperen i fangenskap i Sovjetunionen. Utenriksdepartementet ønsket utdypende informasjon i denne saken, og ba om å få tilsendt finnens brev. Dette ble gjort, og senere samme måned henvendte Utenriksdepartementet seg til den norske legasjonen i Helsingfors med spørsmål om de kunne spore opp denne finnen og oppta forklaring av ham. I begynnelsen av november kom svaret fra den norske legasjonen. Finnen hadde fortalt at han hadde møtt nordmannen i leiren Boksitogorsk i

²⁹³ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", diverse henvendelser til Utenriksdepartementet.

²⁹⁴ For eksempel UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 1, brev til Utenriksdepartementet i London fra den norske legasjonen i Stockholm, datert 26. mars 1945.

²⁹⁵ Skavang: *Men mange ble igjen*, s. 116.

nærheten av Leningrad. Etter at disse opplysningene var blitt innhentet, henvendte Utenriksdepartementet seg til ambassaden i Moskva og ba om at ambassaden hvis mulig skulle skaffe opplysninger om hvorvidt frontkjemperen var i live, og om han eventuelt kunne forventes hjemsendt.²⁹⁶

Når den norske ambassaden tok opp fangesakene med sovjetiske myndigheter, kunne det skje på forskjellige måter. I noen tilfeller ble det utformet noter der man etterlyste nordmenn, andre ganger nøyde ambassaden seg med muntlige henvendelser til sovjetiske myndigheter. Det er også eksempler på at ambassadens personell tok opp enkeltsaker i andre sammenhenger, for eksempel under arrangementer der begge lands representanter deltok.²⁹⁷ Etter hvert som ettersøkingene av savnede nordmenn ble mange, ble navnene på de savnede nordmennene samlet opp på en liste som ambassaden en gang per år overrakte sovjetiske myndigheter. Dette ble praksis fordi Utenriksministeriet skal ha uttrykt irritasjon over de stadige henvendelsene fra den norske ambassaden i disse sakene.²⁹⁸

Informasjon fra hjemvendte fanger var kanskje den beste måten norske myndigheter kunne få vite noe om nordmennene i sovjetisk fangenskap. Partisanen Richard Eriksen avga en grundig rapport til norske myndigheter da han kom hjem fra

²⁹⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, brev fra pårørende til Utenriksdepartementet datert 2. oktober 1945, brev fra Utenriksdepartementet til legasjonen i Helsingfors datert 26. oktober 1945, brev fra legasjonen i Helsingfors til Utenriksdepartementet datert 10. november 1945 og brev fra Utenriksdepartementet til ambassaden i Moskva datert 30. november 1945. Først etter Gerhardsens besøk i Moskva i november 1955 kom det imidlertid opplysninger om nordmannen fra sovjetiske myndigheter. I den oversendte dødsattesten het det at NN 61 hadde dødd av bukhinnebetennelse i mars 1945. Dødsårsaken som ble oppgitt til norske myndigheter i 1956 har imidlertid vist seg å ikke stemme. NN 61 døde av avmagring.

²⁹⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 5, notat av 12. september 1947.

²⁹⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 10, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 15. januar 1952.

fangenskap i Sovjetunionen i oktober 1945. Eriksen oppga navn og hjemsted på 35 fanger som han hadde møtt i de to leirene han satt. Han oppga både navn på gjenværende nordmenn i leirene, og på nordmenn som hadde blitt repatriert samtidig som ham. Opplysningene fra Eriksen utgjorde hovedstammen i den første listen som ble sendt fra norske til sovjetiske myndigheter.²⁹⁹ Norske myndigheter viste imidlertid liten vilje til å innhente forklaringer fra de andre repatrierte nordmennene. Til tross for at Eriksen hadde oppgitt navn på mange frontkjemperer som også var blitt hjemsendt, ble ingen av disse oppsøkt av norske myndigheter. Denne passiviteten hos norske myndigheter kan ha ført til at viktig informasjon om gjenværende fanger gikk tapt.

Utenriksdepartementets manglende vilje til å oppsøke tidligere fanger for å få informasjon forsinket prosessen med å få klarhet i savnede nordmenns skjebne. Dette kom tydelig frem i arbeidet med Henry Meyers sak. Styrmann Henry Meyer fra båten *Moder II*, som ble skutt i brann av sovjetiske torpedobåter utenfor Finnmarkskysten i mai 1944, var en av de fangene norske myndigheter prioriterte høyest å ettersøke. Til tross for dette foretok Utenriksdepartementet seg ikke annet med saken enn med jevne mellomrom å rette henvendelser til sovjetiske myndigheter. I 1964 begynte journalisten Einar Eriksen i *Bergens Tidende* på eget initiativ å etterforske denne saken. Han reiste rundt i Finnmark, der han møtte flere av de som hadde sittet internert sammen med styrmann Meyer. Ved å intervju disse, fremskaffet journalisten en rekke opplysninger som norske myndigheter selv etter nesten 20 år med ettersøking ikke kjente til.³⁰⁰ Det kan ha vært disse presseoppslagene, og det faktum at Meyer-saken var i ferd med å kunne bli et hett tema under Khrusjtsjovs statsbesøk dette året, som gjorde

²⁹⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, notat datert 24. oktober 1945.

³⁰⁰ *Bergens Tidende* 12. november 1994.

at sovjetiske myndigheter i mai 1964 fortalte hva som hadde skjedd med den norske styrmannen.

I noen tilfeller ba imidlertid Utenriksdepartementet lokale politikontor om å foreta avhør av hjemkomne fanger som kunne tjene til å bringe frem opplysninger om enkeltfanger.³⁰¹ Dette skjedde imidlertid bare dersom de pårørende hadde mottatt opplysninger fra denne fangen, og Utenriksdepartementet ønsket utdypende informasjon. Dersom Utenriksdepartementet hadde vært mer aktive med å oppsøke hjemkomne fanger og innhente opplysninger fra dem, ville det trolig spart norske myndigheter for unødig arbeid, og ført til at en rekke nordmenn kunne blitt etterlyst raskere.

Utenrikspolitiske hensyn?

I arbeidet med å få hjemsendt fangene var norske myndigheter svært redde for å foreta seg noe som kunne provosere sovjetiske myndigheter. De fryktet at dersom man irriterte sovjetiske myndigheter, kunne dette skade arbeidet med å få hjemsendt fangene som fortsatt oppholdt seg i Sovjetunionen. Denne frykten kom tydelig frem ved flere anledninger:

Norske myndigheter var svært varsomme når det gjaldt hvilke saker man valgte å ta opp. Som vi har sett, var Utenriksdepartementet det første året usikker på hvordan sovjetiske myndigheter ville reagere dersom man tok opp saker der frontkjemperne var involvert. De gikk ut fra at sovjetiske myndigheter ville se med motvilje på slike saker, men etter hvert som arbeidet skred frem, viste det seg imidlertid at sovjetiske myndigheter i liten grad tok slike hensyn. Frontkjemperne ble derfor fra 1947 etterlyst på samme måte som andre savnede.

Utenriksdepartementet vegret seg også mot å ta opp saker som kunne være kontroversielle. Dette fikk blant annet følger

³⁰¹ For eksempel UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 3, brev fra Utenriksdepartementet til Fredrikstad politikammer, datert 6. juli 1946.

for departementets arbeid med å finne ut hva som hadde skjedd med Trotskijs sekretær fra oppholdet i Norge, Walter Heinz Epe, og familien hans. Det var Epes tilknytning til Trotskij, samt det politiske innholdet i artiklene han hadde skrevet, som var grunnen til at norske myndigheter kviet seg for å ta saken opp. Man antok at sovjetiske myndigheter ikke ville se med blide øyne på en person som hadde arbeidet tett innpå og sympatisert med en erklært fiende av den sovjetiske staten. Utenriksdepartementet fryktet at Epe-saken skulle kunne forverre forholdet til Sovjetunionen og dessuten gjøre det vanskeligere å få hjemsendt nordmennene som på dette tidspunktet fortsatt befant seg i fangenskap. I et brev fra Utenriksdepartementet til den norske ambassaden i Moskva som tok opp hvordan og hvor ofte en skulle rette henvendelser til sovjetiske myndigheter om sovjetfangene, het det:

Jeg er oppmerksom på at det i saker av denne art må vises den største varsomhet. Det er sannsynlig at det f. eks vil skade Meyers [Henry Meyer] sak om den kobles sammen med Walter Epes. For det første antas det jo av mange at Walter Epe er død, og dessuten hadde han jo ved sin politiske virksomhet gitt tydelig uttrykk for at han var en motstander av det nåværende regime i Sovjet-Samveldet. Selv om han var norsk statsborger, var hans tilknytning til Norge av nokså ny dato og mer av formell enn reell art. Det skulle derfor kanskje være grunn til å konsentrere eventuelle bestrebelser om hans norske hustru og deres barn som forsvant samtidig med ham.³⁰²

Norske myndigheter var også redde for at det ville provosere sovjetiske myndigheter dersom man valgte å ettersøke personer som sovjetiske myndigheter allerede hadde slått fast at ikke befant seg på sovjetisk territorium. I et brev til Utenriksdepartementet fra ambassaden i Moskva fra 1952 ble det fremholdt at man burde oppgi ettersøkningen av personer

³⁰² UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 8, brev fra Utenriksdepartementet til ambassaden i Moskva datert 19. oktober 1950.

sovjetiske myndigheter nektet kjennskap til. Ambassaden fryktet at Utenriksministeriet ville ignorere den årlige oppdaterte listen med etterlysninger dersom dette ikke ble gjort. I brevet til Utenriksdepartementet heter det: "Ambassadens tjenestemenn kjenner ikke til noe eksempel fra de siste tre år på at sovjetiske myndigheter har nektet kjennskap til norske borgere som senere likevel viser seg å være i Sovjet-Samveldet."³⁰³

Noen dager etter at brevet nådde Utenriksdepartementet ble det skrevet et notat om problemene det tok opp. I notatet fremholdes en rekke eksempler på at ambassaden tok feil da den antok at det ikke fantes eksempler på at etterlyste personer som sovjetiske myndigheter nektet kjennskap til, likevel hadde vist seg å befinne seg i Sovjetunionen. Sommeren 1946 meldte sovjetiske repatrieringsmyndigheter at de ikke hadde lyktes i å skaffe opplysninger om fem navngitte frontkjemper. Ambassaden ble imidlertid instruert om å fortsette ettersøkingen, og i februar 1947 fikk ambassaden bekreftet at to av disse satt i fangenskap. I august samme år kom bekreftelsen om nok en person, og i løpet av 1948 innrømmet sovjetiske myndigheter at også de to siste frontkjemperne befant seg i sovjetiske leire. Ettersøkingen av frontkjemperen Kåre Skavang gjennom ambassaden i Moskva var uten resultat i både i oktober 1947 og i januar 1948, men i februar 1949 kom meldingen om at Skavang skulle repatrieres. I juli samme år kom han hjem til Norge.³⁰⁴

På tross av alle eksemplene som ble brakt frem i dette notatet, ble konklusjonen fra Utenriksdepartementet at man burde rette seg etter ambassaden syn, og innstille ettersøkingen etter de nordmenn man hadde fått negativt svar om hos sovjetiske myndigheter. Det ble imidlertid understreket at man

³⁰³ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 10, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 15. januar 1952.

³⁰⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 10, notat datert 23. januar 1952.

måtte ha i bakhodet at de sovjetiske svarene ikke alltid var til å stole på.³⁰⁵

Den skeptiske holdningen til å etterlyse nordmenn som sovjetiske myndigheter hevdet de ikke hadde kjennskap til, fikk konsekvenser for ettersøkingen av den tidligere partisanen Hilmar Heikkilä, som var blitt anklaget for udisiplinert oppførsel og dømt til ti års tvangsarbeid av en lokal militær domsstol i Murmansk. Etter at Utenriksdepartementet i 1949 fikk opplysninger om Heikkiläs historie, etterlyste de nordmannen, men fikk beskjed om at alle ettersøkinger etter ham var resultatløse. For ikke å irritere sovjetiske myndigheter, trappet Utenriksdepartementet ned ettersøkingen. Heikkiläs sak ble derfor bare sporadisk tatt opp i årene som fulgte.

I 1955, seks år etter at Heikkilä var etterlyst for første gang, kom det plutselig beskjed fra sovjetiske myndigheter om at han i 1951 døde av hjernehinnebetennelse.³⁰⁶ Beskjeden om Heikkiläs død kom helt overraskende og ble en kraftig vekker for norske myndigheter. I et notat som ble skrevet like etter at Utenriksdepartementet hadde mottatt informasjon om dette, heter det at

Sovjet-myndighetenes meddelelse viser at selv om en etterlysning ikke har ført til noe resultat, og selv om vedkommende ikke er påtruffet eller hørt om i Sovjet-Samveldet, kan vedkommende likevel befinne seg i sovjetisk fangenskap. [...] Utenriksdepartementet bør i fremtiden være klar over disse kjennsgjerninger. En etterlysningssak må derfor under ingen omstendighet bortlegges som "avsluttet" o.l. fordi om sovjetmyndighetene er sin vane tro og meddeler at "vedkommende ikke befinner seg i Sovjet-samveldet" e.l.³⁰⁷

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 16, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 1. april 1955.

³⁰⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 16, notat datert 27. april 1955.

Utenriksdepartementet tok også selvkritikk for å ha innstilt ettersøkingene. Byråsjef Gustav Heiberg skrev som en reaksjon på Heikillås sak at man i lengre tid hadde valgt å avvente etterlysningssaker for ikke å irritere russerne og lage vanskeligheter for repatrieringen av Harjo og Isaksen, men at det nå likevel ikke virket som om den passive holdningen hadde noen betydning for disse sakene.³⁰⁸

På dette tidspunktet burde det imidlertid ikke vært overraskende for Utenriksdepartementet at sovjetiske myndigheter ikke alltid oppga sannheten om norske fanger. Notatet fra 1952, som redegjorde for dette problemet, er allerede nevnt, og også i tiden etter at notatet ble skrevet var det episoder som viste at man fra norsk side ikke måtte oppgi etterlysning. Randi Samuelsen, som ble tatt til fange i Wien i 1945, ble ettersøkt i 1947, etter at moren hennes hadde fått brev fra henne i fangenskap.³⁰⁹ Sovjetiske myndigheter ga i første omgang ikke noe svar på henvendelsen. Da norske myndigheter i 1949 purret på saken, svarte sovjetmyndighetene at de ikke hadde noen opplysninger om Samuelsen.³¹⁰ Etter dette oppga norske myndigheter ettersøkningen av henne. Da norske myndigheter i oktober 1953 fikk beskjed om at hun skulle repatrieres, kom dette helt overraskende. Norske myndigheter hadde på dette tidspunktet glemt hvem hun var, og måtte søke tilbake i gamle dossier for å finne saken hennes.³¹¹

Norsk presse var opptatt av arbeidet med å få hjem sovjetfangene. Da de tre overlevende nordmennene fra fiskebåten *M/K Skreien* kom hjem fra sovjetisk krigsfangenskap i juni 1946, var medieinteressen omkring dem stor. De tre fiskerne

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 4, brev fra pårørende til Utenriksdepartementet, innkommet 11. februar 1947.

³¹⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 16. april 1949.

³¹¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 12, brev til ekspedisjonssjef Boye i Utenriksdepartementet fra ambassadør Jens Schive ved ambassaden i Moskva, datert 3. november 1953.

hadde ikke noe negativt å si om behandlingen de hadde fått i Sovjetunionen, men det ble likevel laget flere store negative oppslag i *Aftenposten* og *Morgenbladet* i dagene etter at de kom hjem. I et notat av 8. juli 1946, beklager Utenriksdepartementet seg over dette:

Overskriftene og en del av innholdet i *Aftenpostens* intervju, er dog slik formet, at leserne vil kunne få et skjevt og ufordelaktig inntrykk av de russiske myndigheters opptreden. Intervjuet kan med andre ord, virke som en kritikk mot disse myndigheter.[...] Det finnes fremdeles nordmenn i Sovjet-Samveldet, som Ambassaden i Moskva etterlyser og vil søke å få hjemsendt. Hvis den sovjetrussiske regjering får inntrykk av at nordmenn som hjemsendes fra Sovjet-Samveldet, etter hjemkomsten kritiserer de sovjetrussiske myndigheter overfor pressen, vil dette kunne medføre en mindre velvillig innstilling, når Ambassaden i Moskva for fremtiden skal søke å få hjemsendt nordmenn.³¹²

Også fangene som vendte hjem høsten 1953, de fem frontkjemperne, Otto Larsen og Randi Samuelsen, ble møtt med stor interesse fra både norsk og utenlandsk presse da de kom hjem etter nesten et tiår i fangenskap. Allerede ved militærmissjonen i Berlin ventet journalistene på dem, og Otto Larsen ga senere i boka si uttrykk for at han følte spørsmålene ubehagelige. Han følte seg utrygg for hvordan sovjetiske myndigheter ville reagere på det han sa, og ønsket derfor å snakke minst mulig før han hadde beina på norsk jord.³¹³

Utenriksdepartementet måtte stadig drive brannslukking etter den norske pressen. I noen tilfeller tok Utenriksdepartementet direkte kontakt med journalister de syntes gikk for langt i sin dekning av fangesakene. Byråsjef Gustav Heiberg skrev i et notat fra 1954 at han hadde bedt en journalist fra VG om å vise forsiktighet når han skrev om sovjetfangene. I

³¹² UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 2, notat datert 8. juli 1946.

³¹³ Larsen: *Jeg var sovjetspion*, s. 238.

notatet skriver Heiberg: "Jeg ba ham derfor tenke seg godt om før han skrev noe i avisen og jeg sa også at jeg var redd for at den pressekampanje som fulgte etter at de 7 fangene var kommet hjem i oktober ville vise seg uheldig for vårt arbeid med å få fangene fri."³¹⁴

I andre tilfeller ble fangene som kom hjem bedt om ikke å uttale seg til pressen. Da Emil Isaksen kom hjem fra fangenskap sommeren 1955, sendte Utenriksdepartementet byråsjef Gustav Heiberg til Finnmark for å ta opp Isaksens forklaring. Under dette møtet snakket de to om at oppslag i pressen kunne virke skadelig på arbeidet med å få de siste nordmennene hjem, og Isaksen ble frarådd å gi opplysninger til journalister. Isaksen var i likhet med Otto Larsen blitt oppfordret til å skrive bok om opplevelsene i de sovjetiske leirene, men var enig med Utenriksdepartementets utsendte representant om at han burde se tiden an før han ga noen tilsagn om en bok.³¹⁵ Isaksen ga ikke ut noen bok, men gjennomførte et par lengre intervjuer med *Arbeiderbladets* journalist Paul Engstad jr. I disse intervjuene bekreftet han det Otto Larsen hadde fortalt, men unngikk hatske utfall mot Sovjetunionen.³¹⁶

Utleveringssaken

En sak som skapte hodebry for norske myndigheter over en periode på seks år, gjaldt repatrieringen av ti norske frontkjemper. I denne saken valgte imidlertid norske myndigheter en mindre pragmatisk linje, og ga ikke etter for sovjetiske krav.

Sovjetiske myndigheter hadde tidlig i 1947 erkjent at tre etterlyste nordmenn befant seg i Sovjetunionen, men erklærte 5. februar at de tre ikke kunne repatrieres fordi de hadde

³¹⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 14, notat datert 19. mars 1954.

³¹⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 16, notat datert 25. august 1955.

³¹⁶ *Arbeiderbladet* 13. august og 27. august 1955.

tjenestegjort frivillig i SS.³¹⁷ I august 1947 kom samme melding for ytterligere to frontkjemper.³¹⁸ Norske myndigheter ga imidlertid ikke opp, og rettet en ny henvendelse til repatrieringsdirektoratet med krav om at nordmennene måtte sendes hjem. Den 18. oktober 1947 virket det som om norske myndigheter hadde fått gjennomslag for sitt krav. Det sovjetiske repatrieringsdirektoratet sa seg da villige til å utlevere nordmennene, og foreslo at de skulle overleveres ved grensen til Finland allerede 30. oktober.³¹⁹

De fem frontkjempernes foreldre hadde i årene etter krigen hyppig henvendt seg til Utenriksdepartementet med spørsmål om hva som ble gjort for å få sønnene hjem, og da Utenriksdepartementet fikk meldingen om at frontkjemperne skulle utleveres, ble den gledelige nyheten straks overbrakt. Men de pårørende gledet seg for tidlig. Den 25. oktober fikk den norske ambassadøren i Moskva muntlig beskjed om at overleveringen bare kunne finne sted dersom man fra norsk side var villige til å utlevere fem sovjetiske borgere som den sovjetiske ambassadøren i Norge hadde krevd utlevert.³²⁰

De fem sovjetiske borgerne det her ble siktet til, var baltere som hadde sittet i tysk krigsfangenskap i Norge. Balterne fryktet at de ved en utlevering til Sovjetunionen, ville kunne komme til å dele skjebne med mange andre sovjetiske krigsfanger, og bli sendt til tvangsarbeidsleire.

Norske myndigheter hadde allerede før den sovjetiske sammenkoblingen av de to sakene vært uvillige til å utlevere balterne til Sovjetunionen, og så heller ikke nå noen grunn til å se sakene i sammenheng. Den 5. januar ble det sendt et brev fra

³¹⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 4, P.M. datert 3. mars 1947.

³¹⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 5, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 5. august 1947.

³¹⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 5, telegram fra ambassaden til Utenriksdepartementet datert 20. oktober 1947.

³²⁰ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 5, brev fra Utenriksdepartementet til Justisdepartementet, datert 29. oktober 1947.

Utenriksdepartementet til Justisdepartementet med påskriften "haster". Gjennom dette brevet søkte Utenriksdepartementet Justisdepartementets råd om hvordan man skulle forholde seg til repatrieringen av de fem norske frontkjemperne. I tillegg til disse fem, hadde det nå dukket opp ytterligere fem frontkjemper som sovjetiske myndigheter holdt tilbake i påvente av en utlevering av balterne.

Justisdepartementet søkte i sin tur råd hos Riksadvokaten, og i svaret til Utenriksdepartementet ble det ikke levnet noen tvil: "Man bør fra norsk side avvise ethvert forsøk på å sammenholde disse saker. Helt bortsett fra om disse kan sies å være sovjetborgere ønsker de ikke frivillig å vende tilbake. [...] Hvis det ikke er mulig å få frontkjemperne repatriert på noen annen måte enn utveksling, bør saken stilles i bero inntil videre."³²¹ Justisdepartementet skrev videre at man gjerne kunne sende en formell utleveringsbegjæring til sovjetiske myndigheter med formell siktelse etter landssvikeranordningen eller straffeloven, dersom sovjetiske myndigheter krevde dette, eller hvis dette ville kunne fremskynde repatrieringen.³²²

Etter dette gikk denne saken frem og tilbake mellom de to lands myndigheter i flere år, uten at noen var villige til å fire på kravene. Sovjetiske myndigheter holdt fast ved at utleveringen av nordmennene var avhengig av at de fem balterne ble sendt til Sovjetunionen, mens norske myndigheter kontant avviste en slik kobling. De henviste i denne saken til at de fem måtte få sine saker prøvet for norsk domstol og at sovjetiske myndigheter i denne forbindelse måtte legge frem dokumentasjon på at de fem virkelig var krigsforbrytere.³²³ I 1951 ble Utenriksdepartementet plutselig varslet om at sovjetiske myndigheter var villige til å repatriere fem av de norske frontkjemperne. De holdt imidlertid fast ved kravet om at de fem

³²¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet, bind 5, brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet, datert 17. januar 1948.

³²² Ibid.

³²³ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 9, melding fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet, datert 26. februar 1951.

balterne skulle repatrieres før de siste fem ble hjemsendt. Antallet nordmenn og baltere var nå likt.³²⁴

Nå gjorde Utenriksdepartementet et mer drastisk forsøk på å løse denne saken: Den 30. juli 1951 ba departementet overvåkningssjef Asbjørn Bryhn om å avhøre de fem angivelige krigsforbryterne fra Baltikum. Man ville undersøke muligheten for at de fem ville forlate landet frivillig. I rapporten fra avhøret av en av dem heter det at "avhørets egentlige hensikt ble i tilslørte vendinger forsøkt gjort begripelige for S., uten at en kunne se at han oppfattet det. Han virket noe tankefull og distraheret da avhøret var slutt. Var i ferd med å stille et spørsmål i det han gikk, men tok seg i det."³²⁵ Notatskriveren fremholder at det beste ville være om balterne søkte seg til et annet oppholdsland, men at man på bakgrunn av det som kom frem i avhørene neppe hadde grunn til å tro at de frivillig ville gjøre dette.³²⁶ Dermed var norske myndigheter ikke kommet noe lenger, og man måtte forsøke å finne andre måter å få frontkjemperne hjem.

Et annet virkemiddel Utenriksdepartementet vurderte, var å bringe saken inn for FNs kommisjon for krigsfanger. Denne kommisjonen ble opprettet gjennom en resolusjon i Generalforsamlingen i desember 1950. Foranledningen var et memorandum fra Australia, USA og Storbritannia som slo fast Sovjetunionens "failure to repatriate or otherwise account for prisoners of war detained in Soviet territory".³²⁷ Forslaget om å bringe saken med de gjenværende norske krigsfangene inn for denne kommisjonen kom opprinnelig fra faren til en av de fem gjenværende frontkjemperne. Utenriksdepartementet kom imidlertid til den konklusjonen at det ikke var hensiktsmessig å bringe saken inn for FN fordi "Forholdet mellom Norge og

³²⁴ Ibid.

³²⁵ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 10, notat datert 25. september 1951.

³²⁶ Ibid.

³²⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 10, notat datert 11. desember 1951.

Sovjet-Samveldet er jo – med et mildt uttrykk – ikke det beste for tiden, og et norsk initiativ i denne sak vil muligens kunne være egnet til å forverre forholdet.”³²⁸

I 1953 ble det imidlertid klart at sovjetiske myndigheter ga opp forsøket på å få utlevert de fem angivelige krigsforbryterne fra Norge. I oktober ble den norske ambassaden varslet om at de gjenværende norske krigsfangene kunne ventes utlevert, og i slutten av måneden ble nordmennene overlevert til den norske militærmisjonen i Berlin. Norske myndigheter hadde her vunnet frem uten å måtte gi innrømmelser til Sovjetunionen. Av Utenriksdepartementets dossier på denne saken står det ikke noe om hvilken grunn Sovjetunionen oppga for plutselig å løslate de fem siste frontkjemperne. Da ambassadør Jens Schive takket for at sovjetiske myndigheter hadde brakt saken i orden, uttalte viseutenriksminister Gregorij Pusjkin at han så det som sin oppgave å sørge for et godt forhold mellom Norge og Sovjetunionen.³²⁹

Overvåkning av de hjemkomne fangene

Norske myndigheters engasjement i fangesakene tok ikke slutt selv om fangene var tilbake i Norge. Sovjetfangene ble på grunn av sin kjennskap til Sovjetunionen og sovjetiske forhold i flere tilfeller avhørt eller holdt under oppsyn av Politiets overvåkningstjeneste.³³⁰ I et POT-dokument datert 16. mai 1963 heter det: ”Etter henstilling og på grunnlag av erfaringer som foreligger om verving eller forsøk på verving av personer som har vært i fangenskap i SSSR følger nedenfor en liste over norske personer repatriert etter 1945.” Deretter følger en liste på 17 navn med fødselsdato, adresse og de opplysningene man hadde om personene. Ved et navn er det påført opplysninger om at vedkommende hadde vist interesse blant annet ved et

³²⁸ Ibid.

³²⁹ UD: 27.5/39F ”Displaced persons i Sovjetsamveldet”, bind 12, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 28. september 1953.

³³⁰ PST: Diverse mapper på sovjetfanger.

skøytearrangement med sovjetisk deltakelse. Ved andre navn står det at det ikke var noen grunn til å tro at personene er engasjert på noen måte. Helt til slutt i dokumentet heter det at man var interessert i ”alle opplysninger om nevnte personers nåværende oppholdssted og for øvrig alle opplysninger av betydning for den videre overvåkning”.³³¹

Av POTs materiale kommer det frem at man snart mistet interessen for sovjetfangene.³³² Man fastslo at det i de fleste tilfeller dreide seg om personer som levde vanlige liv og at det ikke var grunn til mistanke. En person ble imidlertid holdt under oppsyn i mange tiår etter at han kom hjem fra fangenskap. Rasmus Rydningen ble tatt til fange på Svensgrunnen i april 1943, og ble sammen med resten av mannskapet på *Skreien* tatt med til Sovjetunionen. Til forskjell fra de seks andre valgte han å gå i sovjetisk tjeneste og få opplæring i radiotelegrafi. Etter at han vendte tilbake til Norge i 1945, ble han holdt under oppsyn av overvåkningstjenesten. Under militærøvelsen *Strong Express* i 1972 ble han holdt under kontinuerlig overvåkning, uten at det kom frem opplysninger av interesse. Så sent som på 1980-tallet ble han trukket frem som et viktig overvåkingsobjekt i Nord-Norge.³³³

³³¹ PST: Mappe P-100:0/1b, notat av 16. mai 1963.

³³² Interessen for nordmennene som hadde gått i sovjetisk partisantjeneste under krigen, vedvarte imidlertid i mange år etter krigen. I 1992 holdt Kong Harald V en tale ved partisanenes minnesmerke i Kiberg, der han på vegne av den norske stat ba partisanene og deres familier om unnskyldning for den urettmessige mistenkeliggjøringen og overvåkingen de var blitt utsatt for i etterkrigstiden.

³³³ PST: Mappe 8057.

Kapittel 7

Sovjetiske myndigheter og fangesakene

Sovjetiske svar på norske etterlysninger

I årene etter krigen ga sovjetiske myndigheter få opplysninger om norske fangers skjebner. I perioden 1945 til 1949 kom det totalt tolv meldinger om døde fanger fra sovjetiske myndigheter til den norske ambassaden i Moskva. Det synes imidlertid tilfeldig hvilke fanger norske myndigheter ble gitt opplysninger om. Partisanen Ragnvald Mikkelsens dødsfall ble meddelt norske myndigheter i 1948, to år etter at han døde, mens de pårørende til Alf Mikkelsen, familien Epe og Henry Meyer måtte vente så lenge som til 1956 og 1964 før det ble gitt opplysninger.

På henvendelser fra norske myndigheter oppga sovjetiske myndigheter i de fleste tilfeller at det ikke hadde lyktes dem å slå fast at vedkommende person befant seg i sovjetisk fangenskap. Som omtalt i forrige kapittel var det imidlertid ikke alltid at sovjetiske myndigheter hadde tatt seg bryet med å undersøke skikkelig. Man kan også anta at fangesituasjonen i Sovjetunionen etter krigen var såpass uoversiktlig at sovjetiske myndigheter i mange tilfeller også ga gale opplysninger mot bedre viten. Mange av personene sovjetiske myndigheter hadde benektet at befant seg i Sovjetunionen kom senere enten

hjem eller fikk sitt opphold i sovjetisk fangenskap bekreftet gjennom en dødsattest.

Først ved statsminister Einar Gerhardsens besøk i Moskva i november 1955 ble det fortløpende i arbeidet med å få klarlagt hva som hadde skjedd med nordmennene i sovjetisk fangenskap. Før besøket hadde norske myndigheter oversendt en liste over personer de ønsket etterlyst, og det var tydelig at sovjetiske myndigheter denne gangen hadde gjort en innsats for å skaffe til veie opplysninger om nordmennene som var ettersøkt. Under oppholdet fikk Gerhardsen presentert en liste som omfattet ti tidligere frontkjempere norske myndigheter hadde ettersøkt. Av disse ti var seks døde på militærhospital på ulike datoer i perioden 1944–1946. Dødsårsaken ble imidlertid ikke oppgitt. De fire siste frontkjemperne ble hevdet allerede å være repatriert.³³⁴ Dette stemmer overens med opplysninger i fangenes mapper i RGVA.

Khrusjtsjov uttalte dessuten til Gerhardsen under besøket at Sovjetunionen ikke hadde noe ønske om å holde nordmenn igjen, og at man skulle få alle tilbake. Han lovet også at det ville bli iverksatt ytterligere undersøkelser for å finne ut hva som hadde skjedd med de savnede nordmennene.³³⁵ Norske myndigheter benyttet etter besøket derfor anledningen til å sende en liste over 105 savnede nordmenn.³³⁶

Allerede 24. januar 1956 ga sovjetiske myndigheter opplysninger om fire sivile nordmenn som lenge hadde vært etterlyst, nemlig Alf Mikkelsen og de tre medlemmene av familien Epe. I en verbalnote fra det sovjetiske Utenriksministeriet ble det opplyst at de fire hadde avgått ved døden på grunn av ulike

³³⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, oversatt note fra Utenriksministeriet uten dato.

³³⁵ Holtsmark (red): *Norge–Sovjetunionen 1917–1955*, dokument nummer 384.

³³⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, note fra ambassaden i Moskva til det sovjetiske utenriksministeriet datert 9. desember 1955.

sykdommer så tidlig som i 1941 og 1942.³³⁷ En måned senere kom en ny note, med opplysninger om 14 frontkjempere. I denne noten ble 11 av frontkjemperne oppgitt å være døde av ulike sykdommer. Om de tre siste frontkjemperne ble det opplyst at de allerede var blitt sendt til repatriering, noe som har vist seg å være riktig.³³⁸

Uriktig oppgitte dødsårsaker

Fangene som døde under oppholdet i Sovjetunionen har i de fleste tilfeller sykejournalen sin vedlagt i fangemappen. Sykejournalene oppgir fangens diagnose ved innlegging, og deretter følger en beskrivelse av fangens tilstand dag for dag, før dødsårsaken til slutt oppgis. De fleste norske fangene døde bare dager etter innleggelsen.³³⁹ Ved å lese fangens journal får man derfor et godt bilde av fangens tilstand ved innleggelsen, hvordan sykdommen utviklet seg, og hva han til slutt døde av.

Dødsårsaken som forekommer oftest i nordmennenes sykejournaler er dystrofi, som bare er en annen måte å si at fangen sultet i hjel. For lite og dårlig mat, samt hardt arbeid gjorde fangene utmattede og avmagrede, og veien derfra til sykehusinnleggelse var kort. Dystrofi ble oppgitt å være dødsårsak eller medvirkende dødsårsak i journalene til 20 av de norske fangene, men i dødsattestene norske myndigheter mottok fra sovjetiske myndigheter i perioden 1945–1956 forekommer ikke betegnelsen dystrofi en eneste gang.³⁴⁰

³³⁷ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, dødsattester fra sovjetiske myndigheter datert 22. desember 1955. Dødsårsakene som på dette tidspunktet ble oppgitt for familien Epe viste seg imidlertid å være blank løgn.

³³⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 21. februar 1956. De tre repatrierte fangene var NN 7, NN 52 og NN65. NN7 døde i repatrieringsleiren i Frankfurt an der Oder, NN 52s skjebne etter ankomsten til en repatrieringsleir i Romania er ukjent, mens NN 65 ble sendt til Norge i 1945.

³³⁹ RGVA: Fond 465p, diverse dela.

³⁴⁰ UD: 27.5/39F, bind 1–25, diverse noter fra sovjetiske myndigheter.

I februar 1956 ga sovjetiske myndigheter opplysninger om dødsårsaken til 11 frontkjempere som døde i sovjetiske leire i perioden 1944 til 1946. Problemet er imidlertid at dødsårsaken sovjetiske myndigheter oppga i notene fra 1956 avviker sterkt fra dødsårsakene som er oppgitt i disse fangenes sykejournaler.

NN 130 fra Oslo døde i desember 1944 av hjertesvekkelse som følge av langvarig dystrofi og dysenteri. Under Gerhardssens besøk i Moskva fikk norske myndigheter beskjed om at han døde på militærhospital i desember 1944.³⁴¹ Noen måneder senere forlåt dødsattesten hans, der det ble opplyst at han døde av tuberkulose i lungene.³⁴²

To brødre fra Bergen, NN 11 og NN 12, ble begge tatt til fange i mai 1945. De ble brakt til leir 99, der de etter en tid ble innlagt på leirens sykehus. Den ene broren ble innlagt 3. august 1945, og døde bare fem dager senere av dystrofi og enterkolitt, som er en tarmsykdom. Den eldste broren døde av dystrofi på samme sykehus bare noen måneder etter.³⁴³ I noten som den norske ambassaden i Moskva mottok fra sovjetiske myndigheter i begynnelsen av 1956³⁴⁴ er dødsårsakene til de to brødrene oppgitt å være henholdsvis "ostemyelitt i høyre skulder etter et sår med sepsiskomplikasjoner" og "atrofisk cirrhose i leveren".³⁴⁵ Disse sykdommene forekommer overhodet ikke i brødrenes sykejournaler.

En fjerde frontkjemper, NN 90, ble oppgitt å ha dødd 22. juni 1945 av glomerulonefrit uremi, som betyr nyresvikt forår-

³⁴¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, oversatt note fra Utenriksministeriet uten dato.

³⁴² UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet" bind 19, dødsattest datert 11. mai 1956.

³⁴³ RGVA: Fond 465p, delo 44320 og 256069.

³⁴⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 21. februar 1956.

³⁴⁵ I følge professor dr. med. Torleiv Ole Rognum betyr de to oppgitte sykdommene henholdsvis benmargsbetennelse med blodforgiftning etter sårskade og skrumplever trolig på basis av leverbetennelse.

saket av en form for nyrebetennelse.³⁴⁶ Når man sammenlikner disse opplysningene med opplysningene i nordmannens sykejournal, viser det seg at dødsdatoen stemmer, men ikke dødsårsaken. I følge sykejournalen døde unggutten fra Lier av dystrofi.³⁴⁷

Av de 11 frontkjemperne norske myndigheter mottok dødsattester for 21. februar 1956 var dystrofi dødsårsak eller en av flere dødsårsaker for ni. Alle disse ni har fått dødsårsaken endret i noten til norske myndigheter. De eneste dødsårsakene som fikk stå uendret var for de to frontkjemperne som døde av tuberkulose. I ytterligere to tilfeller, der fangen i tillegg til dystrofi også hadde en annen sykdom som forårsaket døden, ble bare sistnevnte oppgitt i noten til norske myndigheter.³⁴⁸

Mange av fangemappene i RGVA har en interessant påskrift som kan forklare uoverensstemmelsen. Den 3. januar 1956, om lag en måned før norske myndigheter mottok opplysningene om de norske fangene, ble det med grønt blekk og samme håndskrift gjort tilføyelser i mappene til de fangene som var døde av dystrofi. Noen har tatt for seg disse mappene og skrevet nye dødsårsaker. Den som skrev dette har imidlertid ikke tatt seg bryet med å gå inn i selve sykejournalen og endre opplysningene der. Dødsårsaken som ble påført i 1956 samsvarer med den dødsårsaken norske myndigheter fikk oppgitt noen uker senere. Det virker derfor ganske opplagt at noen gikk inn for å kamuflere sannheten om de norske fangenes skjebner for norske myndigheter.

Det var imidlertid ikke bare når fanger døde av sykdom at sovjetiske myndigheter oppga uriktig dødsårsak. Walter Heinz Epe, som ble arrestert av NKVD da han forsøkte å nå USA

³⁴⁶ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 21. februar 1956.

³⁴⁷ RGVA: Fond 465p, delo 243217.

³⁴⁸ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 18, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 21. februar 1956 og RGVA: fond 465, dela 168716, 275567, 188385, 128831, 243217, 361767, 145136, 134687, 467837, 44320 og 256069.

med transitt gjennom Sovjetunionen, ble i 1956 oppgitt å være død av lungebetennelse. Kona ble oppgitt å være død av atrofisk enterkolitt, som er en tarmlidelse, og barnet skal ha dødd av dysenteri. Åpning av sovjetiske arkiver har imidlertid gjort det mulig å slå fast at dette var blank løgn. Walter Epe ble skutt for kontrarevolusjonær virksomhet, mens kona skal ha dødd i fangenskap før dommen over henne falt. Om barnet var det ingen opplysninger.

Den tidligere partisanen Ragnvald Mikkelsen, som ble arrestert i august 1945, ble skutt under et fluktforsøk fra leiren Kodino i 1946. På dødsattesten norske myndigheter mottok i 1947 er hjertelammelse oppgitt å være dødsårsak.³⁴⁹ Selv om dette kanskje ikke er direkte feil, må det vel likevel sies å være en tildekking av sannheten fra sovjetiske myndigheters side.

Grunnen til at sovjetiske myndigheter valgte å endre dødsårsakene til de norske fangene, var trolig et ønske om å slippe kritisk lys på det sovjetiske leirsystemet. Når unge og i utgangspunktet friske gutter etter bare noen måneder i sovjetisk fangenskap døde av avmagring, kunne dette utvilsomt sette det sovjetiske leirsystemet og fangebehandlingen i et dårlig lys. Det ble derfor viktig å finne en dødsårsak som ikke så nådeløst avslørte forholdene fangene hadde levd under. I tilfellene Walter Epe og Ragnvald Mikkelsen, fryktet vel sovjetiske myndigheter norske reaksjoner dersom sannheten om deres død kom frem.

Henry Meyer-saken

Også i andre saker hadde sovjetiske myndigheter et lempelig forhold til sannheten. Den norske styrmannen Henry Meyer ble etterlyst av norske myndigheter allerede i 1945. Det tok imidlertid 19 år før sovjetiske myndigheter ga norske myndigheter opplysninger om hva som egentlig hadde skjedd med

³⁴⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 6, dødsattest fra MVD til ambassaden i Moskva datert 8. juli 1947.

ham. Ambassadør Nikolaj Lunkov opplyste i 1964 at Meyer etter eget ønske ble sluppet i fallskjerm bak tyskernes linjer i Finnmark 8. januar 1945 og at det ikke fantes opplysninger om ham etter dette.

Ambassadøren oppga at grunnen til at disse opplysningene ble fremskaffet så sent var at informasjonen om styrmannen hadde ligget hos lokale militære myndigheter i Murmansk.³⁵⁰ Det er imidlertid ikke riktig at sentrale sovjetiske myndigheter ikke hadde kjennskap til Meyers sak. Brevet som ble sendt fra Aleksandr Abramov i NKIDs femte europeiske avdeling til Kirill Novikov i NKIDs andre europeiske avdeling i mars 1946, viser at Meyer-saken også var kjent for Utenriksministeriet.³⁵¹

Man kan undres hvorfor sovjetiske myndigheter valgte å holde tilbake opplysninger i denne saken. Norske myndigheter visste jo at Meyer hadde befunnet seg i Sovjetunionen. Om dette hadde de opplysninger fra de 14 andre som ble oppbrakt fra *Moder II* samtidig med styrmannen. Når sovjetiske myndigheter nektet å opplyse om hva som hadde skjedd med Meyer, var saken bare egnet til å skape vondt blod mellom de to landene.

En mulighet er at sovjetiske myndigheter visste at Meyer hadde blitt drept fordi fallskjermen hans ikke åpnet seg, men ikke ønsket å meddele norske myndigheter dette i frykt for eventuelle ubehagelige spørsmål fra norsk side. I meddelelsen fra 1964, het det at flyets fører mente fallskjermutspranget hadde vært vellykket.³⁵² Antakelsen om at Meyers fallskjerm ikke åpnet seg var noe norske myndigheter kom frem til etter å ha satt disse opplysningene i sammenheng med et likfunn som var blitt gjort i dette området i 1949. Det er også mulig at man på sovjetisk side ikke ønsket at norske myndigheter

³⁵⁰ UD: 27.5/39L "Displaced persons i Sovjetsamveldet, Henry Meyer", bind 3, notat av 30. mai 1964.

³⁵¹ Se kapittel fem.

³⁵² UD: 27.5/39L "Displaced persons i Sovjetsamveldet, Henry Meyer", bind 3, notat datert 30. mai 1964.

skulle stille spørsmålstegn ved at Meyer ble sluppet ned for å drive etterretning i et område som var tomt for tyske soldater.

En tredje mulighet er at sovjetiske myndigheter i 1964 ikke fortalte sannheten om hva som hadde skjedd med styrmann Meyer. Som nevnt er det flere ting ved denne saken som virker underlige. Bedret tilgang til sovjetiske arkiver vil kanskje i fremtiden kunne gi oss svar på hva som egentlig skjedde med den norske styrmannen, og hvorfor sovjetiske myndigheter var så lite villige til å bidra med opplysninger.

Krav om gjensidig utlevering av krigsfanger

Som nevnt i forrige kapittel var utvekslingen av fem baltere som hadde sittet i tysk krigsfangenskap i Norge mot ti norske frontkjempere i sovjetisk fangenskap en viktig sak for de to landenes myndigheter. Sovjetiske myndigheter ønsket å bruke de norske krigsfangene som forhandlingskort for å få de siste sovjetiske krigsfangene ut av Norge, noe som ble avvist av norske myndigheter.

Det tilgjengelige sovjetiske materialet om denne saken er svært mangelfullt, men det finnes noen dokumenter som sier noe om hvordan sovjetiske myndigheter så på dette spørsmålet. I et brev fra utenriksminister Andrej Vysjinskij til Josef Stalin fra 27. januar 1951 heter det at norske myndigheter i flere år hadde unnlatt å utlevere fem sovjetiske krigsforbrytere ved å henvise til at en utlevering bare kunne skje dersom sovjetiske myndigheter overfor norske domstoler la frem bevis for at personene som var krevd utlevert virkelig var skyldig i forbrytelser. Videre i brevet omtales de ti frontkjemperne som norske myndigheter hadde søkt repatriert. Vysjinskij henviser til alle ti som krigsfanger, men trekker frem at fem av fangene er SS-offiserer. Han hevder at Innenriksministeriet ikke hadde noe å innvende mot at de ti frontkjemperne ble repatriert, men skriver videre at Utenriksministeriet ville finne det mer hensiktsmessig om man henvendte seg til den norske ambassaden i Moskva med spørsmål om å bytte de fem sovjetiske krigsfor-

bryterne med de fem norske SS-offiserene. Til slutt i brevet fremholder Vysjinskij at de fem øvrige krigsfangene kunne utleveres.³⁵³

Vysjinskij's brev er interessant fordi det oppgir et motiv for at sovjetiske myndigheter bare løslot fem av de ti frontkjemperne i 1951. Grunnen som oppgis i brevet er altså at de fem øvrige fangene skal ha vært SS-offiserer. At de fem gjenværende nordmennene var SS-offiserer er imidlertid ikke riktig. Alle fem hadde riktignok tjenestegjort i SS, men bare en av dem hadde vært offiser. Om Vysjinskij's påstand var basert på en misforståelse eller om det var en måte å rettferdiggjøre at nettopp disse fem ble igjen er ikke klart. Det ble imidlertid ikke sagt noe til norske myndigheter om grunnen til at nettopp disse fem ble holdt igjen. Norske myndigheter kom derfor til at det måtte være en tilfeldighet hvem som ble tilbakeholdt. I et brev fra ambassaden til Utenriksdepartementet heter det at det trolig var rekkefølgen personene sto i en etterlysningsnote fra juni 1950 som var avgjørende for hvem som ble repatriert når.³⁵⁴ Kanskje den virkelige grunnen til at man valgte å sende hjem fem av de tilbakeholdte fangene var at man fra sovjetisk side ønsket å gjøre antallet fanger likt. På denne måten kunne man gjøre det enda tydeligere for norske myndigheter at repatrieringen av nordmennene var avhengig av en norsk utlevering av de fem baltiske angivelige krigsforbryterne.

Den 14. november 1952 ble saken igjen omtalt. I et brev fra fungerende leder for Utenriksministeriets 5. europeiske avdeling Andrej Plakhin til viseutenriksminister Jakov Malik gir Plakhin en kort gjennomgang av saken så langt, og innrømmer at MGB, ministeriet for statlig sikkerhet, ikke sitter på materiale som kan bevise at de fem balterne i Norge er krigsforbrytere. Han innrømmer også at det heller ikke finnes

³⁵³ AVPRF: Fond 07, opis 24, papka 25, delo 293, list 57.

³⁵⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 9, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 26. februar 1951.

dokumentasjon som viser at de fem norske frontkjemperne er krigsforbrytere. Likevel slår han senere i brevet fast at han etter instruks fra viseutenriksminister Georgij Pusjkin hadde fortalt ambassadør Jens Schive at de norske frontkjemperne ikke bare var krigsfanger, men krigsforbrytere, og derfor ikke ville omfattes av internasjonale konvensjoner om krigsfanger.³⁵⁵

I oktober 1953 ble de fem frontkjemperne sendt til repatriering. Det har ikke lyktes å få tilgang til sovjetiske dokumenter som sier noe om grunnen til at sovjetiske myndigheter på dette tidspunktet valgte å gå bort fra sine tidligere krav om gjensidig utlevering av fangene. Mye kan imidlertid tyde på at løslatelsen av de fem siste krigsfangene kom som følge av at sovjetiske myndigheter etter Stalins død innførte amnesti for en rekke fanger. Fire danske fanger som hadde tjenestegjort i Waffen SS ble frigjort etter amnestiet som ble vedtatt i august 1953. De ble overlevert til den danske militærmisjonen i Berlin i begynnelsen av november 1953.³⁵⁶ Bare dager tidligere hadde de norske frontkjemperne blitt overlevert til den norske militærmisjonen, og det er derfor sannsynlig at det nevnte amnestiet også omfattet nordmennene.

Det var ikke bare norske myndigheter som hadde hatt problemer med å få utlevert krigsfanger fra Sovjetunionen. Danske Niels Bo Poulsen peker i en oppgave om repatrieringen av danske fanger fra Sovjetunionen på fire grunner til at sovjetiske myndigheter førte en langsom repatrieringspolitikk sammenliknet med de andre allierte. Det følgende er basert på opplysninger fra denne oppgaven.³⁵⁷

Den første grunnen Bo Poulsen oppgir er det sovjetiske ønsket om å finne og straffe krigsforbrytere. Under og like etter krigen ble i følge tyske kilder 10 000 krigsfanger dømt for

³⁵⁵ AVPRF: Fond 0116, opis 42, papka 170, delo 4, listy 9–10.

³⁵⁶ Bo Poulsen: *Danmark-Sovjetunionen: Repatrieringsspørsmålet 1945–1946*.

³⁵⁷ Ibid.

krigsforbrytelser. I perioden 1949 til 1950 skal i tillegg 27 000 fanger ha blitt dømt. De siste dommene blir imidlertid i krigsfangelitteraturen karakterisert som rene pro forma-dommer, som bare hadde til hensikt å legitimere at sovjetiske myndigheter holdt igjen krigsfanger.

En annen viktig grunn til at repatrieringen av krigsfangene trakk ut, var at Sovjetunionen trengte arbeidskraft for å gjenreise landet etter de omfattende ødeleggelsene krigen hadde forårsaket. Alle arbeidsføre fanger ble derfor satt til for eksempel skogs-, gruve- eller byggearbeid.

Den tredje faktoren Poulsen peker på er Sovjetunionens ønske om å drive politisk skoling og indoktrinering blant fangene. Tanken her var at fangene ved hjemkomsten skulle fungere som politiske talerør for Sovjetunionen. Fangene som lot seg overbevise ble ofte ble gitt bedre forpleining.

Det fjerde motivet Poulsen oppgir, er det viktigste i denne sammenheng: Det sovjetiske ønsket om å benytte fangene som utenrikspolitiske handelsobjekter. I forhold til aksemaktene kunne krigsfangene være viktige som pressmiddel ved inngåelse av for eksempel fredsavtaler. Den vesttyske forbundskansleren Konrad Adenauer ble for eksempel under sitt Moskvasøk i 1955 tilbudt repatriering av de siste 10 000 tyske krigsfangene mot at Vest-Tyskland opprettet diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen.

Men også i forhold til allierte land spilte krigsfangene en viktig rolle som pressmiddel. Sovjetiske myndigheter brukte krigsfanger fra de allierte landene for å sikre en hurtig repatriering av de mange sovjetiske og baltiske borgerne som på grunn av krigen befant seg utenfor Sovjetunionens grenser. Fra sovjetisk side ønsket man at repatrieringen av disse skulle skje så hurtig som mulig etter krigens slutt for å hindre dannelsen av sovjetfiendtlige eksilgrupper.

Danmark hadde akkurat de samme problemene som Norge med å få utlevert krigsfanger fra Sovjetunionen. Våren 1947 ble spørsmålet om repatriering av danske krigsfanger fra

Sovjetunionen gjort avhengig av at danske myndigheter sendte ut de sovjetiske krigsfangene som på dette tidspunktet befant seg i Danmark. Dette skjedde samtidig som sovjetiske myndigheter plutselig ombestemte seg med hensyn til hjemsendelsen av norske frontkjempere.

Sommeren 1951 forhørte danske diplomater seg med sine kollegaer i Moskva om hvordan hjemsendingen av deres krigsfanger forløp. Det viste seg da at de andre landene hadde langt på vei de samme problemene som Norge og Danmark. Nederland og Belgia hadde også fått tilbud om å få repatriert sine fanger fra Sovjetunionen mot å sende ut de sovjetiske borgerne som befant seg i de respektive land, men hadde unnlatt å benytte denne muligheten. I Luxemburg hadde man imidlertid foretatt en byttehandel, noe som førte til at alle luxemburgske krigsfanger på dette tidspunktet var ute av Sovjetunionen.³⁵⁸

Negativ omtale i norsk presse

Norske myndigheter var i arbeidet med fangesakene redde for alt som kunne provosere Sovjetunionen. De fryktet at eventuelle provokasjoner kunne ødelegge muligheten for å få hjemsendt de siste nordmennene fra fangenskap.

I 1953 ble den tidligere partisanen Otto Larsen hjemsendt fra sovjetisk fangenskap, to år før han hadde sonet ferdig straffen sin. Larsens opphold i Sovjetunionen ble gjenstand for mye omtale i den norske pressen. I 1954 utga han dessuten boka *Jeg var sovjetspion* om sine opplevelser i de sovjetiske fangeleirene, noe som skapte ytterligere oppmerksomhet. De sovjetiske leirene ble i presseoppslagene omtalt i negative ordelag, og Larsens beretninger fra Sovjetunionen var naturlig nok farget av det han hadde vært utsatt for. Utenriksdepartementet, som på dette tidspunktet arbeidet med å få hjemsendt Osvald Harjo og Emil Isaksen, fryktet at all den negative

³⁵⁸ Ibid.

omtalen skulle tas ille opp i Moskva. Det viste seg at denne frykten langt på vei var berettiget.

I et brev fra den norske ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet rapporterte den norske chargé d'affaires i Moskva, Sigurd Ekeland, om et møte han hadde hatt med nestlederen i Utenriksministeriets tredje avdeling, Mikhail Gribanov. På dette møtet hadde Ekeland tatt opp muligheten for løslatelse og hjemsendelse av Emil Isaksen og Osvald Harjo, som på dette tidspunktet fortsatt var i Sovjetunionen. Gribanov kom gjentatte ganger under møtet med skarp kritikk av Otto Larsens "bakvaskelskampanje" i norsk presse, og Ekeland konkluderte etter møtet med at det ikke ble "sagt direkte at Isaksen og andre nordmenn i Sovjet-Samveldet blir tilbakeholdt som en sanksjon mot 'bakvaskelskampanjen i Otto Larsen-saken', men det er tydelig at en fra sovjetisk-side ser liten grunn til å frigi nordmenn så lenge slike frigivelser kan gi støtet til nye 'bakvaskelskampanjer'".³⁵⁹

Noen uker etter dette møtet besøkte ambassadør Erik Braadland Georgij Pusjkin, som var leder av Utenriksministeriets 3. europeiske avdeling og medlem av ministeriets kollegium. Da Braadland brakte fangesakene på banen, skal Pusjkin ha bemerket at den norske pressen i denne saken hadde vist at den ikke ønsket en bedring av forholdet mellom Norge og Sovjetunionen. I følge Braadlands notat viste Pusjkin også til at repatrieringen av fem frontkjemper i 1949³⁶⁰ hadde foregått i stillhet, mens repatrieringen av de syv fangene i 1953 hadde blitt gjenstand for stor oppmerksomhet i pressen. Han ga uttrykk for at han fant dette underlig, siden sovjetiske myndigheter i Larsens tilfelle hadde vist imøtekommenhet og løslatt ham før han hadde sonet ferdig dommen sin.³⁶¹

³⁵⁹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 14, brev fra den norske ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 6. mars 1954.

³⁶⁰ Årstallet Pusjkin viste til er feil. Det riktige skal være 1951.

³⁶¹ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 14, notat datert 1. april 1954.

Otto Larsens hjemsendelse var trolig tenkt som et tegn på god vilje fra sovjetisk side. Sammen med Otto Larsen kom dessuten de fem frontkjemperne som norske myndigheter i seks år hadde arbeidet for å få hjemsendt. Virkningen av disse hjemsendelsene ble imidlertid ikke slik sovjetiske myndigheter hadde sett for seg. Dette kommer tydelig frem i et memorandum fra Utenriksministeriets 3. europeiske avdeling datert 13. juli 1954 om handelspolitikken overfor Norge. Her heter det: "Også slike velmente tiltak fra Sovjetunionens side som fremskyndingen av frigivningen av nordmenn som sonet straff i USSR, ble i Norge brukt som påskudd til å føre bakvaskelskampanjer i pressen mot Sovjetunionen."³⁶²

Sovjetiske myndigheter møtte sterk kritikk i den norske opinionen for sin motvilje mot å løslate de to nordmennene Osvald Harjo og Emil Isaksen, som begge hadde deltatt aktivt på sovjetisk side i kampen mot tyskerne. Det ble dessuten uttalt fra norske myndigheters side at man i Norge var svært opptatt av de to nordmennenes saker, og at de utgjorde et problem for forholdet mellom de to landene.³⁶³

Sovjetiske myndigheter så trolig saken på en annen måte. Mens Otto Larsen, Emil Isaksen og Osvald Harjo i Norge ble ansett som gode nordmenn som hadde kjempet mot tyskerne og blitt urettferdig hardt straffet i Sovjetunionen, hadde de tre i sovjetiske øyne gjort seg skyldige i forbrytelser, og fortjente den straffen de hadde fått. Det virket heller ikke som sovjetiske myndigheter forsto hvordan tre enkeltskjebner kunne få så stor oppmerksomhet som ble de tre partisanene til del. I en samtale ambassadør Erik Braadland hadde med viseutenriksminister Vladimir Semjonov under en tilstelning ved ambassaden i mai 1955 skal Semjonov ha beklaget seg over det kjølige forholdet mellom de to landene. Braadland skal da ha svart at

³⁶² Holtsmark (red): *Norge-Sovjetunionen 1917-1955*, dokument nummer 368.

³⁶³ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 15, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 3. januar 1955.

fangesakene var en stor belastning på forholdet, og alle forsøk på å skape et bedre forhold ville være forgjeves så lenge Harjo og Isaksen fortsatt satt i fangenskap. På dette tidspunktet skal Semjonov ha blitt irritert og svart: "Hverken [sic] De eller jeg er barn, det er andre ting som er langt viktigere."³⁶⁴

I denne saken var det tydeligvis forskjellige oppfatninger om enkeltindividets betydning. Det faktum at Sovjetunionen i motsetning til Norge hadde opplevd enorme menneskelige tap under krigen spilte trolig en rolle. Vi kan også finne en forklaring i Sovjetunionens kollektivistiske ideologi, der enkeltindividet er av mindre betydning.

I november 1954 synes det som at sovjetiske myndigheter begynte å innse at den negative oppmerksomheten Harjo og Isaksens saker skapte utgjorde et problem for forholdet mellom de to landene. Sovjetunionens viseutenriksminister Andrej Gromyko omtalte saken i sin utredning for sentralkomiteen i SUKP (Sovjetunionens kommunistiske parti) om forholdet mellom Sovjetunionen og Norge. Gromyko skriver: "I sine sovjetfiendtlige kampanjer bruker pressen systematisk det faktum at de norske borgerne Harjo og Isaksen befinner seg i USSR, hvor de soner straff for forbrytelser de har begått." Senere i brevet skriver han at "det synes å ville være hensiktsmessig om det i den nærmeste fremtid ble gjennomført en rekke tiltak med tanke på å fremme en videre normalisering av vårt forhold til Norge". Blant tiltakene Gromyko foreslår er å gå gjennom spørsmålet om å slippe fri Harjo og Isaksen før avtjent straff.³⁶⁵ Det skulle imidlertid gå lang tid før noe ble gjort. Isaksen ble repatriert sommeren 1955 etter at han hadde sonet nesten hele straffen sin, mens Harjo ikke kom hjem før etter at statsminister Einar Gerhardsen hadde besøkt Sovjetunionen i november 1955.

³⁶⁴ UD: 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet", bind 16, brev fra ambassaden i Moskva til Utenriksdepartementet datert 18. mai 1955.

³⁶⁵ Holtsmark (red): *Norge-Sovjetunionen 1917-1955*, dokument nummer 369.

Kapittel 8

Avslutning

I etterkrigstiden har det vært liten oppmerksomhet rundt nordmennene som kom i sovjetisk fangenskap, og den foreliggende studien er den første systematiske undersøkelsen som er gjort på dette feltet. Den viser at minst 212 nordmenn i løpet av perioden 1940-1945 kom i sovjetisk fangenskap. Av disse 212 døde minst 57.

Det er stor usikkerhet knyttet til antallet norske fanger i Sovjetunionen, og til noen av fangenes identitet. Arkivmaterialet som finnes om enkelte av fangene er svært spinkelt. Dette gjør at vi vet lite om hvem disse personene var, og under hvilke omstendigheter de kom i fangenskap. Det kan dessuten finnes nordmenn som satt i sovjetisk fangenskap, men som av ulike grunner ikke figurerer i arkivmaterialet.

Nordmennene som kom i sovjetisk fangenskap havnet der av ulike grunner. Det skilles derfor mellom tre fangegrupper:

Den største fangegruppen var frontkjemperne. Totalt 136 frontkjemperer kom i fangenskap under kampene på Østfronten eller under kapitulasjonen. De fleste av disse tilhørte SS Panzerdivision Nordland eller SS Skijegerbataljonen, og ble tatt til fange på Leningradfronten i 1944, under kampene i Karelen sommeren 1944 eller under kampene om Berlin våren 1945.

Fra fronten ble de norske frontkjemperfangene ført inn i GUPVIs frontleirnett, der de ble registrert og avhørt. Senere

gikk ferden videre til en av de regulære leirene bak fronten, der fangene ble satt i arbeid. Forholdene i leirene var vanskelige. Det var mangel på mat, og kombinert med hardt fysisk arbeid gjorde dette at mange av frontkjemperne døde av avmagring eller sykdommer. Av de 136 frontkjemperne vi har informasjon om, døde minst 42, mens minst 89 fikk vende tilbake til Norge. Av de sistnevnte 89 ble 71 repatriert i årene 1945 og 1946, seks i perioden 1947–1949 og ytterligere 12 i perioden 1950–1955.

De repatrierte frontkjemperne ble i de fleste tilfeller stilt for retten like etter hjemkomsten, siktet for landssvik, men fangeoppholdet tjente som en formildende omstendighet ved domfellelsen, og de fleste slapp derfor ut etter relativt kort tid. De som kom hjem på 1950-tallet slapp påtale.

De 69 sivile nordmennene kom i fangenskap på ulike måter: Minst 32 personer ble kidnappet til havs eller fra hjemmene sine, og ført over til Sovjetunionen. Disse kidnappingene skjedde trolig fordi tyskerne i 1943 hadde lyktes i å rulle opp det meste av partisannettverket i Nord-Norge. Sovjetisk etterretning fikk dermed behov for nye nordmenn som kunne utføre oppdrag på norsk jord.

Åtte nordmenn ble internert da Den røde Armé inntok Øst- og Sentral-Europa, mens den tredje gruppen omfatter fire sivile som kom i fangenskap fordi de hadde krysset grensen ulovlig. I tillegg kommer de tidligere nevnte medlemmene av familien Epe, som ikke passer i de ovenstående kategoriene, og 22 personer som vi har så lite informasjon om at vi ikke kjenner omstendighetene rundt tilfangetakelsen.

Totalt 12 sivile nordmenn døde i sovjetisk fangenskap. Nordmennene som ble kidnappet og ført over til Sovjetunionen hadde forholdsvis gode overlevelsessjanser. Av disse døde fem av 32. Også de fleste sivile som befant seg på områder Den røde armé inntok klarte seg bra, en av de åtte døde. Dårligere odds hadde imidlertid de fire som krysset grensen ulovlig. Kun en av disse overlevde fangeoppholdet. I tillegg til disse

ni, døde minst to av Epe-familiens medlemmer, samt en nordmann vi bare har kjennskap til gjennom et registreringskort i krigsarkivet RGVA.

Syv norske partisaner kom i sovjetisk fangenskap etter å ha blitt beskyldt for illojalitet eller spionasje under oppdrag for den sovjetiske etterretningstjenesten. Fire av dem ble dømt av NKVDs spesialdomstol, en ble idømt straff av en militær domstol, mens de to siste ble sendt i fangenskap uten dom. Partisanene som ble dømt, ble rammet av paragraf 58, punkt seks i den sovjetiske straffeloven, som omfatter spionasje til fordel for et annet land.

Tre av partisanene døde i sovjetisk fangenskap. Ingolf Eriksen døde av avmagring i leir 188 i Tambov i april 1945, Ragnvald Mikkelsen ble skutt under fluktforsøk fra leiren Kodino i august 1946, mens Hilmar Heikillä døde av hjernehinnebetennelse i en leir på Kolahalvøya i mars 1951.

Richard Eriksen ble sendt til repatriering sammen med en gruppe norske frontkjemper allerede i august 1945, men dette var trolig en glipp fra sovjetisk side. Folkekommissariatet for marinen hadde som nevnt frarådet hjemsending av Eriksen, fordi han visste for mye om sovjetisk etterretning i nordområdene. De gjenværende tre partisanene, Otto Larsen, Emil Isaksen og Osvald Harjo, måtte alle sone lange straffer, og kom hjem til Norge først i 1953 og 1955. Hjemme i Norge ble de tre brukt i Arbeiderpartiets kamp mot kommunismen, og måtte tåle sterke personangrep fra norske kommunister, som mente de tidligere partisanene løy om sine opplevelser i Sovjetunionen.

Fangesakene ble også en viktig sak mellom norske og sovjetiske myndigheter i etterkrigsårene. Norske myndigheter mottok like etter krigen mange henvendelser fra pårørende som ønsket å få etterlyst sine kjære. I begynnelsen prioriterte man ettersøkingen av såkalte "gode nordmenn", hvilket betydde at frontkjemperne bare skulle etterlyses dersom man fant det hensiktsmessig av hensyn til repatrieringen av disse "gode

nordmennene". Men selv om Utenriksdepartementet etter instruks fra januar 1946 ikke skulle ta noe initiativ overfor sovjetiske myndigheter for å få hjemsendt frontkjemperne, ble disse etter kort tid likevel etterlyst på lik linje med de andre norske fangene.

Fra norsk side ble det ført en pragmatisk og ettergivende politikk i fangespørsmålene. Man lot være å etterlyse enkelte savnede personer dersom det kunne oppfattes som kontroversielt, og fryktet alt som kunne gjøre repatrieringen av de gjenværende fangene vanskeligere. Pressen ble derfor forsøkt kneblet, hjemkomne fanger ble bedt om å avstå fra kritikk av Sovjetunionen og det ble lagt restriksjoner på hvor ofte man skulle kunne fremme etterlysningssaker overfor sovjetiske myndigheter. Det gikk imidlertid lang tid før norske myndigheter lyktes i å få hjemsendt de siste norske fangene fra Sovjetunionen, eller lyktes i å fremskaffe opplysninger om de savnede. Man kan derfor spørre seg om hvorvidt norske myndigheter kunne håndtert fangesakene på en annen og bedre måte.

På to områder synes det klart at norske myndigheter var for passive: For det første var de altfor lite kritiske til svarene sovjetiske myndigheter kom med. Dersom sovjetiske myndigheter opplyste at en person ikke befant seg i Sovjetunionen, godtok norske myndigheter i de fleste tilfeller dette svaret. Den ukritiske holdningen vedvarte selv etter at man gjentatte ganger hadde fått demonstrert at det ikke var grunn til å stole på svarene som ble gitt.

For det andre kan det innvendes at norske myndigheter var for passive med å innhente informasjon fra hjemkomne fanger. Først fra 1949 begynte man systematisk å avhøre alle fangene som vendte hjem om hvilke nordmenn de hadde møtt i fangenskap. Dersom dette hadde blitt gjort tidligere, ville kanskje norske myndigheter kunne rettet mer konkrete henvendelser til sovjetiske myndigheter, og drevet mer effektiv etterlysning av savnede personer.

Men selv om man kan ha innvendinger mot norske myndigheters noe forsiktige linje, er det liten grunn til å tro at arbeidet med å få fangene hjemsendt ville gått bedre dersom man fra norsk side hadde ført en mer pågående politikk. Til syvende og sist var det sovjetiske myndigheter som avgjorde de norske fangenes skjebner, og hvor mye norske myndigheter fikk vite. Det er lite sannsynlig at en større norsk pågåenhet i nevneverdig grad ville endret de sovjetiske avgjørelsene.

Sovjetiske myndigheters håndtering av fangesakene var preget av løgner og bevisst tilbakeholdelse av informasjon. Når norske myndigheter søkte svar om hva som hadde skjedd med de nordmennene som var kommet i fangenskap, valgte sovjetiske myndigheter i første omgang å nekte for at personene overhodet hadde befunnet seg i Sovjetunionen, og deretter å oppgi uriktige dødsårsaker. Dette ble trolig gjort for ikke å sette det sovjetiske leirsystemet og det sovjetiske samfunnet i et dårlig lys.

Sovjetiske myndigheter synes også å ha forsøkt å benytte de norske fangene som utenrikspolitiske handelsobjekter. Dette var tydelig i utleveringssaken, der sovjetiske myndigheter lovet repatriering av ti norske frontkjemper mot at Norge utleverte fem baltere som hadde sittet i krigsfangenskap i Norge. I denne saken ga imidlertid ikke norske myndigheter etter, og i 1953 oppga sovjetiske myndigheter kravet og sendte frontkjemperne hjem. Den samme taktikken ble også brukt overfor Danmark, Belgia, Nederland og Luxemburg, med varierende resultat.

Men sovjetiske myndigheter brukte også løslatelse av norske fanger til å forsøke å bedre forholdet til Norge, hvilket blant annet resulterte i at Otto Larsen i oktober 1953 ble sendt hjem fra fangenskap to år før han hadde sonet ferdig dommen sin. Dette var trolig ment som et tegn på godvilje fra sovjetiske myndigheters side. Senere ble også Osvald Harjo løslatt før tiden.

De norske reaksjonene ble imidlertid ikke som man hadde forestilt seg, og den negative pressedekningen som fulgte i kjølvannet av partisanenes hjemkomst ble tatt svært ille opp i Sovjetunionen. Larsens beretninger fra de sovjetiske leirene ble i Sovjetunionen omtalt som en "bakvaskelseskampanje" som den norske regjeringen hadde igangsatt for å sverte Sovjetunionens anseelse hos det norske folk.

English summary

During the Second World War at least 212 Norwegian citizens were taken prisoner by Soviet forces. The history of these Norwegians has been relatively unknown, and this study attempts to explain who the Norwegians in Soviet captivity were, why they were imprisoned, what happened to them, and how the Norwegian and Soviet authorities handled these cases.

The Norwegian citizens in Soviet captivity were taken prisoner for a number of reasons. Most of them were voluntary soldiers in German uniform. About 15,000 Norwegians volunteered for service in the Waffen SS during the war, and about 6,000 actually fought in the front lines. This study shows that the Red Army captured at least 136 Norwegian SS volunteers during the war. Most of the volunteers were taken prisoner in 1944 and 1945 in Finland, on the Leningrad front or in the final Battle of Berlin.

The Norwegians who fought for the Allied cause were also sent to the Soviet camps. When the war broke out, a number of Norwegians, most of them from the Varanger area, fled to the USSR. When the Soviet Union was attacked in June 1941, about forty of the refugees agreed to be trained by Soviet intelligence to work behind the German lines in Norway. When the training was completed, these Norwegians, who have later been known as "partisans", were sent back to Norway to gather intelligence for the use of Soviet air and naval forces. Seven partisans, however, were accused of disloyalty, anti-Soviet agitation or espionage during their stay in the Soviet Union. They were imprisoned and sentenced to eight to fifteen years in forced labour camps. Three of the seven imprisoned partisans died in captivity. The four who survived had to serve long terms of imprisonment in Soviet camps, and were not released until 1953 or 1955.

Soviet forces also captured 69 civilian Norwegians during the war. In at least three cases Soviet navy vessels attacked

Norwegian fishing boats and brought the crew to the Soviet Union. In other cases people from Finnmark county were kidnapped in their own houses and taken across the border. It seems likely that the purpose of the kidnappings was to recruit agents for work behind enemy lines in Norway. The kidnapped Norwegians were encouraged to join the Soviet intelligence service. Those who refused were interned in Soviet camps.

The Norwegian prisoners were in most cases brought to forced labour camps, where they were put to work in logging, mining or reconstruction. The combination of physically hard work, poor nutrition and the cold climate proved to be fatal for many of the prisoners. At least 57 Norwegian citizens died in Soviet captivity. 42 were SS volunteers, 12 were civilians and three were partisans. The most common causes of death were dystrophy, pneumonia and tuberculosis. However, even though the mortality among the prisoners was high, most of the prisoners survived and were repatriated. The majority was sent back to Norway in 1945 and 1946, but some were forced to stay until the mid-fifties.

Shortly after the war the Norwegian authorities made several enquiries to the Soviet government about displaced persons who were believed to be in the USSR. The Norwegians were, however, anxious not to provoke the Soviet authorities in any way, and this resulted in a cautious and pragmatic policy. They hesitated, for example, to make enquiries about "controversial" individuals. A case in point was Walter Epe, a refugee from Germany and former secretary of Lev Trotsky. The Norwegians were afraid that inquiries about Epe would adversely affect the relationship between Norway and the Soviet Union.

The Norwegian authorities also hesitated to repeat their enquiries about persons who had been searched for without any result, as they feared that this would irritate the Soviet authorities. Even the fact that several persons whom the Soviet

authorities claimed they had no knowledge of later returned to Norway from Soviet captivity, did not change this attitude.

The Norwegian press took a great interest in the prisoners in the USSR, particularly the remaining partisans, and the Soviets were subjected to harsh criticism. The government surmised that the negative attention in the Norwegian press could spoil their chances of retrieving the last few prisoners out of the Soviet Union, and tried to prevent the newspapers from writing articles that might offend the Soviet authorities.

The Soviet government repeatedly lied about the real fate of the missing Norwegians. In some cases the Soviet authorities incorrectly declared that the missing person was not to be found in the USSR. In other cases they lied about the causes of the prisoners' deaths. If the prisoner died from dystrophy, the Soviet authorities would invent a new cause of death, apparently with the aim of concealing the harsh conditions in the Soviet camps.

The Soviets also tried to make use of a number of Norwegian prisoners in the USSR to force the Norwegian government to return refugees to the Soviet Union. Ten Norwegian SS volunteers were withheld in the USSR for six years because the Norwegian authorities refused to accept the Soviet proposal of exchanging them for five Balts who had survived German captivity in Norway. The idea of an exchange was apparently given up in 1953, and the volunteers were finally allowed to return home to Norway.

In a few cases, the Soviet government tried to improve their relationship with Norway through the prisoners. The two former partisans Otto Larsen and Osvald Harjo were both released in the mid-1950s, two years before they had served their sentences. This, however, did not have the effect that the Soviet government had planned. When Larsen and Harjo returned, they both took part in an anti-communist campaign, initiated by the Norwegian Labour party.

Appendiks 1

Kilder og tidligere litteratur

Det er ikke tidligere skrevet noen samlet fremstilling om nordmenn i sovjetisk fangenskap, men temaet har vært så vidt berørt i frontkjemperlitteraturen, og i litteraturen om de norske partisanene. Informasjonen vi får her begrenser seg imidlertid til noen få enkeltpersoner, og ingen av forfatterne har forsøkt å gi noe anslag over hvor mange nordmenn som kom i sovjetisk fangenskap.

En som imidlertid i noen grad har behandlet temaet er *Aftenposten*-journalisten Halvor Tjønn. Høsten 1992 fikk han tilgang til det russiske krigsarkivet i Moskva, der fangenes mapper ligger. Tjønn gjennomgikk en rekke av disse mappene, og skrev på bakgrunn av dette en artikkelserie om de funnene han hadde gjort. Han presenterte blant annet en liste på 47 nordmenn som døde i sovjetisk fangenskap. Gjennom denne artikkelserien fikk han for første gang rettet søkelyset mot et glemte kapittel i krigshistorien.³⁶⁶

Dessuten finnes det en del selvbiografisk og biografisk materiale. Flere av fangene som vendte tilbake skrev bøker om sine opplevelser i de sovjetiske leirene. Boka som fikk størst oppmerksomhet i samtiden var utvilsomt partisanen Osvald Harjos *Moskva kjenner ingen tårer*.³⁶⁷ Her forteller Harjo om de 13 årene han tilbrakte som fange i Sovjetunionen. Boka ble

³⁶⁶ Artikkelserie i *Aftenposten* fra 25. oktober 1992–1. februar 1993.

³⁶⁷ Osvald Harjo: *Moskva kjenner ingen tårer*, Oslo 1956.

en bestselger, og fikk bred omtale i norske aviser da den kom ut i 1956.

En annen partisan som skrev bok om sine opplevelser var Otto Larsen. Etter hjemkomsten skrev han boka *Jeg var Sovjetspion*.³⁶⁸ Boka vakte fikk mye oppmerksomhet da den kom ut, spesielt fordi norske kommunister gikk så sterkt til angrep på den. Kommunistene mente at Otto Larsen med denne boka svek sine tidligere partikamerater og løy om forholdene i Sovjetunionen.

Også noen av frontkjemperne har skrevet om sine opplevelser ved fronten og i fangenskapet. Kåre Skavang ble våren 1945 tatt til fange av partisaner i Tsjekkoslovakia, og ble senere overlevert til sovjetiske styrker og tatt med til Sovjetunionen. I 1949 slapp han fri fra fangenskapet og skrev boka *Men mange ble igjen*.³⁶⁹ En annen som har fortalt om sine opplevelser fra fangenskapet er Abwehr-agenten Birger Furuseth, som sammen med Bjørn Willy Gunneriussen ble tatt til fange av sovjetiske styrker i Finnmark på slutten av krigen. I 1954 kom han tilbake til Norge, og skrev noen år etter boka *Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet*.³⁷⁰ Det finnes dessuten en bok som heter *Glemt soldat*,³⁷¹ skrevet av forfatteren Sigurd Senje. I denne boka forteller den anonyme frontkjemperen *Ulf* om kampene ved de to høydene Hasselmann og Kaprolat på Finlandsfronten, og om sine ni år i sovjetiske fangeleire. Personen bak *Ulf* er for øvrig identisk med frontkjemper NN 129, som er intervjuet i forbindelse med dette prosjektet.

Også noen av de sivile har fått sin historie skrevet ned. Bøkene *Ukjent ubåt*³⁷² og *Svensgrunnen 12. april 1943*³⁷³ tar for seg historien om de syv fiskerne på fiskebåten *Skreien*, som

³⁶⁸ Otto Larsen: *Jeg var sovjetspion*, Oslo 1954.

³⁶⁹ Kåre Skavang: *Men mange ble igjen*, Oslo 1950.

³⁷⁰ Birger Furuseth: *Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet*, Elverum 1959.

³⁷¹ Sigurd Senje: *Glemt soldat*, Oslo 1983.

³⁷² Paul Einar Vatne: *Ukjent ubåt*, Oslo 1968.

³⁷³ Bjørn Bratbak: *Svensgrunnen 12. april 1943: uskyldige måtte ofte lide*, Oslo 2000.

ble kidnappet og ført over til Sovjetunionen i april 1943. Det er dessuten skrevet bok om Randi Samuelsen, som ble tatt til fange i Wien i 1945 og satt åtte år i ulike sovjetiske fangeleire. Samuelsen fortalte sin historie gjennom Knut Evensens bok *Randi Randusjka*³⁷⁴ fra 1976.

Erindringslitteraturen gir et godt innblikk i hvordan tilfangetakelsen foregikk og hvordan livet i fangeleiren kunne fortone seg. De hjemkomne fangene tegner et dystert bilde av de sovjetiske leirene, og forteller om elendige hygieniske forhold, lite og dårlig mat, mange dødsfall, umenneskelighet og hardt arbeid.

I Tyskland og Østerrike, som til sammen hadde over to millioner fanger i sovjetiske leire, har det naturlig nok vært forsket mer på sovjetfangene enn det som har vært tilfelle i Norge.³⁷⁵ Det var imidlertid først etter åpningen av de sovjetiske arkivene på begynnelsen av 1990-tallet at det ble mulig å studere det sovjetiske leirsystemet og fangene i Sovjetunionen ved hjelp av materiale fra sovjetiske arkiver. Et vesentlig bidrag i denne sammenheng er Stefan Karners bok *Im Archipel GUPVI*,³⁷⁶ der forfatteren har benyttet materiale fra krigsarkivet RGVA og fra det russiske statsarkivet GARF.

Også i Russland har det kommet flere publikasjoner som kaster lys over historien til de som kom i sovjetisk fangenskap. I 1996 og 2000 ble dokumentsamlingene *Inostrannyje vojennoplennyje vtoroj mirovoj vojny v SSSR* og *Vojennoplennyje v SSSR 1939 – 1956* utgitt.³⁷⁷ Russiske forskere har her samlet en rekke ordrer, utredninger og vedtak fra sovjetiske myndigheter, og dermed gjort materialet lettere

³⁷⁴ Knut Evensen: *Randi Randusjka*, Oslo 1976.

³⁷⁵ For eksempel Erich Maschke (red.): *Zur Geschichte der deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges*, München 1962–1974; og Albrecht Lehmann: *Gefangenschaft und Heimkehr*, München 1986.

³⁷⁶ Stefan Karner: *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion*, Wien/München 1995.

³⁷⁷ V.A. Zolotarjov et al. (red.): *Inostrannyje vojennoplennyje vtoroj mirovoj vojny v SSSR*, Moskva 1996; og M.M. Zagorulko (red.): *Vojennoplennyje v SSSR 1939–1956*, Moskva, 2000.

tilgjengelig for andre forskere som befatter seg med problemstillinger av denne typen.

I arbeidet med dette prosjektet har det også vært benyttet flere arkiver. I Norge er i første rekke dossier ”27.5/39F – Displaced persons i Sovjetsamveldet” i Utenriksdepartementets arkiv brukt. Gjennom arbeidet med dette saksområdet i 1940- og 1950-årene forsøkte norske myndigheter gjennom samtaler med hjemvendte fanger og stadige henvendelser til sovjetiske myndigheter å kartlegge hvilke nordmenn som befant seg i fangenskap. I dette materialet finner man også norske myndigheters betraktninger rundt det å søke fanger hjemsendt fra Sovjetunionen, for eksempel hvorvidt det var riktig å søke frontkjemperne repatriert eller ikke. Materialet fra Utenriksdepartementet er samlet i 25 bind, og strekker seg fra begynnelsen av 1945 til Khrusjtsjovs besøk i Norge i 1964.

På Riksarkivet ligger landssviksakene som ble reist mot de norske frontkjemperne. Frontkjemperne som fikk vende hjem fra fangenskapet ble i de fleste tilfeller stilt for retten i Norge siktet for landssvik. Mange brukte da fangenskapet som formildende omstendighet, og landssvikmappene er derfor i noen tilfeller gode kilder til å få kartlagt hvor og hvor lenge den enkelte satt i fangenskap. Som kilde til hvordan oppholdet i fangenskap fortonet seg bør man imidlertid kanskje betrakte landssviksakene med en viss skepsis. Fordi forklaringene ble tatt opp for bruk i en rettssak, kan frontkjemperne ha omtalt forholdene de levde under i fangenskapet som verre enn de egentlig var for å få en mildere dom. Dette kommer for eksempel frem i landssviksaken til en frontkjemper som kom hjem fra fangenskap i Sovjetunionen i 1946. Advokaten hans ba om at han måtte få slippe fri mot meldeplikt, og som begrunnelse for dette skriver han blant annet: ”I russisk fangenskap fikk han 16 piskeslag om dagen i en 14 dagers tid.”³⁷⁸ Dette utsagnet er trolig ikke sant. Man kjenner ikke til

³⁷⁸ Riksarkivet: Landssvikarkivet, Oslo politikammer, L-dom 2360.

at det skal ha vært brukt fysisk vold mot de norske fangene, og denne historien ble derfor trolig kun fortalt for at vedkommende frontkjemper skulle få en mildere behandling i rettsapparatet.

I tillegg til disse to arkivene har også Politiets sikkerhetstjenestes (tidligere POT) arkiv og Arbeiderbevegelsens arkiv i noen grad vært benyttet. I Arbeiderbevegelsens arkiv finnes materiale som belyser Arbeiderpartiets initiativ i forhold til å få fangene hjemsendt og hvordan partiet benyttet de hjemkomne fangene til propaganda. PSTs materiale inneholder viktige opplysninger om flere av sovjetfangene, samt vurderinger om hvorvidt de hjemkomne fangene kunne ses som en trussel mot Norges sikkerhet.

I Russland har i første rekke det statlige russiske krigsarkivet, RGVA, blitt benyttet. De fleste nordmennene som på et eller annet tidspunkt var i GUPVIs varetekt har minst ett registreringskort i dette arkivet. For flere av fangene ble det i tillegg laget en egen mappe med personopplysninger og eventuelt vedlagt sykejournal. Alt materialet i dette arkivet er håndskrevet, noe som i enkelte tilfeller har gjort det vanskelig å tyde hva som står. Det går også frem av materialet at fangenes mapper og kort i mange tilfeller er skrevet av mennesker med dårlige skriveferdigheter. Grammatiske feil og feilstavede ord florerer. Fangemappene bærer også preg av at de er nedtegnet i en periode der papir kunne være mangelvare; flere av sykejournalene som er vedlagt i fangenes mapper er ført på avispapir. Andre mapper er tilsølt med vann slik at blekket delvis har flytt utover.

En annen faktor som har komplisert arbeidet i dette arkivet er at de personene som har nedtegnet fangenes registreringskort antakelig ikke har hatt kjennskap til det latinske alfabetet og langt mindre til norske navn. Personen som registrerte fangen har derfor trolig i mange tilfeller bare skrevet ned det han har hørt. Når man skal transkribere navnet fra kyrilliske til latinske bokstaver, slik det har vært

nødvendig å gjøre i arbeidet med denne studien, har mange av navnene blitt ugjenkjennelige. Navnene er dessuten ofte stavet forskjellig på de ulike kortene som foreligger på fangens navn. Noen fanger har så mange som syv kort i sitt navn.

For de fangene som omtales både i norske og sovjetiske kilder har det vært mulig å tyde disse navnene. Men i de tilfellene der det bare finnes russiske kilder, har vært nødvendig å velge det mest sannsynlige alternativet. Dersom det ikke har vært noe sannsynlig alternativ, er navnet transkribert nøyaktig slik det står på kortet. I den vedlagte personlista (appendiks 2) forekommer derfor navn som Karl Bimsalems og Solvaka Rometad. Alle de overnevnte faktorene har gjort det vanskelig å tyde hva som står i fangenes mapper og på registreringskortene og nødvendiggjort en fortolkning.

Også tilgangen til RGVA var i perioder vanskelig. Dette medførte at det under to arkivopphold i Moskva bare lyktes å få tilgang til 72 personmapper og 22 registreringskort. At informasjonen fra hele 102 mapper og 316 registreringskort nå foreligger, er takket være den russiske forskeren Natalja Sergejevna Lebedeva, som har gjennomgått alle tilgjengelige mapper og kort og sjenerøst delt sin kunnskap. Hvilke funn som er hennes vil fremgå av personlista bakerst.

For å få kartlagt hvordan sovjetiske myndigheter forholdt seg til fangesakene, var det ønskelig å få tilgang til det russiske utenriksministeriets arkiv AVPRF. Etter flere runder med søking om tilgang til relevante mapper i fond 0116, der materialet om Norge er samlet, måtte dette dessverre oppgis. Noe materiale som tidligere har blitt innhentet fra fond 0116 har imidlertid blitt stilt til disposisjon av Sven G. Holtmark ved Institutt for forsvarsstudier.

Arkiv- og kildeoversikt

Nedenfor følger en oversikt over hvilke arkiver og kilder som har vært benyttet under arbeidet med dette prosjektet:

Utenriksdepartementets arkiv:

Dossier 27.5/39F – Displaced persons i Sovjetsamveldet, 1–25

Dossier 27,5/39L – Displaced persons i Sovjetsamveldet, Henry Meyer, 1–3

Dossier 27.5/39G – Displaced persons i Sovjetsamveldet, Skreien.

Landssvikarkivet ved Riksarkivet:

Oslo politikammer, L-forelegg 843/50

Oslo politikammer, påtaleunntatelse 1156 og 1159

Oslo politikammer, L-dom 2360

Drammen politikammer, L-dom 2355

Bodø politikammer, L-dom 723/45

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek:

Øst-Finnmark Arbeiderparti 1953–1955

Politiets sikkerhetstjenestes arkiv:

Mappe 17.117/d11

Mappe 17.315/d

Mappe 5682

Mappe 17.302/d.75

Mappe 10.204/d78

Mappe P-100:0/1b

Mappe 8057

RGVA:

Fond 465p: Diverse personmapper på norske fanger.

Fond 460p: Diverse personmapper på norske fanger.

Fond 450, diverse dokumenter.

Fond 466, mappe 24210

Fond 461, mappe 172447

AVPRF:

Fond 0116: Diverse dokumenter utlånt av Sven G. Holtmark.

Upublisert materiale:

Andersen, Erland: *Minneoppgave for eldre*, upublisert manuskript i Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie eie.

de Figueiredo, Ivo: *De norske frontkjemperne – hva litteraturen sier og veien videre*, hentet fra hjemmesidene til prosjektet "Å overkomme fortiden, rettsoppgjøret etter 1945." <http://www.media.uio.no/forskning/prosjekter/1945/artikler/indeks.shtml>

Lebedeva, Natalja Sergejevna: *Norvezjtsy – vojennoplennyje, internirovannyje i zakljutsjonnyje v SSSR*, upublisert artikkel lagt frem på konferanse i Moskva i juni 2002.

Poulsen, Niels Bo: *Danmark – Sovjetunionen: Repatrieringsspørsmålet 1945–1946*, upublisert emneoppgave i internasjonal politikk, Østeuropainstituttet, KUA, 1996.

Strandin, Karl: *Fra krigsfange til arrestant*, Rygge 1994, upublisert manuskript i Nasjonalbibliotekets krigstrykksamling

De falt for Norge, Oslo 1945, utgitt av Frontkjemperkontoret tidlig 1945, i Nasjonalbibliotekets krigstrykksamling.

Aviser og tidsskrifter:

Arbeiderbladet oktober og november 1953

Arbeiderbladet juli til desember 1955

Aftenposten mai og juni 1964

Video:

Kidnappet av Sovjet, produsert av Hero Media, uten produksjonsår.

Personer som har bidratt med informasjon:

Paul Engstad

Hans Kristian Eriksen

Natalja Sergejevna Lebedeva

Rune Rautio

Torleiv Ole Rognum

Oddvar Støme

Halvor Tjønn

Bjørn Østring

Frontkjemper NN 129

Appendiks 2 – Personlister

I. De sivile

Navn	Født Hjemsted	Historie	Kilde
Jens Andreassen	Født 1891 Torsken	Ble kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943. Var i fangenskap i Murmansk, Vologda og Karaganda. Ble tatt til fange på havet 12.3. 1943. Sendt til repatriering via Nurmijärvi i Finland 29.5.1946.	Paul Einar Vatne: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968 RGVA *F. 460p, d. 329377 *Reg. kort (L) ¹
Sigurd Andreassen	Født 1909 Torsken	Ble kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943. Fangenskap i Murmansk og Vologda. Ble tatt til fange på havet 12.4.1943. Ankom leir 158 i Tsjerepovets fra mottakspunkt i Murmansk-området 12.6.1944. Døde av dystrofi [avmagring] der den 5.2.1945. Registreringskortet oppgir lungebetennelse som dødsårsak.	Paul Einar Vatne: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968 RGVA: *F. 465p, d.227396 *Reg. kort (L)
Magnar Antonsen		Ble tatt til fange fra eget hus natt til 13. februar 1944 i Båtsfjord. Etter å ha blitt ført til Sovjetunionen ble han avhørt om tyske stillinger i nord og forsøkt vervet til sovjetisk tjeneste. Gikk med på å melde seg til tjeneste for USSR, og var med da sovjetiske styrker inntok Finnmark i 1944.	Video: <i>Kidnappet av Sovjet</i> , Hero Media.
Harald Berg	Født 1918 Dyrøyhamn	Var andremaskinist på <i>Moder II</i> . Natt til 6. mai 1944 ble <i>Moder II</i> med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskutt, oppbrakt	PST: Mappe 17.117/d11

¹ Informasjon skaffet til veie av den russiske forskeren Natalja Sergejevna Lebedeva.

		og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i januar 1945.	
Karl Bimsalems	Født 1891	Overlevert til amerikansk kommando 23.7.1945.	RGVA: *Reg. kort (L) * F. 450, o. 20, d. 5, list 56 (L)
Aksel Bogdanof	Født 1911 Ekkerøy	Arbeidet som fyrvokter på lille Ekkerøy ved Vadsø. Ble tatt om bord på en russisk båt i desember 1943 og ført over til Sovjetunionen. Senere sendt som partisan til Kvaløy i Vest-Finnmark. Tatt til fange av tyskerne, men overlevde.	Opplyst i e-post fra Hans Kristian Eriksen 20.2.2002.
Kåre Borge	Født 1926	Ble tvangssendt til Tyskland under okkupasjonen. Sendt derfra til Sovjetunionen. Kom hjem til Norge i desember 1946 Satt i august 1946 i leir ved Leningrad. Ble deretter flyttet til en leir som fungerte som oppsamlingsleir for utlendinger. Bosatt i Tyskland. Repatriert via Nurmijärvi i Finland 12.12./24.12. 1946.	UD ² : Notat 17.12.1946, bind 3 UD: Kopi av avhør, 3.9.1947, bind 5 RGVA: *D. 1975 (L) *Reg. kort (L)
Fridtjof Brox	Født 1900 Gryllefjord	Ble kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943. Kom i fangenskap i Murmansk, Vologda og Karaganda. Pådro seg lungebetennelse etter en fisketur i Karaganda i november 1945. Ble tatt til fange 12.3. 1944 på havet. Ankom 12. 4. 1944 til Tsjerepovets. Sendt derfra til leir 99 i Karaganda 6.6. 1944. Døde der 9. 12. 1945 av dobbeltsidig lungebetennelse.	Vatne, Paul Einar: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968 RGVA: *F. 465p, d. 255080 *Reg. kort (L)

Karl Eng	Født 1924	Overgitt til franske myndigheter 17.07.1946	RGVA: *F. 450, o. 22, d. 56, list 229 (L)
Ivar Epe	Født 1939	Tatt til fange i Rjazan på vei til USA med transitt gjennom Sovjetunionen. Plassert på barnehjem, i følge polsk medfange av foreldrene fra Saratov. Melding fra sovjetiske myndigheter i desember 1955: Døde 4. september 1941 av dysenteri. Internt blant sovjetiske myndigheter: Barnets skjebne er ikke kjent.	UD: Notat av 27.9.1955, bind 17 UD: Dødsattest fra sovjetiske myndigheter 22.12.1955, bind 18 AVPRF: F. 0116, o. 28, p. 131, d. 31
Synnøve Epe	Født 1909 Hølen pr. Vestby	Forsvant i Sovjetsamveldet mai 1941 på gjennomreise til USA. Tatt til fange i Rjazan. Melding fra russiske myndigheter i desember 1955: Døde 31. august 1942 av atrofisk entrekolitt [tarmsykdom som ledsages av fettdiaré og underernæring]. Internt blant sovjetiske myndigheter: Arrestert anklaget for kontrarevolusjonær virksomhet. Døde i fangenskap før dommen over henne var falt.	UD: Notat av 27.9.1955, bind 17 UD: Dødsattest fra sovjetiske myndigheter 22.12.1955, bind 18 AVPRF: F. 0116, o. 28, p. 131, d. 31
Walter Epe	Født 1910	Forsvant i Sovjetsamveldet mai 1941 på gjennomreise til USA. Tatt til fange i Rjazan. Melding fra russiske myndigheter i desember 1955: Døde 28. desember 1942 av lungebetennelse. Internt blant sovjetiske myndigheter: Arrestert og anklaget for	UD: Notat av 27.9.1955, bind 17 UD: Dødsattest fra sovjetiske myndigheter 22.12.1955, bind 18 AVPRF: F 0116, o 28, p 131, d

² Utenriksdepartementets arkiv, dossier 27.5/39F "Displaced persons i Sovjetsamveldet".

		kontrarevolusjonær virksomhet. Dømt til døden og henrettet 7.10.1942.	31
Svend Erichsen	Født 1912	Bodde i Berlin da russerne inntok byen. Tatt med til Sovjetunionen. Hadde firma i Berlin og arbeidet der. Sendt fra Moskva til transittleir 186 nær Odessa 2.11.1945. Sendt til repatriering 12.11.1945.	UD: Til Rikspolisjefen fra UD, 29.12.1945 RGVA: * F. 460p, d. 9023 (L) *Reg. kort
Ole Gerhard Frantzen	Borge i Lofoten	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	PST: Mappe 17.117/d11
Karl Fredrik Fredriksen	Født 1918 Arendal	Ble tvangssendt til Tyskland under okkupasjonen. Overført til Sovjetunionen. Kom hjem til Norge i desember 1946 Ble internert av tyskerne i juli 1944 i Oslo. Sendt til interneringsleir i Elsass. Ble 21.5.1945 del av den sovjetiske arbeidsbataljon 2030. Repatriert via Nurmijärvi i Finland 12.12.1946	UD: Notat 17.12.1946, bind 3 RGVA: *F. 460p, d. 1979 (L) *Reg. kort (L)
Erna Gets		Overlevert franske myndigheter 18.12.1945.	RGVA: *F.450, o. 22, d.56
Antonina Gets		Overlevert franske myndigheter 18.12.1945.	RGVA: *F.450, o. 22, d.56
Modolf Hansen	Kirkenes	Ble hentet av en sovjetisk MTB ved Grense Jakobselv 5. april 1944. Kom tilbake sammen med russerne under frigjøringen av Finnmark i oktober 1944	Opplyst i e-post fra Hans Kristian Eriksen 20.2.2002.
Nordal Hansen	Bø i Sortland	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på	PST: Mappe 17.117/d11

		åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i januar 1945.	
Tidemann Harjo	Født 1923 Svanvik	Bror av partisanen Osvald Harjo. Dro til Murmansk 23.12.1944 for å få greie på hvor det hadde blitt av broren. Arrestert av politiet og brakt via Petrozavodsk til Leningrad og derfra videre til fangeleir 158 i Tsjerepovets. Kom hjem til Norge med flere frontkjempere 21.12. 1945. Internert i oktober 1944. Ført til leir 157 i Tsjerepovets. Repatriert via Frankfurt an der Oder i desember 1945.	UD: Rapport til politimesteren i Sør-Varanger 29.5.1946, bind 3 RGVA: *Reg. kort (L)
Anton Hestenes		Repatriert 1945	RGVA: *Reg. kort (L)
Peder Holt	Vardø	Fylkesmann i Finnmark og passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	PST: Mappe 17.117/d 11
Eva Johansen		Repatriert 1945	RGVA: *Reg. kort (L)
Malta Jogansi [Marta Johansen?]	Født 1921 Oslo	Overlevert til amerikansk kommando 23.7.1945	RGVA: * F.450, o. 20, d. 5, l. 55-56
Jens Karlsen		Ble kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943. Fangenskap i Murmansk, Vologda og Karaganda. Tatt til fange på havet 12.3. 1943. Sendt til repatriering via Nurmijärvi i Finland 29.5.1946.	Vatne, Paul Einar: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968 RGVA: *Reg. kort (L)

Ørnulf Kvål	Født 1914 Fet	I Berlin under krigen for å studere odontologi. Ble tatt til fange da russerne inntok byen. Kom i fangenskap. Kom hjem i 1946. Internert 15. juli 1945. Sendt fra leir 27 i Krasnogorsk til en repatrieringsleir 30. 10.1945	UD til Rikspolisjefen 29.12.1945, bind 2 UD til ambassaden 31.12.45, bind 2. RGVA: *Reg. kort (L)
Andrej Kåsereff	Grense Jakobselv	Ble hentet av en sovjetisk MTB ved Grense Jakobselv 5. april 1944. Kom tilbake sammen med russerne under frigjøringen av Finnmark i oktober 1944.	Opplyst i e-post fra Hans Kristian Eriksen 20.2.2002.
Jurij Kåsereff	Grense Jakobselv	Ble hentet av en sovjetisk MTB ved Grense Jakobselv 5. april 1944. Kom tilbake sammen med russerne under frigjøringen av Finnmark i oktober 1944	Opplyst i e-post fra Hans Kristian Eriksen 20.2.2002.
Berta Libis	Født 1915 Stavanger	Overlevert til amerikansk kommando 23.7.1945	RGVA: *Reg. kort (L) * F. 450, o. 20, d. 5, list 56 (L)
Hilmar Lund	Berlevåg	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge etter krigen.	PST: Mappe 17.117/d11
Sigurd Melbye	Salten	Maskinist på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i januar 1945.	PST: Mappe 17.117/d11

Henry Meyer	Født 1910 Bergen	Oppbrakt fra båten Moder II 6. mai 1944 av russisk motortorpedobåt. Da de andre dro hjem, måtte Meyer bli igjen. Svar fra sovjetiske myndigheter i 1964 at han i januar 1945 hadde blitt sluppet i fallskjerm over Nord-Norge for å kjempe mot tyskerne. Oppbrakt på havet i mai 1944. Sendt til leir i Murmansk-området. Døde 27.4. 1945.	PST: Mappe 17.117/d11 RGVA: *Reg. kort
Olav Mikalsen	Skjervøy	Skipper på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	PST: Mappe 17.117/d11
Alf Mikkelsen	Født 1896 Kiberg	Tidligere formann i Kiberg kommunistlag og var den første som i 1940 reiste fra Norge til Sovjet. Melding fra russiske myndigheter i desember 1955: Døde 11. januar 1941 av rheumatisk polyartritt og eksudativ perikarditt [leddgikt og betennelse i hjerteposen] Døde 11.1 1941 i en fangeleir på Kola. Arrestert 18.5.1940 for brudd på paragraf 58, punkt 6 som omfatter spionasje og paragraf 84 som omfatter ulovlig grensepassering. Dømt 19.8.1940 til åtte års tvangsarbeid. Rehabiliteret 6.6.1989 av prokuratoren i Murmansk oblast.	UD: Notat av 18.3.1955, bind 16 UD: Dødsattest fra sovjetiske myndigheter 22.12.1955, b.18 RGVA: *Reg. kort <i>Kniga pamjati, Murmansk 1997</i>
Odd Moksnes	Vadsø	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskytt, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og	PST: Mappe 17.117/d11

		Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	
Turid Moksnes	Vadsø	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskyttet, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	PST: Mappe 17.117/d11
Redi Myrvold	Født 1923	Overgitt til franske militærmisjon 18.12.1945.	RGVA: *Reg. kort (L) * F. 450, o. 22, d. 56, list 322 (L)
Margit Nartvik	Født 1919	Overgitt til amerikansk kommando 23.7.1945.	RGVA: *F. 450, o. 22, d. 5, l. 56 (L)
Marlis Nartvik	Født 1942	Overgitt til amerikansk kommando 23.7.1945	RGVA: *F. 450, o. 22, d.5, l 56 (L)
Olav Nilsen	Født 1895	Ble tatt til fange 1.12.1944. Hjemsendt 3.8.1945 via en mottaks- og overflyttingsleir.	RGVA: *Reg. kort (L)
Sigvart Nodeland	Født 1906 Kristiansand	Kom hjem fra fangenskap i juli 1946 Ble mobilisert til arbeidstjeneste i Tyskland i 1943. Tatt til fange 9.4.1945 i Berlin. Kom i arbeidsbataljon 4041 tilknyttet den sovjetiske leiravdeling nummer 14. Repatriert 30.7. 1946.	UD: Notat datert 8.1.47, bind 4 RGVA: *F. 460p, d. 313143 (L) *Reg. kort (L)
Ursin Olausen	Født 1865 Båtsfjord	Ble tatt til fange i Båtsfjord 20.1. 1944. Kom til leir 158 i Tsjerepovets i mai 1944. Døde der 12.11. 1944 av alderdom. Melding til ambassaden fra Innenriksministeriet 9.3. 1949 at han døde 12.11.1944 av	RGVA: *F. 465p, d. 299549 *Reg. kort (L) UD: Oversatt dødsattest fra MVD til

		alderdomsmyokarditt [trolig et slags hjerteinfarkt].	ambassaden 9.3.1949, bind 6
Egil Olsen	Båtsfjord	Ble tatt til fange hjemme hos seg selv i Båtsfjord natt til 13. februar 1944. Ble avhørt om tyske stillinger i nord og forsøkt vervet til russisk tjeneste. Var med da russiske styrker inntok Finnmark i november 1944.	Video: <i>Kidnappet av Sovjet</i> , Hero Media
Erik Olsen	Født 1920	Internert 1.4.1945. Plassert i arbeidsbataljon 2091. Repatriert 29.6.1946 via Nurmijärvi i Finland.	RGVA: *D. 0/329857 (L) *Reg. kort (L)
Fridtjof Olsen	Født 1904 Gamvik	Tatt til fange på havet 26.1. 1942. Finnmark. Ble ført til Murmansk og deretter internert i byen Sjadrinsk, bak Ural. Kom til Tromsø med båt i september 1945.	Brev fra Røde Kors til UD 11.8. 1945, bind 2
Magnus Olsen	Født 1902 Gamvik	Tatt til fange på havet 26.1. 1942. Finnmark. Ble ført til Murmansk og deretter internert i byen Sjadrinsk, bak Ural. Kom til Tromsø med båt i september 1945.	Brev fra Røde Kors til UD 11.8. 1945, bind 2
Olaf Olsen	Født 1903 Gryllefjord	Kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943. Fangenskap i Murmansk og Vologda. Tatt til fange på havet 12.4.1943. Ankom leir 158 i Tsjerepovets fra mottakspunkt i Murmansk-området 12.6.1944. Døde i Tsjerepovets av dysenteri i desember 1944.	Vatne, Paul Einar: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968 RGVA: *Reg. kort (L) *F. 1p, o. 05e, d. 810, list 27 (L) * Kopi av fangemappe overlevert statsminister Bondevik under Russlandsbesøk i 1999.
Peter Olsen	Født 1924 Bodø	Ble tatt til fange i Königsberg, nåværende Kaliningrad i oktober 1945. Plassert i arbeidsbataljon, men flyktet derfra og det finnes ingen sikre	RGVA: *Reg. kort

		opplysninger om ham etter dette.	
Peter Karsten Olsen		Ble overgitt til franske repatrieringsmyndigheter 26.3.1946.	RGVA: *F. 450, o. 6, d. 1, list 33.(L) *Reg. kort
Kåre Andreas Paulsen	Vardø	Passasjer på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskyttet, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge etter krigen.	PST: Mappe 17.117/d11
Bjørn Theist Pedersen	Født 1923	Ble i 1943 utskrevet til nasjonal arbeidstjeneste som sjåfør. Arrestert av Gestapo og sendt til Berlin i 1945. Da russiske styrker nådde dit ble han tatt til fange. Var 1. november 1945 overført til repatrieringsmyndighetene for overføring til Norge. Sendt til repatriering i november 1945 via Szczecin (Stettin) i Polen.	UD: Til Sosialdepartementet fra UD 1.11.1945, bind 2 RGVA: *Reg. kort (L)
Halydan Pettersen	Tromsøysund	Matros på Moder II. Ble skadet i angrepet. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskyttet, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i januar 1944.	PST: Mappe 17.117/d11
Arnulf Rasmussen	Båtsfjord	Ble tatt til fange fra eget hus natt til 13. februar 1944 i Båtsfjord. Ble tatt med til Sovjetunionen, og ble der avhørt om tyske stillinger i nord og forsøkt vervet til sovjetisk tjeneste. Fikk opplæring i telegrafi. Kom tilbake til Norge i begynnelsen av 1945.	Video: <i>Kidnappet av Sovjet</i> , Hero media.
Richard Renitsj	Født 1922 Oslo	Soldat. Satt i tysk fangenskap. Sendt fra NKVD-leir 198 til komendatura 186 i	RGVA: *Reg. kort (L)

		Odessa 28.1.1946. Repatriert 26.3.1946 ved hjelp av franske repatrieringsmyndigheter.	*F. 450, o. 6, d. 1, list 33 (L)
Olaf Rindal	Født 1909	Ble 16.5.1946 overlevert hollandske repatrieringsmyndigheter.	RGVA: *F. 450, o. 6, d. 1, list 120 (L)
Lyder Rometad	Født 1885 Oslo	Overlevert til amerikansk kommando 23.7.1945.	RGVA: *F. 450, o. 20, d. 5, l. 56. (L)
Solvaka Rometad	Født 1908	Overlevert til amerikansk kommando 23.7.1945.	RGVA: *F.450, o.20, d. 5, l. 56 (L)
Johann Rydbakk	Født 1922	Utlevert til franske myndigheter 27.9.1945.	RGVA: *D. 308716 (L)
Rasmus Johansen Rydningen		Ble kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 på Svensgrunnen 12.4.1943, og tatt med til Murmansk. Meldte seg der til partisantjeneste. Kom hjem til Norge like etter nyttår 1945.	Vatne, Paul Einar: <i>Ukjent ubåt</i> , Oslo 1968
Harald Rygh	Stavanger	Norsk politibetjent som hjalp Harjo fri fra tysk fengsel. Rømte sammen til Sovjet. Kola Mistenkt som tysk spion. Havnet etter hvert i Kodino. Døde der i 1944. Arrestert 7.3.1943 for brudd på paragraf 58, punkt 6. Dømt 1.3.1944 til fem års tvangsarbeid. Rehabiliteret 27.4.1989 av prokuratoren i Murmansk oblast.	Harjo, Osvald: <i>Moskva kjenner ingen tårer</i> , Oslo 1956 <i>Kniga pamjati</i> , Murmansk, 1997
Randi Samuelsen	Født 1923 Tønsberg	Reiste til Østerrike mot slutten av krigen for å gifte seg. Så kom kapitulasjonen og hun ble arrestert og siktet for spionasje. Sendt til Sovjetunionen. Repatriert i 1953. Arrestert av kontraspionasjen <i>Smersj</i> 12. mai 1945. Anklaget for hjelp til	Evensen: Knut: <i>Randi Randusjka</i> , Oslo 1976 RGVA: *F. 461p, d.

		borgerskapet, brudd på paragraf 58, punkt to i straffeloven. Dømt til ti års tvangsarbeid. Repatriert 8.10.1953.	172447 *Reg. kort (L)
Fredrik Seppe	Født 1917	Befant seg 23.4.1946 på hospital 28410 ved Murmansk. Døde i september 1946 på hospital 2441 nær Odessa av hjertesvikt og hjerteinfarkt.	RGVA: *Reg. kort (L)
Edvin Strand	Fra Berlevåg	Kokk på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskyttet, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge i november 1944.	PST: Mappe 17.117/d11
Alfred Stubbe	Født 1898 Bergen	Bosatt i Tyskland. Internert 12.3.1945. I arbeidsbataljon 2042 fra 17.4.1945. Opplysninger om videre skjebne finnes ikke.	RGVA: *Reg. kort (L)
Andreas Thomassen	Gilleskål	Bestmann på Moder II. Natt til 6. mai 1944 ble Moder II med et mannskap på åtte og med sju passasjerer om bord beskyttet, oppbrakt og bordet av russere. Alle ble internert i Poljarnoje og Murmansk, og ble stadig avhørt. Fikk reise hjem til Norge etter krigen.	PST: Mappe 17.117/d11
Alf Enevold Thorstensen	Født 1903 Gamvik	Tatt til fange på havet 26.1. 1942. Finnmark. Ble ført til Murmansk og deretter internert i byen Sjadrinsk, bak Ural. Kom til Tromsø høsten 1945.	Brev fra Røde Kors til UD 11.8. 1945, bind 2
Magnus Torgersen	Født 1893 Torsken	Kidnappet av den sovjetiske ubåten K-21 12.4.1943 ved Svensgrunnen. Ført i fangenskap i Murmansk, Tsjerepovets og Karaganda. Repatriert sommeren 1946. Tatt til fange på nordhavet. Repatriert via Nurmijärvi i Finland 29.5.1946	Vatne, Paul Einar: Ukjent ubåt, Oslo 1968 RGVA: * D. 329555 (L) *Reg. kort (L)

Bjørn Veile	Født 1901 Hammerfest	Hadde i følge mappe i krigsfangearkivet tre barn hjemme i Hammerfest. Under arbeidet med å felle trær fikk han i juli 1945 en tømmerstokk over seg. Han er begravd utenfor Minsk. Graven hans bærer innskriften Bjorno Veile. Internert i februar 1945. Står ikke noe om grunnen til dette. Døde av dystrofi og hjertestans under skogsarbeid.	Tjønn, Halvor: Artikkel i Aftenposten 31.1.1993 RGVA: *F. 466p, d. 24210 *Reg. kort (L)
Odd Willassen	Tromsø	Forsøkte i 1943 å ta seg over til de norske styrkene i England via Murmansk. Arrestert av sovjetiske styrker. Utsatt for en rekke forhør. Dømt til tre års fengsel for ulovlig grenseovertrødelse. Døde i Kodino. Arrestert 1.8.1943 for brudd på paragraf 84 som omfatter ulovlig grensepassering. Dømt 1.4.1944 til tre års tvangsarbeid. Rehabilert 27.4.1989 av prokuratoren i Murmansk oblast.	Harjo; Osvald: <i>Moskva kjenner ingen tårer</i> , Oslo 1956 <i>Kniga pamjati</i> , Murmansk, 1997

II. Partisanene

Navn	Født Hjemsted	Historie	Kilde
Ingolf Eriksen	Født 1917 Kiberg	Dro i 1941 over til Murmansk. Våren 1944 ble han sendt til leir 158 i Tsjerepovets fordi han hadde uttrykt at han ville ta seg over til England. Oppholdt seg først i en leir 30 km sør for Murmansk, deretter i leir 158 i Tsjerepovets og leir 188 i Tambov. Led av dysenteri og ble innlagt på et hospital i Kirsanov, nær Tambov. Døde 11.4.1945 på hospital 5995 i Sovjetunionen. Døde 11.4.1945 på hospitalet i Kirsanov ved byen Tambov. Dødsårsaken er i det russiske arkivet oppgitt å være dystrofi [avmagring]. Han er begravd på gravplassen til leir 188, under skiltet 2081.	UD: Notat 24.10.1945, bind 2 UD: Oversatt dødsattest fra NKVD, datert 4.4.1946, bind 3 RGVA: *F. 465, d. 279482 *Reg. kort (L)
Richard Eriksen	Født 1889 Kiberg	Dro i 1941 over til Murmansk. Våren 1944 ble han sendt til leir 158 Tsjerepovets fordi han hadde uttrykt at han ville ta seg over til England. Var i en leir 30 km sør for Murmansk, deretter i leir 158 i Tsjerepovets og leir 188 i Tambov, før han i august 1945 fikk starte hjemreisen. Ble tatt til fange 23. oktober 1941 i Murmansk. Var i Murmansk-området to og et halvt år, ble så sendt til leir 158 i Tsjerepovets og deretter til leir 188 i Tambov. Ble sendt til repatriering til byen Foc ani i Romania 3.8. 1945.	UD: Notat av 24.10.1945, bind 2 RGVA: *F. 460p, d 240411 *Reg. kort (L)
Osvald Harjo	Født 1919 Svanvik	Ble partisan da tyskerne angrep Norge. Utførte spionoppdrag for Sovjet. Ble i 1942 tatt til fange av tyskerne. Rømte til Sovjet, men ble kort tid etter ankomsten fengslet for spionasje. Satt tretten år i ulike russiske fangeleire. Slapp	Harjo, Osvald: <i>Moskva kjenner ingen tårer</i> , Oslo 1956

		fri i desember 1955. Arrestert 8.3.1943 for brudd på paragraf 58, punkt 4 og 6 som omfatter hjelp til borgerskapet og spionasje. Dømt 1.4.1944 til 15 års tvangsarbeid. Rehabiliteret 9.10.1990 av krigsprokuratoret i Nordflåten.	<i>Kniga pamjati</i> , Murmansk, 1997
Hilmar Heikillä	Født 1906 Vardø	Kjempet på sovjetisk side. Ble etter frigjøringen ført til Sovjet og skulle der være dømt til 5 års fengsel. En nordmann som var sammen med Heikillä i Sovjetunionen fortalte i politiavhør at Heikillä var dømt til fem års tvangsarbeid og at han hadde anket dommen og fått ti år isteden. Død av hjernehinnebetennelse 7. mars 1951.	UD: Notat 18.8.1948, bind 6 UD: Avskrift av avhør datert 22.1.1949, bind 6. UD: Dødsattest fra sovjetiske myndigheter datert 3.3.1955, bind 16
Emil Isaksen		Utførte oppdrag for russerne i Norge, sammen med Mikkelsen og Larsen. Kom i vanskeligheter med tyskerne og måtte rømme til Sverige. Dro tilbake til Sovjet etter krigen for å hente en båt og avslutte oppdraget, men ble arrestert fordi de hadde røpet oppdraget sitt for svenske myndigheter. Hjemsendt i august 1955. Arrestert 23.8.1945 for brudd på paragraf 58, punkt 6 som omfatter spionasje. Dømt 15.2.1946 til ti års tvangsarbeid. Rehabiliteret 15.5.1989 av prokuratoren i Murmansk oblast.	Larsen, Otto: <i>Jeg var Sovjetspion</i> , Oslo 1954 UD: Notat av 10.8.1955, bind 16 <i>Kniga pamjati</i> , Murmansk, 1997
Otto Marinius Larsen	Født 1912 Kiberg	Utførte oppdrag for russerne i Norge, sammen med Mikkelsen og Isaksen. Kom i vanskeligheter med tyskerne og måtte rømme	Larsen, Otto: <i>Jeg var sovjetspion</i> ,

		til Sverige. Dro tilbake til Sovjet etter krigen for å hente en båt og avslutte oppdraget, men ble arrestert fordi de hadde røpet oppdraget sitt for svenske myndigheter. Kom i fangenskap og kom hjem først 28. oktober 1953.	Oslo 1954
Ragnvald Mikkelsen	Født 1922 Finnmark	Dro i 1940 over til Sovjetunionen. Lært opp til radiotelegrafist. Til Norge som partisan i 1942. Etter krigen tilbake til Sovjet for å hente en båt. Anklaget for å ha fortalt om samarbeidet med russerne. Skutt under fluktforsøk fra leiren Kodino 20. juli 1946 Død 19.8.1946 1946 av hjertelammelse. Arrestert 23.8.1945 for brudd på paragraf 58, punkt 6 som omfatter spionasje. Dømt 15.2.1946 til åtte års tvangsarbeid. Rehabiliteret 15.5.1989.	Larsen, Otto: <i>Jeg var sovjetspion,</i> Oslo 1954 UD: Dødsattest fra MVD til ambassaden i Moskva 8. 7. 1947, bind 6 <i>Kniga pamjati,</i> Murmansk 1997

Frontkjemperne

Navn	Født Hjemsted	Historie	Kilde
NN1	Født 1915 Stranda	Født i Norge og bosatt i Tyskland. Muligens tysk statsborger. Tatt til fange 30.6.1944 ved Babrujsk i Hviterussland. Sendt til leir 186 nær Odessa 30.1.1946. Sendt til repatriering 12.2.1946. Overgitt til franske repatrieringsmyndigheter der.	RGVA: *D. 458665 (L) *Reg. kort (L) * F. 450, o. 6, d. 1, l. 33 (L)
NN2	Født 1924 Sørreisa	Tatt til fange av sovjetiske styrker da de inntok Berlin. Kom hjem til Norge i desember 1946. Tjenestegjorde i SS Division Nordland. Tatt til fange ved Berlin 17.4.1945 Repatriert via Nurmijärvi i Finland 10.12.1946	UD: Notat av 17.12.1946, bind 3 RGVA: *Reg. kort
NN3	Født 1918 Skjeberg	Oppholdt seg i en leir i Kiev. Kom hjem i oktober 1947. Tjenestegjorde i SS-Division Estland. Ble tatt til fange 2. mai i Berlin. Ble i mai 1947 sendt fra leir 62 i Kiev til repatriering.	UD: ³ UD til ambassaden ⁴ 20.10.1947, bind 5 RGVA: *F. 460p, d. 823578 *Reg. kort (L)
NN4	Født 1919 Oslo	Satt ett år i fengsel i Moskva. Ble deretter sendt via leir i Krasnogorsk til interneringsleir i Leningrad. Tjenestegjorde i SS Division Nord. Gikk over frivillig 8. 1. 1944 ved Liepaja. Sendt til Butyrskij-fengselet i Moskva. Ble sendt til repatriering 8.7. 1946 via Nurmijärvi i Finland	UD: Notat av 25.7.1946, bind 3 RGVA: *F. 460p, d. 285587 *Reg. kort (L)
NN5	Født 1911 Moss	Tjenestegjorde i SS Division Nordland. Tatt til fange 2.5.1945 i Berlin. Ble sendt til repatriering via Frankfurt an der Oder 6.10.1945.	RGVA: *D. 184543 (L)

³ Utenriksdepartementets arkiv, dossier 27.5/39F: *Displaced persons i Sovjetsamveldet*⁴ Med ambassaden menes i denne listen den norske ambassaden i Moskva.

NN6	Født 1921	Meldt falt 26.6. 1944. Døde i følge Richard Eriksen i leir 188 i Tambov rundt årsskiftet 1944/1945. Døde i følge NN80 av underernæring i leir 188 i Tambov. Tatt til fange 26.6. 1944 i Karelen. Var i leir 158 i Tsjerepovets 14. juli 1944 . Kom i desember 1944 til leir 188 i Tambov. Døde på hospital 5951 den 9. mars 1945 av lungetuberkulose.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> ⁵ UD: Notat av 24.10.1945, bind 2 UD: Kopi av avhør, 30.4.1951, bind 10 RGVA: *F. 465, d. 143164 *Reg. kort (L)
NN7	Født 1902 Hvaler	Skal i følge en tysk medfange blitt tatt til fange av sovjettropper i Berlin 1945. Repatrieringsdirektoratet hadde ikke kjennskap til ham. Løslatt til Tyskland høsten 1945. Senere skjebne er ukjent. Hjemkommet fange møtte NN7 på sykehus i Frankfurt an der Oder. Han var da så svak etter en togtur gjennom Sovjetunionen at han i trolig ikke hadde lenge igjen. Meldte seg frivillig i 1942. Tatt til fange i Berlin 2. 5.1945. Repatriert 6. 10./16.10. 1945.	UD: Ambassaden til UD 18.1.1947, bind 4 UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 UD: Røde Kors til UD 20.4.1956, bind 19 RGVA: *F. 460p, d. 401097 *Reg. kort (L)
NN8	Født 1920 Stavanger	Ble tatt til fange 2. 5.1945 i Berlin. Ble repatriert via Nurmijärvi i Finland 29.5. 1946.	RGVA: *F. 460p, d. 329561 *Reg. kort (L)

NN9	Født 1915 Minnesund	Meldt falt 26.6. 1944. Ingen skjemaer i mappen hans, bare sykejournalen. Døde kvelden 19.12.1944 av dysenteri og dystrofi [avmagring].	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 465p, d. 30060 *Reg. kort (L)
NN10	Oslo Født 1918	Repatriert i august 1945. Skutt og såret da han skulle luften seg på togperrongen i Polen. Kom på sykehus og ble fraktet til Norge senere samme høst. Befant seg i samlingspunkt 2 for krigsfanger den 23.8.1945. 27.9.1945: overgitt til franske repatrieringsmyndigheter.	UD: Notat av 24.10.1945, bind 2 RGVA: *F. 460p, d. 308722 *Reg. kort (L)
NN11	Født 1920 Bergen	Innkalt til krigstjeneste på grunn av farens tyske statsborgerskap. Tatt til fange våren 1945. Død 8.8. 1945 av ostemyelitt i høyre skulder etter sår med sepsiskomplikasjon [benhinnebetennelse med blodforgiftning etter sårskade]. Oppholdt seg i leir 99 i Kasakhstan . Innlagt på lasarett 5 den 3.8.1945 med diagnosen dystrofi [avmagring]og entrekolitt [tarmsykdom]. Døde 8.8.1945. Påskrift fra 1956: Døde av ostemyelitt i høyre skulder etter sår med sepsiskomplikasjon.	UD: Brev fra pårørende til UD 20.2.1950, bind 8. UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F.460p, d. 44320 *Reg. kort (L)
NN12	Født 1917 Bergen	Innkalt til krigstjeneste på grunn av farens tyske statsborgerskap. Tatt til fange våren 1945. Døde 9. 12. 1945 av atrofisk cirrhose i leveren [skrumplever].	UD: Brev fra pårørende til UD 20.2.1950, bind 8. UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956,

⁵ *De falt for Norge, Oslo 1945*, utgitt av Frontkjemperkontoret.

		Ble mobilisert 8. oktober 1942. Tatt til fange 26.4. 1945. Døde 9. 12. 1945 av dystrofi på hospital 2 ved leir 99 i Kasakhstan. Påskrift fra 1956: Døde av atrofisk cirrhose i leveren.	bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 256069 *Reg. kort (L)
NN13	Født 1921 Trondheim	Deserterte i 1942 og kom seg over til russerne. Døde i følge det sovjetiske repatrieringsdirektoratet 13. februar 1944 av lungetuberkulose. Tjenestegjorde i SS Division Wiking. Tatt til fange 12.3.1942. Døde 13.2. 1944 av tuberkulose i Monetno-Losinoskij-leiren.	UD:UD til Røde Kors 22.2.1946, bind 3 UD:UD til Røde Kors 8.3.1947, b. 4 RGVA: *F. 465p, d. 21099 *Reg. kort (L)
NN14	Født 1922 Oslo	Meldt savnet 27.1.1944. Tatt til fange ved Narva 2.2. 1944. Brakt til Borovitskij-leiren (270) ved Novgorod, og senere til leir 188 i Tambov. Innlagt på hospital 5951 i Kirsanov 18.3. 1945. Diagnosen ved innleggelsen var dystrofi [avmagring] og tuberkulose. Døde 5.4.1945 av hjertesvikt som følge av tuberkulose i lungene. Gravlagt kvadrat 6, grav 3.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 465p, d. 150487 *Reg. kort
NN15	Født 1927	Befant seg etter krigen i samlingspunkt 4 for krigsfanger. Overgitt til de alliertes varetekt 25.8.1945. Meldte seg til tjeneste 4.1.1945. Tatt til fange av sovjetiske styrker 24.4.1945. Kom hjem i slutten av 1946.	RGVA: *Reg. kort (L) INO-liste ⁶

NN16	Født 1923 Hakadal	Meldt falt 25.6.1944 Tjenestegjorde i SS Division Nord. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Kom til leir 158 i Tsjerepovets og satt der til 10.12.1944. Sendt til repatriering til Frankfurt an der Oder 10.10.1945.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *Reg. kort
NN17	Født 1921 Oslo	Meldt falt 25.6.1944 Var i leir 188 i Tambov og ble deretter ført til en leir i nærheten av Moskva. Der skal han ha blitt lagt inn på lasarett.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Brev fra pårørende til UD 29.12.1948, bind 6
NN18	Født 1919 Bergen	Tatt til fange i Berlin 1945. Ble sendt via fangeleir i Polen til Kiev. Note fra det sovjetiske utenriksministerium datert 2.9. 1948 oppga at NN18 befant seg i en krigsfangeleir, men da han har tjenestegjort i SS, omfattes han for tiden ikke av repatrieringen. Kom hjem 28. april 1951. Tatt til fange 2.5.1945 i Berlin. Kom til leir 62 i Kiev i november 1947. Repatriert gjennom Frankfurt an der Oder 27.4.1951.	UD: Kopi av avhør, 30.4.1951, bind 10 UD:UD til pårørende 13.9.1948, bind 6 UD: Brev til pårørende fra UD 27.4.1951, bind 9 RGVA: *Delo 1859368 (L) *Reg. kort (L)
NN19	Født 1919 Ørje	Savnet 24.12. 1943	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>

⁶ Liste fra Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie over trolig tilfangetagne nordmenn.

		Tjenestegjorde i Den Norske Legion. Tatt til fange ved Oranienbaum 24.12. 1943. Ble først sendt til leir 158 i Tsjerepovets og deretter til leir 188 i Tambov. Ble sendt til repatriering til byen Foc ani 3.8. 1945. Døde 22.10. 1945 i Romania	RGVA: *F. 460p, d. 240408 *Reg. kort (L) UD: Røde Kors til UD 18.8.1956, bind 19	NN22	Født 1921 Oslo	Meldt falt sommeren 1944. Beskjed fra sovjetiske myndigheter: NN22 kom til Tambov der han døde av dysenteri i april 1945. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Ble ført til leir 157 i Boksitogorsk og deretter til leir 188 i Tambov. 28.3. 1945 ble han innlagt på sykehus 5951 i Kirsanov der han døde 29.3.1945 av dystrofi [avmagring].	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD:UD til pårørende 12.3.1947, bind 4 RGVA: *F. 465p, d. 149046 *Reg. kort
NN20	Født 1924 Skien	Meldt falt 25.6. 1944 Melding fra Repatrieringsdirektoratet 9.7. 1947: Døde 3.6.1945 av lungebetennelse, begravd i byen Boksitogorsk. Tjenestegjorde i SS Division Nord. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Brakt til leir 157 i Boksitogorsk. Innlagt på hospital 3808 den 29.3. 1945. Diagnosen ved innleggelsen var dystrofi, tyfus og tuberkulose i lungene. Døde 3.6.1945.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Ambassaden til UD 29.7.1947, bind 5 RGVA: *F. 465p, d. 269638 *Reg. kort (L)	NN23	Født 1925 Høybråten	Meldt falt 25.6. 1944 Tatt til fange 26.6 1944 i Karelen. Var innom ulike leire, men kom tilslutt til leir 165. Ble lagt inn på sykehus med diagnosen dystrofi [avmagring]. Døde av tuberkulose 27. juni 1945. Begravd på leir 195 sitt område, kvadrat 5, grav 5. Døde 27. juni 1945 på militærhospital.	<i>De falt for Norge, 1945</i> RGVA: *F. 465p, d. 269684 *Reg. kort (L) UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18
NN21	Født 1926 Skjeberg	Familien fikk brev fra tysker som hadde vært sammen med NN21 på et lasarett i leir 3986 i Odessa fra 8.9. 1947 til han selv ble sendt hjem 5. januar 1948. Note fra det sovjetiske utenriksministerium datert 28.8. 1948: NN21 befinner seg i en krigsfangeleir, men da han har tjenestegjort i SS, omfattes han for tiden ikke av repatrieringen. Tatt til fange ved Szczecin 9. 5. 1945. Var i leir 339 i Leningradsområdet, kom etter flere andre leire til Odessa, der han ble lagt inn på lasarett 3986. Kom deretter til leir 62 i Kiev. Sendt til repatriering via Frankfurt an der Oder i april 1951.	UD: Pårørende til UD 4.3.1948, bind 6 UD:UD til pårørende 13.6.1948, bind 6 RGVA: * F. 460p, d. 1859366 *Reg. kort (L)	NN24	Født 1920	Ble overgitt til hollandske repatrieringsmyndigheter 16.5.1946.	RGVA: *F.450, o. 6, d.1, l.120 *Reg. kort
				NN25	Født 1923 Kirkenes	Meldt falt 26.6. 1944 Død 26. 5. 1944 av miliær tuberkulose["galopperende tæring" , utbredt lungetuberkulose som utvikler seg svært raskt]	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18

		Meldte seg frivillig 4. september 1943. Tatt til fange 26.6.1944 i Karelen. Ble innlagt på hospital nummer 3604 den 23.5. 1945. Oppga ved innleggelsen at han hadde blitt syk under en transport. Diagnosen ved innleggelsen var dystrofi [avmagring], tuberkulose i lungene og miliær tuberkulose. Han døde 10.11. 1945 på hospital 3604. Dødsårsaken oppgis å være miliær tuberkulose. Han er begravd ved hospitalet, kvadrat 16, grav 19.	RGVA: *F. 465p, d. 168716 *Reg. kort (L)			Tatt til fange 27. 6. 1944 i Karelen. Kom til leir 157 i Boksitogorsk og leir 188 i Tambov. Sendt fra leir 188 i Tambov til repatriering via Foc ani 3.8.1945.	RGVA: *F. 460p, d. 244527 *Reg. kort (L)
NN26	Født 1911 Greåker	Beskjed fra sovjetiske myndigheter i 1955: Død på militærhospital 19.1.1946 Tatt til fange 2.5.1945. Døde 19.1.1946 av tuberkulose i lungene.	UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18 RGVA: *Delo 356248 *Reg. kort (L)	NN30	Født 1918 Stavanger	Meldt savnet 27.10.1944 Meldte seg frivillig 12.11. 1942. Tatt til fange 27.10. 1944 i Priekule i Latvia. Ble i oktober 1953 sendt fra leir 62 i Kiev og overlevert norske myndigheter i Berlin. Ingenting i mappen om grunnen til tilbakeholdelsen.	De falt for Norge, Oslo 1945 RGVA: *F. 460p, d. 1859928 *Reg. kort (L)
NN27	Født 1922 Tromsø	Var bosatt ved Hannover. Ble tatt til fange 11.2.1943 ved Krasnyj Bor på Leningradfronten. Videre skjebne ikke kjent. Oppgitt å være tysk statsborger på kortet.	RGVA: *Reg. kort (L)	NN31	Trond-heim Født 1925	Meldt falt 25.6. 1944 Såret ved tilfangetakelsen. Brakt til Kem, Tsjerepovets, Bovorski, Monesnitsa, Kharkov og til slutt til Kiev. Meldte seg frivillig 10.4. 1943. Tatt til fange 27.6. 1944 i Karelen. Ble repatriert fra leir 62 i Kiev og overlevert til norske myndigheter i Berlin i oktober 1953.	De falt for Norge, Oslo 1945 UD: Forklaringer til hjemvendte front-kjempere 14.11.1953, bind 13 RGVA: *F. 460p, d. 1859927 *Reg. kort (L)
NN28	Født 1920 Stjørdal	Løp i følge en frontkjemperkamerat over til russerne ved Leningrad høsten 1942 . Tatt til fange 6.10.1942 ved Krasnoje Selo på Leningradfronten. Døde 18.3. 1944 på hospital 3655 i Arsk, TSSR av tuberkulose. Beskjed fra russiske myndigheter i 1955: Døde på militærhospital 18.3.1944.	UD: Notat av 24.2.1954, bind 14 RGVA: *Reg. kort UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18	NN32	Østerd. Født 1925	Arbeidet som spion for tyskerne. Satt i land i Finnmark våren 1945 av tysk ubåt. Arrestert og fikk åtte års tvangsarbeid i Sovjetunionen. Repatrieringsdirektoratet meldte våren 1948 at NN32 ikke kunne hjemsendes fordi han var dømt. Repatriert 7. juli 1954.	Furuseth, Birger: <i>Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet</i> , Elverum 1959 UD: Ambassaden til UD 21.6.1948, bind 6 UD: Telegram fra ambassaden til UD
NN29	Født 1914 H.sund	Meldt falt 26.4. 1944	De falt for Norge, Oslo 1945				

			5.7.1954, bind 14
NN33	Født 1927 Melbu	Meldt falt 25.6.1944 Beskjed fra Repatrieringsdirektoratet: Død 18.6 1945 av lungetuberkulose. Begravd på kirkegården i byen Kirsanov i Tambovområdet. Meldte seg frivillig i 1943. Ble tatt til fange 26. juni 1944 i Karelen. Var i leir 188 i Tambov. Ble 18.3. 1945 flyttet derfra til hospital 5951 i Kirsanov. Da han ble lagt inn led han, i følge sykehusjournalen sin av dystrofi [avmagring]. og bronkitt. Han døde 18.6. 1945 av tuberkulose i lungene og er begravd i Kirsanov, kvadrat 7, grav nummer ni.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Ambassaden til UD 5.7.1946, bind 3 RGVA: *F. 465, d. 243316 *Reg. kort (L)
NN34	Født 1922	Overlevert franske repatrieringsmyndigheter fra samlingspunkt 2 for krigsfanger 27.9.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN35	Født 1915 Greåker	Meldt falt 29.6. 1944 Beskjed fra sovjetiske myndigheter januar 1957: Mens han lå på sykehus i Tambov oblast døde han 26. april 1945 av lobær lungebetennelse [utbredt lungebetennelse som angriper en hel lungelapp]. Meldte seg frivillig 1. august 1943. Tatt til fange 26.6. 1944 i Karelen. Kom til sykehus 5951 i Kirsanov 22.4.1945. Døde der 26.4. 1945 av lungebetennelse. Mappen hans inneholder brev fra utenriksministeriet til innenriksministeriet med anmodning om å få dødsattesten, som norske myndigheter hadde etterlyst.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Dødsattest datert 25.4.1957, bind 20 RGVA: *F. 465p, 275568 *Reg. kort (L)
NN36	Født 1924 Oslo	Meldt falt 25.6. 1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>

		Tatt til fange 26. juni 1944 i Karelen. Var på hospital nummer 3808, i leir 157 i Boksitogorsk og i leir 339 i Leningrad før han ble repatriert 30.7. 1946.	RGVA: *F. 460p, d. 313141 *Reg. kort (L)
NN37	Født 1908 Oslo	Meldt falt 26.6. 1944 Død 12 .desember 1945 av mageblødning. Begravd på kirkegården i byen Kirsanov i Tambovområdet. Meldte seg frivillig 2. november 1942. Tatt til fange 27. juni 1944 i Karelen. Døde i leir 157 i Boksitogorsk 6.12. 1945. Han døde av indre blødninger og brist i høyre del av leveren og høyre nyre, etter å ha fått et tre over seg under arbeid i skogen. Kom seg frem til sykehuset, men døde der kort tid etter. Det ble foretatt obduksjon av kroppen 10.12. 1945. Både ulykken og obduksjonen er grundig beskrevet i mappen hans.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> Til UD fra ambassaden 5.7.1946, bind 3 RGVA: *F. 465, d. 198629 *Reg. kort (L)
NN38	Født 1918 Larvik	Arbeidet som spion for tyskerne. Satt i land i Finnmark våren 1945 av tysk ubåt. Arrestert og fikk åtte års tvangsarbeid i Sovjetunionen. Kom hjem i 1955.	Furuseth, Birger: <i>Jeg var spion mot Sovjet og ble grepet</i> , Oslo 1959 Pryser, Tore: <i>Hitlers hemmelige agenter</i> , Oslo 2001
NN39	Født 1922 Meisingset	Meldt savnet 27.1.1944. Tatt til fange 2. 2. 1944 ved Narva. Var i leir 157 i Boksitogorsk og deretter fra april 1944 i leir 188 i Tambov. Sendt til repatriering via Foc ani i Romania 3.8.1945.	RGVA: *F. 460p, d. 240410 *Reg. kort (L)

		Repatriert i 1945.	UD: Notat av 24.10.1945, bind 2
NN40	Født 1914 Lyngen	Meldt falt 25.6. 1944 Beskjed fra repatrieringsdirektoratet: Død av lungebetennelse 26.2 1945. Begravd på kirkegården i byen Kirsanov i Tambovområdet. Tatt til fange i Karelen 26.6. 1944 . Kom til leir 158 i Tsjerepovets og deretter leir 188 i Tambov. Døde 26.2.1945 i leir 188.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Til UD fra ambassaden 5.7.1946, bind 3 RGVA: *Reg. kort
NN41	Født 1909	Repatriert gjennom Frankfurt an der Oder høsten 1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN42	Født 1927	Matros. Satt fri fra leir 173 i Poznan 1.9.1945.	RGVA: *Reg. kort
NN43	Født 1919 Drammen	Meldt falt 25.6. 1944 Tatt til fange 26.6. 1944. Kom til leir 188 i Tambov 26.4. 1945. Repatriert 3.8. 1945 via Szeged i Ungarn.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 460p, 240407 *Reg. kort (L)
NN44	Født 1924 Kolbotn	Meldt falt 27.1. 1944. Ble tatt til fange i januar 1944 på Leningradfronten sammen med syv andre nordmenn. I november 1944 ble han ført til leir 188 i Tambov der han var i to år. I desember 1946 kom han til Kiev. Kom hjem 28. april 1951	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Gjenpart av politirapport 2.5.1951, bind 9 UD: Brev fra UD 27.4.1951, bind 9

		Meldte seg frivillig 1. mai 1943. Tatt til fange 1.2. 1944 ved Narva. Repatriert til Frankfurt an der Oder 27.4. 1951.	RGVA: *F. 460p, d.1859365 *Reg. kort
NN45	Født 1920 Stavanger	Meldt falt 25.6. 1944 Sendt hjem i januar 1946 Tatt til fange 26.6.1944 i Karelen. Repatriert 23.1.1946.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD:UD til ambassaden 5.7.1946, bind 3 RGVA: *Reg. kort (L)
NN46	Født 1920 Mo i Rana	Meldt falt 25.6.44 Befant seg i leir 188 i Tambov i 1945, såret med lungeskudd. Pådro seg dessuten dysenteri og beriberi og ble derfor sendt til leiren Kirsanov der han ble innlagt på lasarett. Beskjed fra sovjetiske myndigheter: Død 19.4. 1945 av kavernøs tuberkulose i lungene [tuberkulose med store hulromsdannelser i lungene]. Tatt til fange i juni 1944 i Karelen. Kom til leir 157 i Boksitogorsk og deretter 188 i Tambov. Død av kavernøs tuberkulose i lungene 19.4. 1945 på sykehus 5951 i Kirsanov ved byen Tambov.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945.</i> UD: Kopi av rapport til politimst. i Bodø 3.1.1947, bind 2 UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F. 465, d. 275567 *Reg. kort (L)
NN47	Født 1926	Befant seg i samlingspunkt 2 for krigsfanger, og ble overlevert til franske repatrieringsmyndigheter gjennom samlingspunkt fem 23.8.1945	RGVA: *Reg. kort (L)
NN48	Født 1899	Befant seg i samlingspunkt 2 for krigsfanger, og ble overlevert til franske	RGVA: *Reg. kort (L)

		repatrieringsmyndigheter gjennom samlingspunkt fem 23.8.1945	
NN49	Født 1925 Bodø	Meldt falt 25.6.1944 Tatt til fange 26. juni 1944 i Karelen. Først i leir ved Leningrad og deretter sendt til leir 188 i Tambov .Den 4. juni 1945 ble han ført bort fra leiren og sendt hjem via Tyskland. Tjenestegjorde i SS Division Nord. Tatt til fange 26.6. i Karelen. Sendt til repatriering 3.8. 1945 gjennom Szeged i Ungarn.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Kopi av rapport til politimst. i Bodø 3.1.1947, bind 2 RGVA: *F. 460p, d. 244532 *Reg. kort (L)
NN50	Født 1922 Ålesund	Ble sett av Kåre Skavang på et lasarett. Da led han av tuberkulose. Død 12.7. 1947 av høyresidig pevroppnevmoni [lungebetennelse som utgår fra eller innebefatter lungehinnen]. Tatt til fange 19. 4.1945 i Berlin-området. Var i leir 62 i Kiev i juni 1947. Sendt til hospital 1035 der han 12.7. 1947 døde av dystrofi av tredje grad og høyresidig plevropnevmi. I en påskrift fra 1956 er kun sistnevnte oppgitt som dødsårsak.	UD: Notat 4.6.1949, bind 7 UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 467837 *Reg. kort (L)
NN51	Født 1914 Oslo	Fanget under retretten i Karelen i juni 1944. Ble sendt til leir 188 i Tambov. Ble 12. 2. 1945 sendt til sykehus 5951 ved Tambov. Diagnosen ved innleggelsen var dystrofi av tredje grad og tuberkulose. Døde 10.5. 1945 av hjertesvekkelse som følge av dystrofi [avmagring] og tuberkuløs intoksikasjon.	RGVA: *F. 465p, d 274355 *Reg. kort (L)
NN52	Født 1926 Oslo	Hjemvendt frontkjemper fortalte at han utenfor en leir i Moskva 31. juli 1946 mener å ha møtt en med sammen navn som NN52,	UD: Brev fra UD til pårørende

		som var fra Oslo. Han hadde da fått et hodeskudd etter et fluktforsøk og ble ført bort, antakelig til et lasarett. Meldte seg frivillig 21.9. 1943. Tatt til fange 29.4. 1945 ved Berlin. Ble overlevert til ungarske myndigheter fra leir 176 i Foc ani i juli 1947. Tatt til fange av sovjetiske tropper i Berlin-distriktet. I juli 1947 ble han sammen med andre krigsfanger overlevert ungarske myndigheter i byen Foc ani.	29.10.1954, bind 15 RGVA: *F. 460p, d. 1486498 *Reg. kort (L) UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18
NN53	Født 1923 Oslo	Kom hjem 28. april 1951 Meldte seg frivillig 2.4.1943. Ble tatt til fange 3.5.1945 i Berlin. Ble 27. 4. 1951 sendt fra leir 62 i Kiev til repatriering i Frankfurt an der Oder.	UD: Brev til pårørende fra UD 27.4.1951, bind 9 RGVA: *F. 460p, d. 1859367 *Reg. kort
NN54	Født 1920	Matros. Satt fri 1.9.1945 fra leir 173 i Poznan. Satt i fangenskap fra april til september 1945.	RGVA: *Reg. kort INO-liste
NN55	Født 1924	Hjemsendt 24.10.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN56	Født 1924	Meldt falt 25.6. 1944 . Repatrieringsmyndighetene meddelte ambassaden 4.5.46 at NN56 avgikk ved døden 5.9.45 av lungetuberkulose. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Oppholdt seg i leir 120 ved Petrozavodsk, der han døde 5.9. 1945 av dystrofi av tredje grad [avmagring] og avitaminose [vitaminmangel].	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Til UD fra ambassaden 4.5.1946, bind 3 RGVA: *F. 465p, d. 158662 *Reg. kort

NN57	Født 1924 Bergen	Tatt til fange 9.5.1945 i Tsjekkoslovakia. Kom til leir 242 i juni 1945. Kom til repatrieringsleir 69 i Frankfurt an der Oder 30.9.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN58	Født 1920 Oslo	Tatt til fange 5. 5. 1945 ved Berlin. Hjemsendt i desember 1945. (Et annet sted i mappen står at han døde på hospital 5849 i juli 1945 av dystrofi av tredje grad.)	RGVA: *Delo U3-1993111
NN59	Født 1922 Stavanger	Meldt falt 26.6. 1944 Familien fikk vite av hjemvendt frontkjemper NN45 at NN59 sammen med ham og 16 andre overlevende ble ført til et lasarett utenfor byen Logi (trolig Loukhi).	<i>De falt for Norge, 1945</i> UD: Brev fra pårørende til UD 13.2.1951, bind 9
NN60	Født 1910 Trøndelag	Tatt til fange 2.5.1945 i Berlin . Kom i august 1946 til leir 69 i Frankfurt an der Oder, og ble repatriert derfra i november 1946.	RGVA: *F.450, o. 22, d. 56, l. 240 og 282 (L) *Reg. kort (L) *Delo 354401 (L)
NN61	Født 1910 Stavanger	Meldt falt 26.6. 1944 Død 22.3. 1945 av peritonitt [bukhinnebetennelse]. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Ført til leir 157 i Boksitogorsk og senere til leir 188 i Tambov. Døde på sykehus 5951 i Kirsanov 22.3. 1945 av dystrofi. Gravlagt i grav 1862. Påskrift fra 1956: Døde av blindtarmbetennelse, perionitt	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 188385 *Reg. kort (L)
NN62	Født 1909 Bergen	Befant seg i samlingspunkt fire, og ble sendt til repatrieringsleir 69 i Frankfurt an der Oder 16.12.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)

NN63	Født 1923 Hauge-sund	Savnet 27.10. 1944 Død 17.3. 1945 av atrofisk cirrhose i leveren [skrumplever]. Meldte seg frivillig 16.6.1943. Tatt til fange 27.10.1944 ved Liepaja. Ble lagt inn på hospital 292 den 27.2. 1945 med diagnosen enterkolitt [tarmklidelse] og dystrofi [avmagring]. Døde 17.3. 1949. (Skal muligens være 1945)	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 128831. *Reg. kort (L)
NN64	Født 1925	Beskjed fra russiske myndigheter i februar 1956 som svar på ettersøkingen av 109 personer i november 1955: Løslatt i Tyskland høsten 1945. Senere skjebne er ukjent. Kom hjem fra sovjetisk krigsfangenskap i november 1945 Sendt til repatriering fra leir 69 i Frankfurt an der Oder 24.10. 1945	UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 Ambassaden til UD 21.2. 1956, bind 18 RGVA: *Reg. kort (L)
NN65	Født 1926 Oslo	Meldt savnet 26.6. 1944 Ble i følge sovjetiske myndigheter repatriert fra sovjetisk fangenskap i 1945.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Til UD fra ambassaden 21.2.1956, bind 18
NN66	Født 1914 Risør	Kom i følge Røde Kors hjem våren 1948.	UD: Røde Kors til UD 23.10.1952, bind 11
NN67	Født 1919 Valle i	Meldt savnet 27.1. 1944	<i>De falt for Norge, Oslo</i>

	Setesdal		1945 UD: Røde Kors til UD 29.10.1954, bind 15
		Ble tatt til fange sammen med flere nordmenn 1.2. 1944 ved Martynovo. De andre så ikke noe mer til NN 67, og da de spurte hvor han, var svarte de sovjetiske vaktpostene at han var blitt skutt under rømningsforsøk.	
NN68	Født 1918 Fåberg	Tjenestegjorde i SS Division Nordland. Løytnant. Overga seg 8.1.1945 ved Liepaja. Ble 20.4.1945 overført fra Butyrskij-fengselet i Moskva til leir 27 i Krasnogorsk. Kom til repatrieringsleir 339 ved Leningrad 6.6.1946. Repatriert via stasjonen Nurmijärvi i Finland 8.7.1946.	RGVA: *Delo 285586 (L) *Reg. kort (L)
NN69	Født 1913 Oslo	Meldt savnet 27.1. 1944 . Lå på sykehus i Frankfurt an der Oder høsten 1945. Tatt til fange ved Martynovo på Leningradfronten 2.2.1944. Kom først til leir 157 i Boksitogorsk og deretter til leir 188 i Tambov. Kom senere til hospital 5951. Sendt til lei 69 i Frankfurt an der Oder i oktober 1945. Repatriert 27.2.1946. Oppført som sivilinternert på to lister. Hjemsendt gjennom franske repatrieringsmyndigheter 1.3.1946.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Røde Kors til UD 15.5.1956, bind 19 RGVA: *Reg. kort RGVA: *F. 450, o. 20, d. 5, list 64 og o. 22, d. 56, list 181 (L)
NN70	Født 1919 Oslo	Meldt savnet 19.12.1944 I følge hjemvendt fange: Døde vinteren 1944/45 i Tsjerepovets.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Forklaringer datert 14.11.1953,

			bind 13 RGVA: *Reg. kort
		Tatt til fange 19.2. 1944 ved Kestenga i Karelen. Kom først til Kem og deretter til leir 158 i Tsjerepovets 8.3.1944. Døde i denne leiren 30.1. 1945	
NN71	Født 1918 Oppland	Kommet hjem fra sovjetisk fangenskap. På vei til å bli repatriert pr 25.7.46, i følge NN4, som møtte ham i fangenskap. Løytnant. Tatt til fange 2.5.1945 ved Berlin. Kom til leir 259 i Rybinsk og deretter til leir 406. Sendt til repatriering 30.7.1946.	UD: Røde Kors til UD 3.10 1947, bind 4 UD: Notat av 25.7.1946, bind 3 RGVA: *Delo 313142 (L) *Reg. kort (L)
NN72	Født 1926 Tønsberg	Tatt til fange 19.8.1944 ved Turku i Finland. Ble 9.11.1944 sendt derfra til Volosovskij-leiren ved Leningrad (300). Kom senere til Sjaskij-leiren (213) og repatrieringsleiren i Frankfurt an der Oder (69). Repatriert via Frankfurt an der Oder 24.10.1945. Satt ti måneder i sovjetisk fangenskap.	RGVA: *F. 460p, d. 26552 (L) *Reg. kort (L) INO-liste
NN73	Født 1918	Tatt til fange 29.10.1944 ved Liepaja. Kom til leir 292 og 277 i Latvia. Dro fra transittleir 186 i Ukraina 27.1.1946. Overlevert til hollandske myndigheter 16.5.1946. Meldt savnet 29.10.1044. Står i INOs liste at han kom hjem i 1953, men dette er trolig feil.	RGVA: *Reg. kort (L) * Delo 4066776 (L) INO-liste
NN74	Født 1913 Oslo	Savnet 24.12. 1943 Meldte seg frivillig 15.4.1943. Tatt til fange 24. desember 1943 ved Oranienbaum under rekognosering. Repatriert fra leir 62 i Kiev til norske myndigheter i Berlin 25.10. 1953.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 460p, o. 1859930 *Reg. kort (L)

NN75	Født 1926 Oslo	Tatt til fange og satt i leir i Kiev. Repatriert i oktober 1947. Tatt til fange 2.5. 1945 i Berlin. Var i Ljoblinskij-leiren i Moskva oblast(154), i leir 184 i Litauen og leir 90 ved Moskva. Kortet på ham er fra leir 154. Repatriert i november 1947 via Nurmijärvi i Finland.	UD:UD til ambassaden 20.10.1947, bind 5 RGVA: *F. 460p, d. 3285 (L) *Reg. kort
NN76	Født 1932 (trolig 1922)	Tatt til fange 8.2.1945. Sendt til repatriering via leir 176 i Foc ani 27.8.1945.	RGVA: *Delo 16404 (L) *Reg. kort (L)
NN77	Født 1925 Bergen	Meldt falt 25.6.1944 i Karelen Satt i leir 158 i Tsjerepovets i januar 1945. Kom seg høsten 1945 til Romania og derfra via Sverige til Norge i 1946 Tatt til fange 28.6.1944 i Karelen. Kom til leir 102 i Tsjeljabinsk og leir 185 i Ivanovskaja oblast. Ble 18.8.1945 sendt med tog til Foc ani for repatriering. Da led han av dystrofi av annen grad [avmagring].	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Notat av 24.10.1945, bind 2 UD: Norske Legasjon i Budapest til UD 24.9.1945, bind 2 RGVA: *Reg. kort *Delo 97165166
NN78	Født 1914 Berlin	Ble tatt til fange i juli 1944. Kom til leir 177 i Ukraina. Flyktet derfra 13. august 1945. Hans skjebne er i følge arkivet ukjent.	RGVA: *Reg. kort (L) *Delo b/5840 (L)
NN79	Født 1917	Satt fri fra frontleir 43 den 15.9.1945. Andre opplysninger finnes ikke. Satt fire og en halv måned i sovjetisk fangenskap	RGVA: *Reg. kort INO-liste

NN80	Født 1924 Ullern- saker	Meldt falt 27.1. 1944 Tatt til fange i februar 1944. Ført til sykehus, og deretter til leir 157. Ble så flyttet til leir 188 i Tambov. Kom senere til leir 62 i Kiev Kom hjem 28. april 1951 Meldte seg frivillig 1.5.1942. Tatt til fange 2.2.1944 ved Narva. Var i leirene 157 i Tsjerepovets, 188 i Tambov og 62/13 i Kiev. Ble repatriert 27.4.1951.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Kopi av politirapport, datert 18.6.1951, bind 9 UD: Brev til pårørende fra UD 27.4.1951, bind 9 RGVA: *Delo 1859369 *Reg. kort (L)
NN81	Født 1926 Trond- heim	Tatt til fange 19.8.1944 i Finland. Kom til leir 300 ved Leningrad, og ble repatriert 6.9.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN82	Født 1911 Kongs- berg	Meldt falt 14.1. 1944. Tatt til fange 14.1.1944 ved Leningrad. Oppholdt seg i leir 193, og kom senere til leir 188 ved Tambov. Kom på sykehus 5951 ved Kirsanov 25.1.1945 og døde der av dystrofi [avmagring] 30.1. 1945.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 465p, d. 151093 *Reg. kort (L)
NN83	Født 1923	Hjemsendt 28.9.1945	RGVA: *Delo 184535
NN84	Født 1926	Tatt til fange 1.3.1945 i Berlin. Kom til leir 406. Ble 22.1.1946 overgitt til repatrieringsmyndighetene i Odessa. Repatriert 16.5.1946	RGVA: *Delo 241136 *F. 450, o. 6, d. 1, l. 120 *Reg. kort
NN85	Født 1925 Oslo	Meldt falt 25.6. 1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>

		Kom hjem sommeren 1946.	UD: Til Landssvik-avdelingen fra UD 24.2.1947, bind 4
		Meldte seg frivillig 22. februar 1943. Tatt til fange 26. juni 1944 i Karelen. Ble sendt fra leir 339 i Leningrad til repatriering 8.7. 1946.	RGVA: *F. 460p, nr 285584 *Reg. kort (L)
NN86	Født 1914 Grimstad	Meldt savnet 25.6. 1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>
		Meldte seg frivillig sommeren 1942. Tatt til fange 26.6 1944 i Karelen og fraktet til leir 157 i Boksitogorsk. Kom på hospital 3808 i samme by. Døde her 1.12.1944 av dobbeltsidig lungebetennelse.	RGVA: *F. 465p, d. 340440 *Reg. kort (L)
NN87	Født 1925 Oslo	Bosatt i Tyskland. Tatt til fange 26.12.1943 i Kiev. Kom til leir 188 i Tambov. Repatriert 23.8.1945 via Foc ani.	RGVA: *Delo 244531 (L) *Reg. kort (L)
NN88	Født 1915 Nøtterøy	Meldt falt 26.6. 1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>
		Død av hjertesvekkelse 12. mai 1945. Begravd på kirkegården i byen Kirsanov i Tambovområdet.	UD: Til UD fra ambassaden 5.7.1946, bind 3
		Meldte seg frivillig 1.10.1942. Tatt til fange 26.6.1944 i Karelen. Lagt inn på sykehus 8.5. 1945. Døde 12.5.1945 av dystrofi [avmagring] på sykehus 5951 i byen Kirsanov i Tambovområdet.	RGVA: *F. 465p, d. 222142 *Reg. kort (L)
NN89	Født 1921 Rjukan	Tjenestegjorde i Den Norske Legion. Tatt til fange 20.5.1942 ved Uritska i Leningrad oblast. Ført til leir 158 i Tsjerepovets og til spesialhospital 2989. Døde der 22.7.1944.	RGVA: *F. 465p, d. 113419 (L) *Reg. kort (L)

		Beskjed fra russiske myndigheter i 1955: Tatt til fange 20.5.1942 ved Uritska på Leningradfronten. Døde på militærhospital 22. juli 1944.	UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18
NN90	Født 1924 Lier	Meldt savnet 19.2.1944.	De falt for Norge, Oslo 1945
		Beskjed fra russiske myndigheter i februar 1956: Død 22. juni 1945 av glomerulonefrit uremi [nyresvikt forårsaket av nyrebetennelse].	UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind18
		Tatt til fange 19.2. 1944 i Finland. Ble sendt til leir 188 i Tambov. Ble lagt inn på hospital 5951 i Kirsanov 20.6. 1945 med diagnosen dystrofi av tredje grad [avmagring]. Døde to dager senere. I januar 1956 ble dødsårsaken endret til glomerulonefrit uremi.	RGVA: *F. 465p, d. 243217 *Reg. kort (L)
NN91	Født 1924 Trysil	Meldt falt 26.5. 1944	De falt for Norge, Oslo 1945
		Tatt til fange 28. juni 1944 i Karelen. Ble 27. september 1945 overlevert i følge dokument i Berlin til representant for den franske repatrieringskommissjon, løytnant Bartsen.	UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18
		Meldte seg frivillig 1. november 1943. Tatt til fange 28.6. 1944 i Karelen. Sendt til repatriering fra Tambov til byen Foc ani 3.8. 1945. I 1955 er det ført på at han ble overgitt til franske repatrieringsmyndigheter i Berlin ved løytnant Bartsen.	RGVA: *F. 460p, d. 244530 *Reg. kort (L)
NN92	Født 1920 Oslo	Meldt falt 26.6.1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>
		Tatt til fange ved i Karelen i juni 1944. Ført først til en leir i Leningrad og siden til	UD: Kopi av rapport til

		Tambov. Repatriert høsten 1945.	politimesteren i Bodø 3.1.1947, bind 2
		Meldte seg frivillig sommeren 1941. Tatt til fange 26.7. 1944 i Karelen. Ble sendt til repatriering 2.10.1945.	RGVA: *F. 460p, d. 443938 *Reg. kort (L)
NN93	Født 1925 Arendal	Meldt savnet 27.1.1944	<i>De falt for Norge, 1945</i>
		Meldte seg frivillig i mars 1943. Tatt til fange 5.2.1944. Kom først til leir 157 i Boksitogorsk og deretter til leir 188 i Tambov. Innlagt på hospital 5951 i Kirsanov 17.5. 1945 med diagnosen dystrofi av tredje grad [avmagring], og døde her 20. mai 1945.	RGVA: *F. 465p, d. 254147 *Reg. kort (L)
NN94	Kristian-sand	Repatrieringssak datert 19.1. 1946. Andre opplysninger finnes ikke.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN95	Født 1909	Tatt til fange 18.4.1945 i Tyskland. Kom til leir 190. I januar 1946 ble han overført til leir 186 ved Odessa for repatriering. Frigitt gjennom leir 304 i Ukraina den 8.2.1946.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN96	Født 1913	Kom fra russisk krigsfangenskap til en gjennomgangsleir i Frankfurt an der Oder i november 1945. Kom hjem i desember samme år.	UD: Røde Kors til UD 20.4.1956, bind 19
		Kapitulerte i Tsjekkoslovakia 9.5.1945. Kom til leir 324 i Ivanovskaja oblast og senere til leir 69 i Frankfurt an der Oder Han ble repatriert derfra 24.11.1945.	RGVA: *Reg. kort
NN97	Født 1914 Eidsvoll	Død 22.12. 1945 av ondartet svulst i sigmatarmen [sigmatarmen er den nederste delen av tykktarmen, før tykktarmen går over i endetarmen].	UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18
		Tatt til fange i Finland 26.8. 1944. Kom til leir 157 i Boksitogorsk og ble etter hvert innlagt på hospital 3604. Her døde han 22.12. 1945	RGVA: * F. 465p, d. 361767

		av dystrofi av tredje grad og "svekket helsetilstand". I januar 1956 ble dødsårsaken endret til ondartet svulst i sigmatarmen.	*Reg. kort (L)
NN98	Født 1908	Tjenestegjorde i SS Division Nordland. Tatt til fange 2.5. 1945 i Berlin. Sendt til repatriering 29.5.1946 via Nurmijärvi i Finland fra leir 339 i Leningrad.	RGVA: *Reg. kort
NN99	Født 1924	Oppholdt seg i samlingspunkt to for krigsfanger, og ble 27.9.1945 overlevert til franske repatrieringsmyndigheter i Berlin.	RGVA: *Delo 308717 (L)
NN100	Født 1920 Lørenskog	Meldt falt 25.6.1944	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>
		Tatt til fange 26.6. 1944 i Karelen. Kom til leir 157 i Boksitogorsk og leir 188 i Tambov. Sendt til repatriering via Foc ani 3.8.1945.	RGVA: *F. 460p, d. 240409 *Reg. kort (L)
NN101	Grong Født 1922	Savnet 27.1 1944 ved Narva.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i>
		Tatt til fange 2.2.1944 ved Narva. Oppholdt seg i leir 158 i Tsjerepovets, brakt til hospital 1825 hvor han døde 24.1. 1945.	RGVA: *F. 465p, d. 151210 *Reg. kort (L)
NN102	Født 1919	Repatriert gjennom Frankfurt an der Oder 28.12.1945.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN103	Født 1921 Mjøndalen	Tatt til fange 2.5.1945. Oppholdt seg i leir 315 i Ukraina. Sendt til leir 69 ved Frankfurt an der Oder , og deretter hjem 24.10.1945 gjennom leir 232.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN104	Født 1916	Befant seg i samlingspunkt 2. Overgitt fra samlingspunkt 5 til Berlin 25.8. 1945 til franske repatrieringsmyndigheter.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN105	Født 1907	Befant seg i samlingspunkt 2. Overgitt fra samlingspunkt 5 til Berlin 25.8. 1945 til franske repatrieringsmyndigheter.	RGVA: *Reg. kort (L)

NN106	Født 1901	Tatt til fange 7.3.1943 ved Odessa. Oppholdt seg i leir 136 i Ukraina. Dro til Frankfurt an der Oder 9.10.1945.	RGVA: *Delo 246280 (L)
NN107	Født 1921	Tatt til fange av tsjekkiske partisaner våren 1945 og utlevert til sovjetiske styrker. Ført til Sibir, senere Ural og Kiev. Repatriert sommeren 1949. Meldte seg frivillig 21.9. 1944. Tatt til fange i Tsjekkoslovakia 18. mai 1945. Repatriert i 1949 fra leir i Kiev.	Skavang, Kåre: <i>Men mange ble igjen</i> , Oslo 1950 RGVA: *F. 460p, d. 1466248 *Reg. kort (L)
NN108	Født 1918 Frosta	Tatt til fange i Berlin i 1945. Kom til leir i Sibir. Kom hjem til Norge i desember 1946 etter å ha vært innlagt på sykehus i Stockholm. Tatt til fange i juni 1944 i Karelen. Ble sendt til Nurmijärvi i Finland for repatriering 12.12.1946. Opplyst falt 25.6.1944 ved Kaprolat i Karelen. Hjem fra fangenskap.	UD: Notat 17.12.1946, bind 3 UD: Notat av 16.1. 1947 RGVA: *Reg. kort INO-liste
NN109	Født 1906. Mysen	Meldt falt 25.6.1944 I juni 1942 meldte han seg frivillig. 25. juni 1944 ble han tatt til fange i Karelen. Brakt til leir 157 ved byen Boksitogorsk. Ble lagt inn på sykehus nummer 3808 13. 1.1945, og døde der 16. 4. av magetyfus og dystrofi [avmagring]. Han er begravd i fellesgrav 16 i leir 157. Åtte sider lang sykejournal foreligger i mappen hans.	<i>De falt for Norge</i> , Oslo 1945 RGVA: *F. 465, d. 249348 *Reg. kort (L)
NN110	Født 1905	Tatt til fange i mai 1945. Var på hospital 5905 og i leir 186 ved Odessa. Sendt til repatriering 9.10.1945. Overgitt til hollandske repatrieringsmyndigheter 16.5.1946.	RGVA: *F. 460p, d. 406508 (L) *F.450, o. 6, d. 1, 1.120 (L)

NN111	Født 1916 Fredrikstad	Tatt til fange 2.2.1944 ved Martynovo ved Leningrad. Kom til leir 101 i Kirovsk. Repatriert 8.10.1945 via Frankfurt an der Oder. Tatt til fange ved Martynovo 2.2.1944. Kom hjem 22.12.1945.	RGVA: *Delo 209716 (L) INO-liste
NN112	Født 1916	Meldt savnet 25.6.1944 Hjemkomne fanger fortalte at han ble etter et kortere opphold i Kem ble sendt til en fangeleir ved Leningrad. I desember 1944 ble han sendt til Tambov. Underveis fikk han lungebetennelse og ble lagt inn på lasaretten i leiren ved ankomsten. Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Sendt til leir 188 i Tambov i desember samme år. Ble innlagt på hospital 5951 i Kirsanov 13.12.1944 og døde der tre dager senere av dystrofi [avmagring] og lungebetennelse.	<i>De falt for Norge</i> , Oslo 1945 UD: Pårørende til UD 27.11.1955, bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 300002 *Reg. kort
NN113	Født 1919 Molde	Meldte seg frivillig 11.1.1943. Overga seg 16.10.1944 ved Liepaja i Latvia. Repatriert fra leir 62 i Kiev til norske myndigheter i Berlin 25.10. 1953.	RGVA: *F.460p, nr 1859929 *Reg. kort (L)
NN114	Født 1926 Fredrikstad	Meldt falt 25.6. 1944 Meldte seg frivillig 11.8. 1943. Tatt til fange 26.6. 1944 i Karelen. Ble repatriert til byen Foc ani 3.8. 1945. Ført på i 1945 at han ble overlevert franske repatrieringsmyndigheter ved løytnant Bartsen 24. 9. 1945	<i>De falt for Norge</i> , Oslo 1945 RGVA: *F. 460p, d. 03-244529 *Reg. kort (L)
NN115	Født 1907 Vaksdal	Fortalte til Richard Eriksen at han hadde bodd i Tyskland i 12 år og var gift der. Skal ha kommet i klammeri med en nazist og fått valget mellom fengsel eller krigstjeneste. Stakk selv over til russerne og ble satt i leir 188 i	UD: Notat av 24.10.1945, bind 2

		Tambov. Meldte seg frivillig 1.12.1943. Tatt til fange 6.10. 1944. Ble sendt til repatriering 3.8.1945 via Foc ani.	RGVA: * D. 244528 (L) *Reg. kort (L)
NN116	Født 1914	Tatt til fange 2.5.1945 i Berlin. Sendt med tog til Frankfurt an der Oder for repatriering 6.10. 1945.	RGVA: *Delo 0/89547 (L)
NN117	Født 1924	Repatriert fra frontleir 79 i august 1945	RGVA: Reg. kort (L)
NN118	Født 1908	Matros. Frigitt 1.9.1945 fra leir 173 i Poznan.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN119	Født 1920 Oslo	Meldt savnet 27.1. 1944 Tatt til fange ved Narva i januar 1944. Skal ha blitt skutt sammen med fem andre nordmenn under fluktforsøk 2.2.1944.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Gjenpart av politirapport2. 5.1951, bind 9
NN120	Født 1924 Ålesund	Forsvant 26. februar 1943 sporløst fra en forbindingsplass 20 km fra Narva . Ble dagen i forveien såret av en granatsplint i hodet. Tidligere finsk krigsfange opplyste om at han var tatt til fange av russerne og brakt til fangeleir. Tatt til fange 2. 21944 ved Narva. Kom til leir 188 i Tambov, og ble innlagt på hospital 5951 11.1. 1945. Her døde han av dystrofi a tredje grad [avmagring] 5.2. 1945.Oppgitt å være tysk statsborger på et av kortene. Sovjetiske myndigheter: Død 5. 2. 1945 av lungebetennelse.	UD: Røde Kors til UD 22.11.1946, bind 3 RGVA: *F. 465p, d. 139610 *Reg. kort (L) UD: Ambassaden til UD 3.6. 1947, bind 4

NN121	Født 1911	Overgitt fra samlingspunkt 5 for krigsfanger 23.8.1945. Utlevert til franske repatrieringsmyndigheter.	RGVA: *D. 308727 (L) *Reg. kort (L)
NN122	Født 1913 Ringebu	Meldt falt 25.6. 1944 Tatt til fange i Karelen i juni 1944. Ført til leir 157 i Boksitogorsk og deretter til leir 188 i Tambov. Døde på hospital 5951 28.1.1945 av hjertesvekkelse og dystrofi av tredje grad [avmagring].	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 465p, d. 149324 *Reg. kort (L)
NN123	Født 1923 Stavanger	Tatt til fange 31.12. 1943. Ble brakt til leir 188 i Tambov og etter hvert til hospital 5159 i Kirsanov. Diagnosen ved innleggelsen var tuberkulose i lungene. Døde 31. januar 1945 av svekket hjertefunksjon som følge av tuberkuløs intoksikasjon . Etter døden inntraff ble han obdusert Resultatet av obduksjonen er utførlig beskrevet i journalen hans. Beskjed fra sovjetiske myndigheter: Død 31.1. 1945 av svekket hjertevirksomhet pga tuberkuløs intoksikasjon.	RGVA: *F. 465p, d. 134687 *Reg. kort (L) UD: Note fra MID til ambassaden 20.2. 1956, bind 18
NN124	Født 1923 Frosta	Ble i følge sovjetiske myndigheter tatt til fange av sovjetiske tropper på Tysklands territorium. Ble 1. september 1945 frigitt fra krigsfangeleir i byen Poznan. Kommet hjem. Sendt fra leir 173 i Poznan til repatriering 1.9.1945. Såret i Friedrichstrasse i Berlin i mai 1945. Løslatt 1. september 1945 i Poznan.	UD: Ambassaden til UD 30.11.1955, bind 18 Røde Kors til UD 19.12. 1955, bind 18. RGVA: *Reg. kort (L) INO-liste

NN125	Oslo Født 1906	Tjenestegjorde i Den Norske Legion. Gikk over i 1944. Befant seg per 25.7. 1946 i leir 339 i Leningrad. Gikk over frivillig i Estland 24.7. 1944. Sendt fra leir 339 i Leningrad 4.4.1946. Repatriert via Nurmijärvi i Finland 30.6.1946.	UD: Notat av 25.7.1946, bind 3 RGVA: *F. 460p, d. 313145 *Reg. kort (L)
NN126	Født 1925 Vegårshei	Meldt savnet 27.10.1944. Tatt til fange ved Liepaja. Han fikk en salve fra en maskinpistol i lysken under tilfangetakelsen, og døde trolig kort tid etter.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Forklaringer til hjemvendte frontkjempere 14. 11. 1953, bind 13
NN127	Oslo Født 1925	Tjenestegjorde i SS Division Wiking. Tatt til fange 9. mai 1945 ved Linz i Østerrike. Ble repatriert 10.10. 1947.	RGVA: *F. 460p, nr 823577 *Reg. kort (L)
NN128	Født 1924 Stavanger	Meldt falt 26.6. 1944. Tatt til fange. I følge en kamerat som senere kom hjem var NN128 skadet i øye og kneet. Han kunne ikke gå. Da dette ble oppdaget av en sovjetisk offiser ble han skutt. Skutt like etter tilfangetakelsen fordi han var skadet i beinet.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> Arneberg, Sven T.: <i>Tragedien i Karelen, Oslo 1993, s 177.</i> Opplyst av NN129.
NN129	Født 1926 Fredrikstad	Meldt falt 25.6.1944 Meldte seg frivillig 20.3.1943. Tatt til fange 26.6.1944 i Karelen. Repatriert til norske myndigheter i Berlin 25.10. 1953.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> RGVA: *F. 460p, d. 1859931 *Reg. kort (L)

NN130	Født 1924 Oslo	Sovjetiske myndigheter: Døde 15. desember 1944 på militærhospital. Sovjetiske myndigheter: Død av lungetuberkulose Død desember 1944. Døde 15.12.1944 av dysenteri og dystrofi [avmagring] på sykehus 5925 i Vorosjilov-området.	UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18 UD: Dødsattest datert 11.5. 1956, bind 19 RGVA: *F. 465p, d. 306351 (L) *Reg. kort (L)
NN131	Født 1917	Frigitt 1.9.1945 gjennom leir 173 i Poznan.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN132	Født 1917 Oslo	Bodde i nærheten av Riga. Mobilisert i 1944, og kapitulerte 9.5.1945 ved Kurland. Kom 4.6.1945 til leir 27 i Krasnogorsk. Ble 16.9.1946 sendt til konstruksjonsarbeid. Videre skjebne er ikke kjent. Kan ha vært sovjetisk statsborger.	RGVA: *Reg. kort (L)
NN133	Født 1926 Elverum	Meldt falt 25.6.1944 Ble tatt til fange 21. juni 1944. Sammen med fangene fra andre kompanier ble han sendt til Murmansk. Var i leire i Murmansk og Tambov. Ble sendt hjem med tog i juli 1945. Ble innlagt på sykehus i Hamburg og lå der i seks måneder. Kom hjem våren 1946	De falt for Norge, Oslo 1945 UD: Kopi av avhør 14.10.1948, bind 6 UD: Notat datert, 10.1. 1956, bind 18.
N134	Født 1919 Fredrik-	Tatt til fange 5.2.1945 ved Poznan. Ble 4.10.1945 overført til leir 232 i Frankfurt an	RGVA: *F. 450, o. 22,

	stad	der Oder, og ble 7.6.1946 overgitt til franske repatrieringsmyndigheter.	d. 56, l. 212-213 *Reg. kort * Delo 280440
NN135	Født 1922 Stavanger	Meldt savnet 26.6. 1944 Beskjed fra sovjetiske myndigheter: Død 24.3. 1945 av tuberkuløs intoksikasjon. Tatt til fange i juni 1944 i Karelen. Kom til leir 157 i Boksitogorsk og deretter til leir 188 i Tambov. Ble 18.3. 1945 sendt til sykehus 5951 i Kirsanov der han døde 24.3. samme år av dystrofi av tredje grad [avmagring]. Påskrift fra 1956: Død av tuberkuløs intoksikasjon.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Note fra MID til ambassaden 20.2.1956, bind 18 RGVA: *F. 465p, d. 145136 *Reg. kort (L)
NN136	Født 1926 Solør	Meldt falt 25.6. 1944 Beskjed fra sovjetiske myndigheter: Døde 11.2. 1945 på militærhospital. Død av akutt miliær tuberkulose i lungene. [”galopperende tæring”, lungetuberkulose som utvikler seg svært raskt]. Tatt til fange i juni 1944 i Karelen. Var i leir 93 i Tjumenskaja oblast pr 22.12.1944. Lagt inn på hospital 20.12. 1944. Døde der 11. februar 1945 av akutt miliær tuberkulose i lungene.	<i>De falt for Norge, Oslo 1945</i> UD: Oversatt note fra MID ved Gerhardsens besøk, bind 18 UD: Dødsattest datert 11.5.1956, bind 19 RGVA: *F. 465p, d. 132118 *Reg. kort (L)